T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALVIN PLANTINGA’NIN REFORMCU EPİSTEMOLOJİSİNDE TANRI İNANCININ TEMELSELLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ TUNCAY AKGÜN	ASİYE BIYIK

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALVIN PLANTINGA'NIN REFORMCU EPİSTEMOLOJİSİNDE TANRI İNANCININ TEMELSELLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASİYE BIYIK

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ TUNCAY AKGÜN

MALATYA-2019

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALVIN PLANTINGA'NIN REFORMCU EPİSTEMOLOJİSİNDE TANRI İNANCININ TEMELSELLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ TUNCAY AKGÜN	**ASİYE BIYIK**

Jürimiz 24.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /~~oyçokluğu~~) ile başarılı bularak Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim, ……………… Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı Adı Soyadı	İmza
1. Doç. Dr. İbrahim ASLANHACI	…………………
2. Dr. Öğr. Üyesi Tuncay AKGÜN	…………………
3. Dr. Öğr. Üyesi Abdulhan ÜNLÜSOY	…………………
4. ………………………………………………………	…………………
5. ………………………………………………………	…………………

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ……………. tarih ve ………… sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad

……………………………………..

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yapılan çalışma her türlü bilimsel ve etik değerlere uygun olarak tarafımca yazılmış olup, çalışmanın yazılış sürecinde söz konusu değerlere aykırı hiçbir tutum ve davranış sergilenmemiştir. Ayrıca çalışmada yararlanılan kaynaklar aslı ne ise o şekilde kaynakçada belirtilmiş ve yazılış yöntemine uygun olarak yine kaynakçada sıralanmıştır. Çalışmada APA tekniği kullanıldığından yararlanılan kaynaklar metin içinde de söz konusu tekniğine uygun olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Yukarıda yazılı olanların bana ait olduğunu teyit eder ve onurumla doğrularım.

Asiye BIYIK

ÖNSÖZ

Çağdaş felsefede Tanrı'nın varlığı ve mahiyetine dair tartışmalar yanında, kaynağını dinden alan inançlarımızın değeri ve onlara rasyonellik ölçütüne dayalı paradigmalar bağlamında tanınan epistemik statü sorunu, felsefenin pek çok alanının ilgi odağı ve tartışma merkezi olmaya devam etmektedir. Öyle ki söz konusu inançların, özellikle de Tanrı inancının temelselliği konusunun; din felsefesinden, analitik felsefe ve analitik din felsefesine; epistemolojiden, dînî epistemoloji ve mantık alanına kadar, klasik ve çağdaş yönleriyle felsefenin pek çok alanını ilgilendirdiği göz önüne alınacak olursa, çalışmamızda bu genel felsefî yaklaşımlara yer vermek suretiyle Alvin Plantinga'nın Tanrı düşüncesiyle ilintili genel felsefî tutumunun küçük bir parçasını oluşturan temelsellik sorunsalına ilişkin görüşlerinin onun erken dönem reform epistemolojisi içerisinde ne anlama geldiğini pozitif ve negatif yönleriyle ortaya koymuş olacağız. Bu bağlamda Plantinga'nın da dâhil olduğu analitik din felsefesi geleneğine dair sunulan genel felsefî perspektif yanında, onun dînî epistemolojik çerçeveye ilişkin kavramsal analizlerinin yoğun olduğu bu çalışmamızda, epistemik deontolojik anlayışa dayalı içselci tutumun şekillendirdiği klasik temelci anlayış ve klasik temelciliğin dayanağı olan ve zirvesini Hume şüpheciliğinde bulan kartezyen felsefenin uzantısı durumundaki genel felsefî paradigma ile dînî inançlara yöneltilen ateistik evidentialist itiraz epistemik içeriği bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca teist geleneğe mensup doğal teolojik yaklaşım ve bu yaklaşımın teizm geleneğinde sıklıkla eleştirilen ateistik evidentializmin benimsediği yöntemsel yaklaşıma paralel bir eğilim paradoksuna düştüğü şeklindeki görüş ile Tanrı inancı konusunda benimsenen fideist tutum da çalışmamızda ele alınan diğer önemli konular arasındadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere ele aldığımız bu çalışma, Plantinga'nın klasik temelci anlayıştan farklı olarak savunduğu delile dayalı olmayan epistemik deontolojik anlayış ile içselciliğe karşıt olarak benimsediği dışsalcı yaklaşımı da içine alan ılımlı temelciliğe dair görüşlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda örüntüsel devamlılığı sağlama açısından Plantinga'nın erken dönem reform epistemolojisine ilişkin görüşlerini yadsıdığı ve *Warrant* adlı üçlemesini kaleme alıp bilginin imkânı konusunda genel epistemik rasyonalite anlayışının dayalı olduğu gerekçelendirme kavramını nötralize ederek yerine Tanrı inancının olumlu epistemik statüsünü temin eden *güvence* kavramını etkinleştirdiği bir sonraki döneme ait görüşleri de çalışmamızla ilişkisi bağlamında kısaca ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızda, Plantinga'nın genel felsefî

paradigmada yaşanan değişimler ışığında şekillenen felsefî görüşlerinin, konumuzla ilintili olan kısımlarının, dönemsel aşamalar bağlamında ele alındığı göz önüne alınacak olursa, çalışma konusunun sınırlılığı açısından sadece genel meselelere değinileceği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla buraya kadar kısaca ifade edildiği üzere analitik din felsefesinin yaşayan en donanımlı filozoflarından biri olan ve başta bu alana kazandırdığı yeni bakış açısı ile Tanrı inancının herhangi bir delile dayanmadan da rasyonel bir inanç olduğu görüşünü savunan teist filozof Alvin Plantinga, XXI. yüzyılda fikirleriyle ön plana çıkan bir din felsefecisi olma yolunda çağdaşları arasında önemli bir konuma sahip görünmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi o, günümüzde din felsefesi sahasına yaptığı yeni çalışmalarıyla katkı sağlama yanında, gerek Tanrı inancının delile dayanmayan deontolojik bir yolla haklı temel rasyonaliteye, gerekse daha sonraları ele aldığı ve gerekçelendirme kavramı yerine etkinleştirdiği söz konusu inancın olumlu epistemik statüsünü ifade eden bir güvenceye sahip olduğu görüşü ile analitik din felsefesi sahasında uzun yıllar dışarıda bırakılan metafizik konulara yeniden kapı aralamış gibi görünmektedir.

İşte ele alınan konunun pek çok alanı ilgilendiren yapısı ve felsefî paradigmadaki zamansal değişimle ilintili olarak şekillenen doğası nedeniyle, bu yoğun düşünsel faaliyetin içinden çıkmak biraz zaman alsa da, Plantinga'nın Tanrı inancı konusunda düşünce çizgisinin ne doğrultuda olduğunu kestirmek pek de zor görünmemektedir. Dolayısıyla bu zorlu düşünsel süreçte *Alvin Plantinga'nın Reformcu Epistemolojisinde Tanrı İnancının Temelselliği* konulu tezimi hazırlamamda alan bilgisi, engin hoşgörüsü, samimiyeti ve içtenliği ile din felsefesi sahasında ilmi yeterliliklerin zevkini bana tatma imkânını sağlayan başta çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tuncay AKGÜN olmak üzere, tez araştırma ve yazım sürecinde her türlü desteği benden esirgemeyen sevgili eşim Selim BIYIK'a ve akademik sahada bana olan inançlarını sonuna kadar yitirmeyen çok değerli anne, baba ve kardeşlerime saygılarımı sunar, desteklerinden ötürü hepsine teşekkürü bir borç bilirim.

Asiye BIYIK

MALATYA-2019

ÖZET

Epistemolojideki yöntemsel araçların kullanılarak dînî inançların da diğer inançlar gibi rasyonel bir şekilde ele alınmasının imkânını ifade eden dînî epistemoloji alanı ile analitik felsefe geleneğine ait yöntemlerin Alvin Plantinga tarafından dînî meselelere ustalıkla uygulandığı felsefe alanına özgü tartışmaların bileşkesi durumundaki temelsellik sorunu, gerekçelendirme sorunsalı bağlamında bir inancın temel bir inanç olmasını sağlayacak koşulların ne olduğu sorusu üzerine bina edilen genel bir yaklaşım tarzıdır. Gerekçelendirmenin sonsuz gerilemesi sorununa temel inançlar kümesi ile delile dayalı olmayan bir başlangıç noktası temin eden temelcilik kuramı, bu bağlamda inançları temel inançlar ve temel olmayan inançlar şeklinde iki gruba ayırır. Çalışmamızda klasik ve ılımlı versiyonlarıyla ele alınan bu kuram, Plantinga'nın konuya ilişkin görüşleri bağlamında klasik temelciliğin reddi ile temel inançlar kümesinin sınırlarının genişletildiği ılımlı temelciliğin kabulüne dayanmaktadır. Plantinga'nın erken dönem reform epistemolojisi içerisinde ele alıp değerlendirdiği bu konu ayrıca, deontolojik yaklaşıma dayalı içselci kuramın görüşleri üzerine inşa edilen ve kaynağını kartezyen felsefenin uzantısı durumundaki septik düşünceden alan klasik temelciliğin, temel inançlar konusunda belirlediği prensiplere ilişkin delilci yaklaşımına bir tepki niteliğindedir. Onun katı akılcı ve katı fideist bir kutuplaşmadan ziyade ılımlı ve orta bir yol benimsediğini serimlediğimiz bu çalışma doğal teolojik yaklaşıma pozitif ve negatif yönleriyle değinmekle birlikte genel olarak Tanrı inancının delilsiz rasyonelliği konusuna odaklanmaktadır. Ayrıca Plantinga'nın erken dönem reform epistemolojisinde benimsediği bazı görüşleri eleştirdiği, gerekçelendirme ile delil arasındaki ilişkiyi sorgulayıp düşüncelerini olgunlaştırdığı aşamayı ifade eden güvence kavramı da çalışmamızda ele alınan diğer önemli konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Temelcilik, Ilımlı Temelcilik, Delilcilik, Doğal Teoloji, Güvence.

ABSTRACT

The problem of foundationalism resulting from the discussions in the field of philosophy in which the methods of analytical philosophy and the field of religious epistemology stating the possibility to approach religious beliefs rationally like the other beliefs by employing the methodological tools in epistemology are delicately applied by Alvin Plantinga to religious issues is a general approach established upon the problem of what are the conditions enabling a belief to be a basic belief in the context of justification problem. In this regard, foundationalism hypothesis, which provides a starting point which is not based on evidence for the infinite regress of justification problem along with the cluster of basic beliefs, divides the beliefs in two as basic beliefs and non-basic beliefs. This hypothesis addressed in terms of its classical and moderate versions in our study is based on the rejection of classical foundationalism and the acceptance of moderate foundationalism where the limits of cluster of basic beliefs are extended in terms of Plantinga's opinions on the subject. Furthermore, this issue which Plantinga addressed and evaluated within the early reformed epistemology is like a response to the evidentialist approach of classical foundationalism which is established on the views of internalism based on the deontological approach and is rooted in skeptical thinking that is an extension of Cartesian philosophy regarding the principles identified in terms of basic beliefs. This study in which we demonstrated that he adopted a moderate method rather than a strict rationalist and strict fideist polarization addresses the natural theological approach in terms of its positive and negative aspects and focuses on rationality of the belief in God without evidence in general. Furthermore, one of the significant topics in our study is the assurance concept representing the stage of Plantinga when he criticized some of the views he adopted in the early reformed epistemology, and matured his thoughts by questioning the relation between justification and evidence.

Keywords: Classical Foundationalism, Moderate Foundationalism, Evidentialism, Natural Theology, Assurance.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

C	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
ss.	: Sayfa sayısı
vb.	: Ve benzeri/Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Dînî inançların epistemik çözümlemeye tabi olup gerekli rasyonellik kriterlerini karşılaması ve akıl merkezli yaklaşımların dînî inançların kabulü ve onaylanması noktasında ne oranda kabul gördüğü sorunsalı bağlamında karşımıza çıkan katı akılcılık, katı imancılık, eleştirel akılcılık ve tahkiki (eleştirel, ılımlı) imancılık gibi yaklaşımlar arasından akla ve dini inanca eşit düzeyde yer veren ve özetle ‘eleştirel akılcılık temelli tahkiki imancılık’ (Yaran, 1997: 218) anlayışını benimseyen Alvin Plantinga, yukarıda ifade edilen rasyonellik kavramının müphemliğine dikkat çekerek bu kavramın Batı felsefesindeki ele alınış şeklinden farklı olarak, aklî tahlile izin veren delilsiz bir rasyonalite ile özdeşleştirilebileceğini savunur. Plantinga’nın 1967’de yayımlanan *God and Other Minds* isimli çalışmasını da etkileyen ve karşıt argümanlarla eleştirel bir tavır sergilemesine rağmen yine de etkisi altında kaldığını kabul ettiği klasik temelci anlayış nedeniyle bu dönemde yayımladığı eserlerinde o, aksiyomatik olan bir şeyi hem kabul edip hem sorguladığını, hem de Tanrı inancının rasyonel kabul edilebilirliğinde gerekçelendirme açısından önermesel bir delil formatını benimsediğini ifade eder (Batak, 2015: 27). Dolayısıyla bu dönemde Tanrı inancının temelselliği konusunda deontolojik bir rasyonalite hedefi güden Plantinga, delilci anlayışa dayalı içselcilik kavramıyla ilintili olan bu deontolojiden vazgeçer. İçselciliğe karşı dışsalcılığı benimsediği erken dönem reform epistemolojisinden sonraki dönemde o, güvence kavramını ön plana çıkarak rasyonel gerekçelendirmenin önemini sorgulamış ve gerekçelendirme bağlamında ön plana çıkan temelcilik, tutarlılıkçılık ve güvenilirlikçilik gibi haklı çıkarım kuramlarından farklı olan, dar rasyonalite anlamında güvencelenmiş Tanrı inancını savunmuştur. Bu bağlamda ele aldığımız çalışmanın, Plantinga’nın düşünsel olgunluğa eriştiği felsefî görüşlerinin şekillenmesine kaynaklık eden bir geçiş süreci olduğunu belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla Tanrı inancının temelselliği konusunun Plantinga düşüncesindeki önemi, pozitif ve negatif yönleriyle ve gerekçelendirme sorunsalı bağlamında çalışmamızda ele alınmıştır.

Felsefe tarihinde üzerinde önemle durulan konulardan biri, Aydınlanma’dan itibaren giderek artan bir ilgiyle ele alınan ve çağdaş felsefede de güncelliğini koruyan dînî inancın mâkul ve doğrulanabilir olup olmadığı sorusudur. Bu bağlamda bir inancın rasyonel olması dar anlamıyla onun bir delile dayalı olarak kabul edilebilir olması yani

onu her insanın inanacağı şekilde kanıtlamanın mümkün olması ile söz konusu delile dayalı kabulün geçerliliğinin de yeterli bir temele dayanılarak inşa edilebileceğine olan güvendir (Özcan, 1999: 157; Yaran, 1997: 218). Dolayısıyla yukarıda değinilen bu rasyonel tutum herhangi bir şeye, yetersiz delile sahip olunarak inanmanın yanlış olduğunu ifade eden ateist filozof W. K. Clifford'un düşünceleriyle paralellik arz ettiği gibi, böyle bir bakış açısı da dînî inancın rasyonelliği konusundaki en büyük açmazlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaran, 1997: 218-219). Bu açıdan Plantinga, dine dayalı çeşitli inançların rasyonel kabul edilebilirliğinde aklî yöntemlerin, ılımlı akılcılık anlayışına paralel şekilde kullanılabileceğini ima etmekle birlikte, dînî inancın herkesin kabul edilebileceği şekilde toptan rasyonalitesinin sağlanması açısından öne sürülen katı akılcı anlayışa dayalı delilci yaklaşımın benimsenmesinin de gereksizliğine vurgu yapar.

Dolayısıyla XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren analitik din felsefesinde teizm lehine yaşanan değişim ve dönüşümler temel alındığında, dînî inançları dışlayan dar kalıplaşmaların bir nebze de olsa azaltıldığını göz önüne alacak olursak, analitik felsefedeki ateistik etkinin zayıflamasında başını Alvin Plantinga, Richard Swinburne ve William P. Alston gibi din felsefecilerinin çektiği bir grup filozofun önemli katkılar sağladığını belirtmekte yarar vardır (Akdemir, 2015: 659). İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz üzere Plantinga'nın en nihaî amacı, Hristiyan inancını merkeze alan inşacı bir din felsefesi yapmaktır. Ancak bu amacını gerçekleştirirken o, inanmayanları ikna etmek çabasında olmadığı gibi, aydınlanma düşüncesinin Tanrı inancı ve Hristiyan inancı noktasında öne sürdüğü delile dayalı rasyonalite anlayışını da reddetmiştir (Batak, 2015: 22-23). Dolayısıyla onun klasik temelciliğin etkin olduğu yıllarda epistemik sahada benimsediği bazı görüşlerinin ilerleyen yıllarda değişmesinde, hem klasik temelci anlayışın etkilerinin zayıflamasının hem de teistik konulara yönelik yöntemsel bakış tarzının zamansal süreç içerisinde tam olarak şekillenmesinin önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda ele alındığında 1960'lı yılların ortalarından itibaren akademik sahada yazın faaliyetlerine devam eden Plantinga'nın felsefesinin, 1960, 1970 ve 1980'li yıllarını erken dönem, 1990 ve 2000'li yıllarını ise olgunluk dönemi şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmak mümkündür (Akdemir, 2015: 660).

Sonuç olarak çalışma konumuz olarak belirlediğimiz temelci anlayış, Plantinga'nın erken dönem reform epistemolojisi içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Felsefî düşüncelerini olgunlaştırdığı dönemde ise o, Hristiyan inancının epistemik

statüsünü yani Tanrı inancının tümüyle rasyonel, gerekçelendirilmiş ve güvencelenmiş olduğu iddiasını araştırmıştır. Ayrıca kaleme aldığı çalışmalarında Plantinga, Hristiyan teolojisine dair meselelere değinmekten ziyade bu tür inançların bilişsel mekanizma ile ilintili olan epistemik statüsünü ortaya koymaya çalışmıştır (Batak, 2015: 28-29). *Warrant*'ları kaleme aldığı olgunluk döneminde, felsefî yönelimini apolojik bir karakterden pozitif bir tarza kaydıran Plantinga, bu dönemde ayrıca Tanrı inancını epistemik güvence kavramı ile (Genişletilmiş) A/C Model olarak adlandırdığı bir kuram bağlamında temellendirmeye de gayret etmiştir (Akdemir, 2015: 660).

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Alvin Plantinga, Amerikan din felsefecisi olarak felsefî sahada sahip olduğu entelektüel birikimi, analitik felsefede kullanılan yöntemleri ustalıkla dini meselelere uygulaması, 1960'lı yılların ortalarından itibaren bu sahada aktif olarak akademik yayınlar yapan bir filozof olması ve ele alıp irdelediği konuları makul, anlaşılır ve açık bir şekilde okuyucuya sunması yönüyle, özelde Hristiyan inancı ve Tanrı inancına, genelde ise teizme hizmet etmeye çalışan çok yönlü bir filozoftur. Bu açıdan çalışma konumuzun belirlenmesi ve özellikle Plantinga isminin dikkatimizi çekmesinde onun, epistemoloji, dînî epistemoloji, din felsefesi, analitik felsefe, analitik din felsefesi ve mantık ilmi gibi genel felsefe ile ilintili pek çok sahayı içine alan ve bu yönüyle de okuyucuya genel bir entelektüel birikim temin eden çalışmaları yanında, Plantinga'nın çağdaş versiyonlarıyla ele alıp irdelediği teistik meselelerde ortaya koyduğu yeni veya revize edici düşünceleri ile özellikle dînî inançları dışlayıcı ve indirgeyici tutumlara güçlü bir meydan okuyuşu bağlamında teizmin yeniden canlanışında aktif bir rol oynaması etkili olmuştur. Bu açıdan ele aldığımız çalışmanın bu sahada entelektüel bilgi edinmek ve Plantinga'yı tanımak isteyen her okuyucu için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız giriş bölümü hariç iki ana bölümde ele alınmıştır. Giriş bölümünde okuyucuya genel bir bilgi sunması açısından çağdaş batı felsefesinde analitik felsefe, analitik din felsefesi ile bu sahadaki önemli isimlerden biri olan Alvin Plantinga'nın hayatı, entelektüel yönelimi ve eserlerine, Plantinga'nın da dâhil olduğu reformcu epistemoloji alanına ve onun felsefî ve teolojik düşüncelerinin şekillenmesinde etkin bir konuma sahip olan Thomas Reid epistemolojisi ve John Calvin teolojisine geniş bir yer

verilmiştir. Birinci bölümde ise çalışmamızı ilgilendiren dînî epistemolojiye dair meselelere Plantinga'nın görüşleri çerçevesinde yer verilerek, ele aldığımız konunun epistemik boyutunun daha iyi anlaşılması temin edilmeye çalışılmış ve bu açıdan gerekçelendirme sorunsalı bağlamında bilgi ve bilmek kavramlarına, Tanrı inancının rasyonelliği sorunu ile bu konuda takınılan katı akılcı, ılımlı akılcı tutumlara yönelik genel meselelere, özellikle klasik temelci anlayışı etkisi altına alan epistemik deontoloji ve ona dayalı olan içselci tutuma, içselci tutumun zıttı dışsalcılık ile doğal teoloji, evidentialist itiraz ile onun reddine ve fideizmin bu konudaki genel tutumuna ilişkin görüşlere yer verilmeye gayret edilmiştir. İkinci ve son bölümde ise çalışmamızın asıl konusu olan ve gerekçelendirme sorunsalına bir çözüm önerisi niteliğindeki temelcilik kuramı, klasik ve ılımlı temelcilik bağlamında ve Plantinga'nın görüşleri çerçevesinde irdelenmiş ve çalışmamız onun olgunluk döneminde ele aldığı güvence kavramına değinmek ve bu kavram ile onun erken dönem reform epistemolojisi içerinde yer verdiği temelci anlayış arasında ne gibi farklılıklar olduğunu ortaya koymak suretiyle Plantinga'nın felsefî yöneliminin genel bir portresi verilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak kısaca ifade etmek gerekirse üzerinde çalıştığımız konuyu ele almamızdaki temel amaç, Plantinga'nın Tanrı inancı hakkındaki düşünsel serüveninde yaşanan değişimleri, başlangıç noktasından şekil aldığı son evreye kadar teist anlayışa katkıları açısından, onu tanımayı ve anlamayı amaçlayan herkes için açık ve anlaşılır olarak aktarabilmeyi sağlamaktır. Dolayısıyla böyle bir çalışma, özellikle çağımız din felsefesinde gelinen durum itibariyle, teist inançları ve özellikle de Tanrı inancını diğer inançlardan ayrı tutan ve soyutlamaya çalışan bir takım girişimleri sağlam cevaplarla bertaraf etme çabasını objektif ve özgün yöntemlerle ortaya koyması açısından kendine özgü bir öneme haizdir.

2. Araştırmada Kullanılan Yöntemler ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Alvin Plantinga analitik din felsefesinin günümüzdeki teist bir filozofu olarak, onun ele aldığı konuları anlamak ve araştırma şeklinde okuyucuya sunmak derin kavramsal analizleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu kavramsal analizlerde, Tanrı inancının gerekçelendirilmiş, rasyonel ve haklı temel bir inanç olduğunu iddia eden Plantinga'nın görüşlerine kaynaklık teşkil eden kavram, yöntem ve kuramlar pozitivist

analitik felsefe geleneğindeki ele alınış şeklinin yanında, onlara Plantinga tarafından yüklenen farklı anlamlar ile karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Yine çalışma boyunca her türlü görüş dile getirilirken objektif bir tutum sergilenmiş, gerekli görülen yerlerde araştırmacı tarafından bu görüşlere ilişkin gerekli tahliller de yine objektif bir şekilde yapılmıştır. Plantinga'nın çalışmalarını incelediğimizde, felsefî paradigmadaki zamansal değişime bağlı olarak onun düşünce alt yapısının sürekli güncellendiğini, bazen görüşlerini güçlendirecek yeni fikirler üretirken bazen de önceden benimsediği bazı görüşleri eleştirdiğini fark ettiğimizden, onun çalışmalarını ele almada hem kademeli olarak ilerleyebilmeyi hem de söz konusu çalışmalara bütüncül bakabilmeyi temin etmeye çalıştık. Bu bağlamda Plantinga'ya ait kaynaklar başta olmak üzere, onun görüşüne ilişkin birçok kaynağı eleştirel bir metotla inceledik ve bu kaynakları araştırmamızda etkin bir şekilde kullanmaya gayret ettik. Günümüzde yaşayan teist filozoflardan olan Plantinga bizlere zengin bir kaynak literatürü sunduğundan, çalışmamızda kendisine ait kaynaklara öncelikli olarak yer verdik. Ayrıca Plantinga daha önce de belirttiğimiz üzere analitik din felsefesi alanında teizme ilişkin hemen hemen her konuda farklı bir görüş dile getirdiğinden, araştırma konumuzu sadece Plantinga'nın reformcu epistemoloji dönemi ile sınırlandırmayı uygun görüp, onun Tanrı anlayışını dînî epistemolojiye dair genel meseleler çerçevesinde, temelcilik ve güvence kavramları bağlamında ele almaya da gayret ettik.

3. Çağdaş Batı Felsefesinde Analitik Felsefe, Analitik Din Felsefesi ve Alvin Plantinga

Analitik felsefenin tarihsel süreçteki yeri ve bu süreçte geçirdiği değişime bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli felsefî yönelimlere geçmeden önce analitik filozoflardan Rudolf Carnap'ın bu alandaki genel tutumu ifade eden görüşlerine konuya giriş mahiyetinde şu sözlerle bir göz atalım:

> Viyana sürecinden önce dahi geleneksel metafizikteki tartışmaların çoğu bana boş ve gereksiz görünmekteydi. Bu türden bir argümantasyonu ampirik bilimlerdeki veya dilin mantıksal analizindeki soruşturma ve tartışmalarla kıyasladığımda, sıklıkla gözüme çarpan şey bu argümanlarda kullanılan kavramların muğlaklığı ve bu argümanların sonucunu garanti etmeyen doğasıydı (…) Dahası metafiziksel argümantasyonların çoğunlukla mantığı ihlal ettiğini fark etmiştim (…) Metafiziksel ifadeler ne doğrudur ne yanlış, çünkü hiçbir şey öne sürmez, ne bilgi ne de yanlış içerir, onlar bilginin, kuramın, doğruluk ve yanlışlığa ilişkin tartışmaların alanlarının tamamen dışında kalır (Öztürk, 2016: 254, 255).

Yukarıda ifade edilen metafiziğe yönelik bakış açısına dayanan zemini daha iyi yorumlamak bakımından öncelikle analitik felsefe kavramına ve bu kavramın içeriğine tarihsel süreçte yüklenen anlamlara kısaca değinelim. Analitik felsefe, kullanılan yöntem, teknik ve içinden gelinen felsefî paradigma gereği değişik adlar altında toplanan yaklaşımlara dayalı olsa bile özü itibarıyla dil analizine vurgu yapan felsefî araştırmaları ifade etmekte olup, XX. yüzyılın başından itibaren özellikle İngilizce konuşan Anglosakson coğrafyada yaygın olarak kullanılan bir kavramdır (Rossi, 2013: 11). Çağdaş batı felsefesinde, iki ana felsefe yapma yöntem ve tekniğinden yani iki büyük felsefe geleneğinden biri olan analitik felsefe, Ada Avrupası'na ve Anglo-Amerikan dünyaya hâkim olan felsefe geleneğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz diğer felsefî gelenek ise, Avrupa anakarasına hâkim olan kıta felsefesi yani en genel anlamıyla Avrupa felsefesidir. Birbirlerine zıt felsefe yapma anlayışına sahip bu iki felsefî geleneğin tarihsel kökenleri Kant'a kadar geriye götürülebilir (Akdemir, 2007: 16-17). Her iki felsefî gelenek, sahip oldukları düşünsel yapı ve felsefî paradigmalar gereği birbirinden farklı felsefî yaklaşımlara sahiptirler. Bunun yanı sıra kendi içlerinde de, amaçların, ilgi alanlarının ve yöntemlerin çeşitliliğine bağlı olarak farklı şekillerde tezahür ederler. Buna rağmen ortak bir söyleme sahip olan yaklaşımları içlerinde toplamalarından dolayı onlar, bu genel felsefî tasnif içerisinde değerlendirilmektedirler. Örneğin; Bertrand Russell'ın belirli betimlemeler teorisi, Rudolf Carnap'ın mantıksal sentaksı, Viyana çevresinin mantıksal pozitivizme dayalı metafizik karşıtı tavrı, Ludwing Wittgenstein'ın dil oyunları ile 70'li yıllarda geliştirilen doğal dillerin formel semantiği vb. gibi yaklaşımların hepsi farklı felsefî paradigmalarla ortaya çıkmış olup aralarında amaç, ilgi alanı ve kullanılan yöntemler açısından bir çeşitlilik söz konusu olsa bile, dil analizine dayalı ortak bir öze sahip olmalarından dolayı analitik felsefe geleneği içerisinde konumlandırılmaktadırlar (Akdemir, 2007: 16; Rossi, 2013: 11). Dolayısıyla en genel ifade ile bu iki felsefî gelenek arasındaki ayrışma konusunu teşkil eden hususu belirtecek olursak bunlardan ilki olan kıta felsefesi, önemli düşünceleri doğrudan doğruya Kant eleştirisinden doğan Hegel'i benimseyen, eski Yunan felsefesi ile başlayıp daha sonra orta çağın Alman ve Fransız felsefeleri aracılığıyla günümüze ulaşan, ancak kimi felsefe tarihçilerine göre Descartes'la başlayan modern felsefe geleneğinden sonrasına tekabül eden ve ampirist geleneğe karşı konumlandırılan rasyonalist geleneği ifade etmek için kullanılır. Ayrıca bu felsefe uzak doğu felsefesini dışarıda bırakan özgül bir felsefe

geleneğidir (Akdemir, 2007: 17-18). Felsefeyi modern bir açıdan önermeleri çözümlemek, analiz etmek şeklinde algıladığımızda ise, herhangi bir bilgiyi ifade eden ya da ifade ettiği sanılan önermelerin anlamını aydınlatmaktan ibaret olan felsefe alanına da analitik felsefe denilmektedir. Bu açıdan analitik felsefenin görevi önermelerin yani dilsel deyimlerin anlamını aydınlatmak bağlamında ele alındığında bu felsefenin semiotik bir uğraşı veya semiotik bir temel üzerine kurulan bir uğraşı olduğunu söyleyebiliriz (Grunberg, 2007: 11-12). Dolayısıyla analitik felsefe taraftarlarına göre analitik gelenek çok belirgin bir yeni Kantçı karakter taşır ve Kant'ın kritik teşebbüsünde duyarlılığın ve müdrikenin formlarının rolünü, bu kez dil oynar. Yani burada söz konusu olan yalnızca bir aletin refleksiyona hazırlık aşamasında iyi işlemesini sağlamak değil, bu aleti realitenin kavranmasında bir aracı olarak kullanmaktır ki burada söz konusu aracı dildir. Kısaca mantıksal bakış açısına göre şekillenen ve dil analizine dayalı olan analitik felsefe M. Dummet'ın ifadesiyle post-Frege'ci bir nitelik taşır yani kaynağını modern mantıktan alır (Rossi, 2013: 12-13).

Bilindiği üzere mantık, doğru düşünmenin akıl yürütme yoluyla ortaya konulan temel prensiplerine dayanır. Akıl yürütme zihinsel bir olgu olduğundan zihnimize ait düşünceleri ancak dil ile ifade ederek mantıksal açıdan inceleyebiliriz. Bu açıdan akıl yürütme, aralarında bir kanıtlayan-kanıtlanan ilişkisi kurabileceğimiz önermeler için geçerlidir ve kanıt ile kanıtlanan arasındaki bu ilişkiyi ise mantık ilmi incelemektedir (Eroğlu, 2012: 184, 185-186). Dolayısıyla mantık ilmi, sadece önermeler arasındaki mantıksal ilişkilerle ilgilenip, onların doğruluğu ve yanlışlığı konularına pek değinmezken, öncüllerin doğruluğu ve yanlışlığını test etmek ise genel bilimin görevi olarak karşımıza çıkmaktadır (Pinto, 2012: 163-164).

Mantık ilmi, tümdengelim metodunun benimsendiği kıyasa dayalı klasik (dedüktif, formel) mantık, diğer bir ifadeyle Aristoteles mantığı ile tümevarım metodunun ön plana çıkarıldığı ve 1847'de August de Morgan'ın *Formel Mantık*, George Boole'un *Mantığın Matematiksel Analizi* kitaplarının yayınlanmasıyla, mantık önermelerinin matematiksel işlemler gibi sembolleştirildiği sembolik (modern) mantık olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak Aydınlanma dönemi ile birlikte tabii bilimlerde yaşanan gelişmeler ışığında, özellikle son yıllarda klasik mantık yerini sembolik mantığa bırakmıştır. August de Morgan'a ve George Boole'e ait olan bu çalışmalar ayrıca, sembolik mantığın asıl kurucusu ve XX. yüzyılda yaptığı felsefe ve mantık çalışmalarıyla ön plana çıkan Gottlob

Frege'nin çalışmaları için de bir temel teşkil etmiştir (Eroğlu, 2012: 190-191). Bilindiği üzere bir matematikçi olarak mantığa geçen Frege, sadece analitik felsefe için değil tüm XX. yüzyıl felsefesi için bir öncü olup, dilin düşünceleri aktarmadaki yetersizliklerini matematikten hareketle çözümlemeye çalışan ve dil ile anlamı odağa yerleştirerek felsefî düşüncenin paradigmasını değiştiren önemli bir filozoftur (Rızvanoğlu, 2013: 19-20). Bu bağlamda kaynağını modern mantıktan alan analitik felsefenin de kurucularından olan Frege'ye göre bir önermenin anlamı, onu doğruluk koşulları ekseninde açıklamakla sağlanır ki bu da ona belirli bir doğruluk değeri verebilmek demektir. Bu açıdan bakıldığında bizim doğru ya da yanlış olarak nitelendirdiğimiz önermeler ancak dış dünyada var olan gerçek nesnelere ya da olgulara göndermede bulunan önermelerdir. Bu bakış açısı analitik geleneğin ilk dönemlerinde etkili olan mantıksal atomculuk iddialarını yansıtır (Çelebi, 2016: 70).

Analitik felsefe geleneği içerisindeki mantıkçı pozitivist tutuma mensup filozoflar, Frege düşüncesine benzer şekilde muğlak ve belirsiz semboller içeren dilin yanlış olduğunu ileri sürerek, olgu ve olaylara karşılık gelen ve deneysel olarak doğrulanabilen bir dil oluşturmaya ve böylelikle modern mantık vasıtasıyla felsefeyi metafizikten arındırmaya çalışmışlardır (İmamoğlu, 2011: 40). Kısacası birden fazla bakış açısına dayalı yaklaşımları içerisinde barındıran analitik felsefe geleneğinde felsefî problemlere dil analizi yoluyla çözüm arayan ilk dönem filozoflarının temel amacı gündelik dilin belirsizliğinden kurtulmuş bir dil oluşturmak ve bu yolla nesnel bir anlama ulaşmaktır (Çelebi, 2016: 70). Dolayısıyla özellikle çağdaş İngiliz ampirizmine dayalı olan analitik felsefe, birer erdem olarak kabul ettiği belirginlik, kavramsal açıklık ve seçiklik, duruluk, söyleyiş yalınlığı, kesinlik gibi olumlu özellikleriyle bilime daha yakın bir duruş sergilerken, kıta felsefesi ise daha çok post-yapısalcılık ve post-modernizim gibi Fransa kaynaklı çağdaş felsefelerin de eklemlenmesiyle daha çok kişinin kendi iç-görülerine ve kurgusal metafiziğe dayalı ve bu bağlamda özgürlükçü sanatlara ya da edebiyat, tarih, siyaset gibi kültür bilimlerine önem veren bir duruş sergilemektedir. Ayrıca kıta felsefesi, analitik felsefenin aksine ahlaki, estetik ve dini tecrübe formları gibi diğer rasyonalite standartlarına, toplumsal ve kültürel unsurlara karşı daha anlayışlı ve yakın bir anlayışa da sahiptir. Analitik felsefe bu açıdan bakıldığında, mantık ve matematik gibi fen ve doğa bilimlerine yakın, metafizik unsurları dışarıda bırakan bir yerde konumlandırılmaktadır (Akdemir, 2007: 20-21).

Mantık ilminde benimsenen tutum ve davranışlarda yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak zamanla dilin daha çok sentaktik veçheleriyle ilgilenen standart mantık anlayışına sahip bir analitik felsefe geleneğinden ziyade, dilin sentaktik, semantik ve pragmatik tüm veçhelerinin mantığın sorumluluğunda olduğu bir duruşa sahip mantık anlayışını analitik felsefenin dile özgü yaklaşımı olarak ifade etmek ve bu bağlamda analitik felsefenin mantık alanında yaşanan gelişmeler ışığında şekillendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla analitik felsefe geleneğinde üç kuşaktan söz edilecek olursa, birinci kuşak filozoflar dilin özellikle sentaktik veçhesiyle, ikinci kuşak filozoflar dilin pragmatik veçhesiyle, üçüncü kuşak filozoflar ise dilin semantik veçhesiyle ilgilendiler (Rossi, 2013: 13-14). Genel dil bilimi olarak nitelendirebileceğimiz *semiotik* açısından sentaks, deyimlerin kullanan ve dil dışı karşılığını hesaba katmayan semiotik dalını ifade ederken, semantik ise kullananı hesaba katmayan ancak dilsel ifadeleri dil dışı karşılıkları bakımından ele alan semiotik dalıdır. Pragmatik ise sadece kullananı dikkate alan semiotik dalıdır (Grunberg, 1970: 302). Kısacası her ne şekilde olursa olsun analitik felsefenin yeni Hegelci felsefenin kullandığı anlaşılması zor, ağır ve ağdalı dil ile bu dönemin felsefesine hâkim olan dogma, mistisizm ve öznelcilik gibi metafiziğin temel unsurlarına karşı bir tepki olarak doğduğu söylenebilir (Akdemir, 2007: 24). Bu bağlamda felsefe tarihinin özellikle son birkaç yüzyılının kartezyen düalizm ve katı rasyonalizmle başlayıp mantıkçı pozitivizmle zirveye ulaşmış olan dayatmacı ve mutlak akılcılığı ile biraz da buna tepki olarak doğan, daha çok kıta Avrupası merkezli romantizm ve rölativizmden beslenen ve rasyonellik karşıtı olan katı bir fideizm ekseninde şekillendiği göz önüne alınacak olursa, XVIII. yy. aydınlanma düşüncesinden itibaren özellikle Anglo-Amerikan coğrafyada, XIX ve XX. yy. felsefelerinin genellikle ateistik ve antiteistik bir mahiyete sahip olduğu dile getirilebilir. Görüldüğü üzere XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde pozitivist ve materyalist söylemlerle din karşıtı olarak konumlandırılan analitik felsefenin dinin felsefesini yapacak bir hüviyete kavuşmasında, Alvin Plantinga, William Alston gibi analitik cenahtan olan felsefecilerin analitik felsefe yöntemlerini ustalıkla dini inançlara uygulamalarının önemli bir etkisi olmuştur (Akdemir, 2015: 659). Analitik felsefe geleneğine tabi olan ve teistik inançların argümanlar yoluyla akla dayalı olarak rasyonelliğinin sağlanabileceği hususunda revize edici yaklaşımları ile ön plana çıkan Richard Swinburne'ün de bu teistik dönüşümde önemli bir görevi ifa ettiğini belirtmekte yarar vardır.

Analitik felsefe, Rossi'nin sınıflandırmasına benzer şekilde, genellikle tarihsel açıdan birbiriyle ilişkili olan 1. Realizm, 2. Mantıksal analiz ve mantıksal atomculuk, 3. Mantıksal pozitivizm ile 4. Linguistik, olağan dil veya kavramsal analiz olarak tasnif edilen dört evrede incelenmektedir. Ancak daha önceden de ifade edildiği üzere bu felsefenin ana olgusunu genellikle dil analizleri ve farklı veçheleriyle metafizik karşıtı tutum şekillendirmektedir. Moore ve Russell'ın çalışmaları bağlamında şekillenen ilk devre, yöntem açısından dilin analizine dayanmakla birlikte, amaç olarak önermelerin anlamlarına ve doğruluklarına ilişkin genel ölçütleri bulmaya çalışmaktadır. Bu devre sağduyu/ortak duyu (common sense) merkezli bir doğruluk ve analiz yöntemine dayalı bir realizm anlayışını savunmaktadır (Akdemir, 2007: 25-26). İkinci devre olan mantıksal atomculuk ise dil ve dünya arasında bir uygunluğun olduğu anlayışına dayalı olarak Russell'da biçimlenen ve daha sonra Wittgenstein'ın birinci dönem çalışmalarıyla sürdürülen atomsal önermeler kuramına dayanır. Felsefenin yalnızca mantıksal anlamda bir dil analizine indirgendiği bu yaklaşım, analitik felsefenin kurucuları olan Frege ve Russell tarafından geliştirilmiş ve Wittgenstein ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Russell'ın *The Philosophy of Logical Atomism* başlıklı dersinde sunduğu bu bakış açısı, Wittgenstein'ın *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı ilk dönem felsefî eserinde de dile getirilerek olgusal temellendirme yani bir şeyin doğru, başka bir deyişle olgusal olması onun anlamlı oluşuyla özdeşleştirilmiştir (Çelebi, 2016: 70).

Mantıksal pozitivistler denilen üçüncü evrede bu gruba dâhil filozoflar dilin anlamını deneysel gözleme bağlayan, bilimi dilin özenli kullanımının en iyi temsili olarak kabul eden, bilme bakımından anlamlı ve anlamsız olan hükümleri yargılayabileceğimiz bir standart ve ölçüt kurdular. Bu bağlamda olgusal olmamalarından dolayı din de dâhil bütün metafizik unsurların anlamsız olduğunu savunan bu yaklaşıma göre asıl mesele teizmin doğru olup olmadığı değil, teizm diye bir şeyin var olup olmadığıdır. Ancak Plantinga'ya göre asıl gerçek iddia teizmin doğru olup olmadığı hakkında olabilir (Peterson vd., 2015: 413; Batak, 2015: 10). Bu açıdan bakıldığında mantıkçı pozitivistler için epistemik doğruluk sadece bilginin konusuyla örtüşmesi yani bilginin realiteye uygunluğu olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir: 1996: 266). Bu bağlamda mantıkçı pozitivistlerin bir inancın rasyonelliğinde nesnel veya olgusal bir kanıta dayanma ilkesine yaptığı aşırı vurguyu, Lewis Carroll'ın ünlü *Alice* hikâyesinde geçen bir bölümü aktaran Anthony Flew'ün bakış açısıyla ifade etmeye çalışalım. Hikâyeye göre aynanın içinden

geçerek yolculuk eden Alice bu yolculuğun 101 yıl 5 ay ve 1 gün olduğunu iddia eden bir kraliçeyle karşılaşır. Kraliçenin iddialarına inanmayan Alice, bu yolculuğu tekrarlayarak bir kez daha deneyimlemesini isteyen kraliçeye bunu deneyimlemenin gereksiz olduğunu çünkü insanların imkânsız şeylere inanmalarının mümkün olmayacağını dile getirerek cevap verir. Kraliçe ise Alice'in yaşlarında iken imkânsız gibi görünen şeyler üzerine her gün mutlaka yarım saat düşünme pratiği yaptığını ve kahvaltıdan önce bazen altı imkânsız şeye inandığını söyleyerek Alice'i bu konularda pratiği olmamakla suçlar. Bu hikâyeden yola çıkan Flew, kendisinin de Alice ile aynı duyguları paylaştığını ifade ederek, kendi hayatı ve çalışmalarının aldığı yol ile ilgili çeşitli hayaller kurmaya kalksa ve söz konusu hayallerin gerçekleşmesi imkân dâhilinde olsa bile, Alice örneğinde olduğu gibi onların ihtimal dışı olduklarını düşündüğünden hepsini reddetmesinin zorunluluğunu dile getirir (Flew, 2011: 40). Görüldüğü üzere böyle bir bakış açısının inançları kanıtla ilişkilendirme konusunda yaptığı vurguyu yukarıdaki örnek bağlamında değerlendirdiğimizde, mantıkçı pozitivizmin dini inançlara yönelik tutumunun genel bir ifade ile negatif bir doğrultuda olduğunu daha iyi serimlemiş olmaktayız.

Son evrede ise Wittgenstein, ilk dönemki görüşünden vazgeçmiş, dolayısıyla onun ikinci dönem dil taslağında anlamlı bir dînî konuşma ve anlamlı bir dînî imandan bahsetmek mümkün hale gelmiştir. O, olgunluk dönemi eserlerinde dili kuramlaştırmak ve ona tek açıdan bakmak yerine, dildeki kullanılış biçimlerine, grup benzerliklerine ve dil oyunlarına dikkatimizi çekerek, felsefî sorunlara dil açısından bakmış ve onları çözmeye çalışmıştır (Yıldırım, 2012: 327; Akdemir, 2007: 26).

Kısaca özetleyecek olursak, bu tarihsel süreçte metafizik unsurlara ilişkin her türlü karşıtlıkla konumlanan ve zirvesini mantıksal atomculuk ile mantıkçı pozitivizmin oluşturduğu ilk dönem anlayışı ve bu anlayıştan sonraki dönemde ortaya çıkan Wittgensteincı fideist yaklaşım ve yine aynı dönemde her iki görüşe de dayalı olan ancak mantıkçı pozitivizmin ağır bastığı teizme uygun olmayan ve dini, ahlaksal yaşam formuna indirgeyen analitik felsefe anlayışı ile bu anlayışı yanlış bulan ve dîni salt bir inanca ve ahlaksal değerler bütününe indirgemeden, analitik felsefenin yöntem ve tekniklerine bağlı kalınarak, temel teistik iddiaların rasyonel açıdan doğrulanabilineceğini savunan ve başını Alvin Plantinga ile Richard Swinburne gibi felsefecilerin çektiği son dönem analitik felsefesini söz konusu tarihsel süreçte analitik felsefede çeşitliliğin bir göstergesi olarak ele almak mümkündür (Akdemir, 2007: 25, 28).

Analitik felsefe geleneğinde ortaya çıkan analitik din felsefesi, temellerinin atıldığı 1940'lı yılların ardından 1950'li yıllarda doğmuştur. Bu tarihten itibaren analitik felsefe alanında tarihsel süreçte benimsenen felsefî paradigma anlayışındaki değişiklik ve yöntemsel çeşitliliğe bağlı olarak şekillenen analitik din felsefesi de, söz konusu düşünce ekseninde yaşanan değişim ve dönüşümlere paralel şekilde farklı söylemlere sahip olarak çocukluk ve gençlik dönemlerinin ardından 2000'li yıllara doğru olgunluğa ulaşmıştır.

Bu süreci konuları açısından üç döneme ayıran W. Hasker, 1965'e kadar geçen birinci evrede din dilinin bilişsel anlamlılığı ile 1980'lere kadar süren ikinci evrede teizm felsefesi üzerinde durulduğunu, çok yeni olan üçüncü evrede ise konu olarak önceki dönemlere nazaran dikkate değer bir çeşitlilik yaşandığını düşünür. Dolayısıyla söz konusu evrelere dayalı dönemsel değişim, Plantinga'nın analitik bir din felsefecisi olarak bu düşünsel süreçte benimsediği farklı felsefî yaklaşımlardaki çeşitliliği daha kolay anlamamızı sağlamaktadır (Batak, 2015: 9).

1970'li yıllara kadar mantıksal pozitivizmin egemen olduğu bir anlayışı benimseyen analitik felsefeciler, kaynağını İngiliz tecrübeciliğinden alan bu felsefe anlayışının John Locke, G. Berkeley ve David Hume[1] gibi temsilcilerinin din karşısındaki lehte veya en azından tarafsız tutumunu dikkate almayarak dinin lehinde olmak bir yana, dinin aleyhinde olmayı bile garip karşılıyorlardı. Onlara göre dini iddialar hiçbir anlam ifade etmediğinden onların aleyhinde bile bulunulamazdı (Aydın, 2012: 117-118). Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde analitik felsefe alanında rönesans olarak nitelendirilebilecek radikal bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmış, Alvin Plantinga ve Richard Swinburne gibi felsefecilerin başını çektiği bir grup, teizmin canlanışında aktif bir rol oynamışlardır. Ancak teizmin bu canlanışına ve yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen yine de günümüz entelektüel hayatı teizm/Hristiyanlık dışı olması bir yana teizm karşıtıdır da. Materyalist düşünce ve bu düşünceden kaynağını alan ve var olan her şeyin fiziksel olduğunu, fiziğe ait kavramlarla açıklanabileceğini yani zihinsel niteliklerin fiziksel süreçlere bağlı olarak yalnızca fiziksel ve maddi olan şeylerle açıklanabileceğini iddia eden ve bu bağlamda da zihinsel olay veya süreçleri nörolojik veya nörobiyolojik durum ve süreçlere, yani kısaca

[1] Söz konusu filozofların İngiliz ampirizmine dayalı felsefî sistemlerinden dolayı din karşıtı bir konumda addedildikleri düşünülebilir. Ancak bunun aksine John Locke, geleneksel İngiliz tecrübeciliğinin babası olmasının yanında, tutarsız olmak pahasına genel epistemolojisinden ayrılarak dînî bilgiye imkân tanımıştı. Yine G. Berkeley de bir din adamıydı. Tecrübeciliğin şüphecilik noktasına varmasına neden olan David Hume ise ateizmi reddederek eleştirisini vahye dayalı inanca değil rasyonel teolojinin öne sürdüğü kanıtlamalarına yöneltmişti (Aydın, 2012: 117-118).

beyin olaylarına dayalı olan nörofizyolojik durumlara indirgeyen bir bakış açısıyla ele alan fizikalizm ve özdeşlik kuramları gibi yaklaşımlar, insana özgü durumları doğal kavramlarla açıklayarak, her türlü metafiziksel bakış açısını ve özellikle de teizmi, olgusal olanı açıklamaktan yoksun olmaları nedeniyle insan yaşamından soyutlamakta ve yok saymaktadırlar (Batak, 2015: 13; Çelebi, 2015: 128).

Bunun yanında prennial doğalcılıktan (naturalism) kaynağını alan ve geniş pozitivizmin özel bir türü olan mantıkçı pozitivizm günümüzde gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Ancak onun yerini, çağdaş iki dünya görüşü olan ve post-pozitivistik anlayışa dayalı olan *doğalcılık* ve *yaratıcı anti-realizm* almıştır. Plantinga'ya göre bunlardan ilki olan doğalcılık, temelinde yer alan pozitivizme göre makul görünmesinden dolayı daha tehlikelidir. İkinci görüş olan yaratıcı anti realizm ise ona göre, kişi sübjektivizmini ön plana çıkardığından, insanları rölativizm ile klasik temelciliği ve objektif doğruyu reddeden postmodernizme götürmektedir (Batak, 2015: 13-16).

Dolayısıyla çağdaş felsefî gelenekte yer edinen bu akımlar karşısında dînî inançların rasyonalitesini gösterme ve bu bağlamda Hristiyan teizmini savunmaya büyük önem veren Plantinga, sadece savunmayı yeterli bulmamakta ve savunmanın ötesine geçerek özgün ve bağımsız bir Hristiyan felsefesi kurma yolunda çağdaş Hristiyan din felsefecilerinin yerine getirmesi gereken görevler olduğunu da dile getirmektedir. Bu görevler yukarıda da ifade edilen doğalcılık ve yaratıcı anti realizmin problemlerini tespit ederek, Hristiyan teizminin onlardan üstünlüklerini kendi yaklaşımlarını sunmak suretiyle göstermek ve pozitif/inşacı bir felsefe geliştirme adına felsefî sorunlara kendi bakış açılarından kendi cevaplarını vermektir. Dolayısıyla o, *Advice to Christian Philosophers'*ta Hristiyan topluluğuna seslenerek Hristiyan felsefesinin seküler felsefeden bağımsız geliştirilmesi gerektiğini, *Warranted Christian Belief*'te ise apolojinin ötesine geçerek pozitif bir Hristiyan felsefesi/teizmi kurulması gerektiğini vurgulamaktadır (Akdemir, 2007: 31; Batak, 2015: 13, 18).

4. Alvin Plantinga'nın Hayatı, Entelektüel Yönelimi ve Eserleri

Alvin Plantinga 15 Kasım 1932'de, sivil savaş döneminde Hollanda'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Cornelius A. Plantinga ve Lettia Plantinga'nın çocuğu olarak, Michigan Ann Arbor'da doğar. Kardeşi Leon ve Alvin'in her ikisi de, babasının

Michigan Üniversitesi'nde felsefe alanında yüksek lisansını yaptığı dönemde dünyaya gelirler. Daha sonra babası doktora derecesini aldığı Duke Üniversitesi'nde, William Stern, Katherine Gilbert ve William MacDougall ile çalışır. Babasının felsefe ve psikoloji dersleri vererek geçimlerini sağlamak için iş aradığı bu dönemde, onun uzun bir süre iş bulamadığını ve yaşadıkları mali sıkıntı nedeniyle o dönem dört kişilik olan ailesinin özel bir evde tek odada kaldıklarını ifade eden Plantinga, en sonunda babasının 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girdiği yılda Güney Dakota'daki küçük bir Presbiteryen koleji olan Huron College'de iş bulduğunu söyler. Ancak iki yıl sonra babasının Kuzey Dakota'daki Jamestown College'e geçerek burada ara sıra sosyoloji ve dine de değinmek suretiyle Latin, Yunan felsefesi ve psikoloji dersleri verdiğini ifade eden Plantinga, ortaokul ve liseye burada gider ve küçük kardeşleri Terrell ve Cornelius da burada doğar. Lise yıllarında babası ona okulda öğrendiklerini desteklemek açısından Latince öğretmeye başlar ve onu Platon'un diyaloğu ile tanıştırır. Plantinga Platon'u tamamen büyüleyici bulur ve on dört yaşında iken filozof olmak istediğine karar verir.

Babasının izini takip ederek, 1949 sonbaharında, on yedinci doğum gününden birkaç ay önce, Jamestown College'e kaydolan Plantinga, Ocak 1950'de ailesi ile Kuzey Dakota'dan ayrılarak Michigan Grand Rapids'e gelir ve oraya vardıktan hemen sonra Calvin College'e kayıt olur (Plantinga, 1985: 3, 6-8).

Plantinga'nın yaşamında dine önem veren ailesinin de etkisiyle Hristiyan inancı ve bu inancın kurumsal yönünü ifade eden Kilise'nin önemli bir yeri vardır. Calvin College'e başladıktan bir sene sonra burslu öğrenci olarak Harward Üniversitesine geçen Plantinga, Harward'daki bir dönemlik öğrenciliğinden sonra tekrar Calvin College'e geri döner (Akdemir, 2007: 34). Ocak 1954'de Calvin College'den lisans eğitimini tamamlayarak ayrılan Plantinga aynı yıl lisansüstü eğitim için Michigan Üniversitesi'ne başvurur ve burada William P. Alston, Richard Cartwright ve William K. Frankena gibi isimlerle çalışır (Plantinga, 1985: 16). Daha sonra yüksek lisansını Michigan (1954-1955) ve doktorasını ise Yale Üniversitesi'nde (1955-1958) tamamlar (Akdemir, 2007: 34).

Wayne State Üniversitesi ve Yale Üniversitesi'nde ders veren Plantinga, 1963 yılında Calvin College'e geri döner ve ertesi yıl burada felsefe profesörü ünvanını alır. Ayrıca o, 1971-1972 yılları arasında Guggenheim öğretim üyeliği, 1975 yılından itibaren Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi üyeliği ile 1975-1976 yılları arasında da

Balliol College'de ve Oxford'da misafir öğretim üyeliği yapar. Plantinga, bu yoğun entelektüel hayatı içerisinde dağcılık ve kaya tırmanıcılığı uğraşılarına da zaman ayırmıştır (Plantinga, 2014: 9-10).

Plantinga, Katolik Notre Dame Üniversitesi'nde 1982 yılından itibaren Din Felsefesi Kürsüsü başkanlığını ve Din Felsefesi Merkezi direktörlüğünü yürütmüştür. Ayrıca o, 1980 ve 1981 yıllarında American Philosophical Association'ın eş başkanlığını, 1981 ve 1982 yıllarında ise aynı kurumun başkanlığını yürütür. Kendisi ile beraber William P. Alston, George Mavrodes vd. katılımıyla 1977 yılında kurulan *Hristiyan Felsefeciler Topluluğu'*nun, Alston ve Robert Adams'tan sonra 1983-1986 yılları arasında başkanlığını yapan Plantinga'nın mensubu olduğu bu topluluk, 1984'te görüşlerini yayımlamak üzere *Faith and Philosophy* isimli bir dergi çıkarır (Akdemir, 2007: 35; Batak: 2015: 12-13). Çeşitli üniversitelerde misafir öğretim üyelikleri yapan, çeşitli ülkelerde konferans verip çeşitli etkinliklere katılan Plantinga analitik din felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla 1982'de Glasgow Üniversitesi'nden, 1986'da Calvin College'den, 1994'te North Park College'den ve 1995'te ise Free University of Amsterdam'dan fahri doktora ve çeşitli onur ödülleri alır (Akdemir, 2015: 661).

Dört erkek kardeşin en büyüğü olan Plantinga'nın kardeşlerinden Leon Plantinga, Yale'de müzikbilim profesörü olarak, küçük kardeşi Terrell CBS News'te ve en küçük kardeşleri Cornelius ise Calvin İlahiyat Fakültesi'nde teoloji profesörü olarak çalışmıştır (Plantinga, 1985: 6-7).

Plantinga'nın, din felsefesi sahasında düşünsel açıdan yaşanan değişime paralel şekilde çeşitli felsefî problemleri ele alıp irdelediği ve teizme ilişkin görüşlerini olgunlaştırma amacına binaen kaleme aldığı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *The Ontological Arguments* (1965); *God and Other Minds* (1967); *The Nature of Necessity* (1974); *God, Freedom, and Evil* (1974); *Does God Have a Nature?* (1980); *Faith and Rationally: Reason and Belief in God* (Nicholas Wolterstorff ile birlikte-1983); *Warrant: The Current Debate* (1993); *Warrant and Proper Function* (1993); *Warranted Christian Belief* (2000); *Essays in the Metaphysics of Modality* (2003); *Knowledge of God* (Michael Tooley ile birlikte-2008); *Science and Religion* (Daniel Dennet ile birlikte-2010); *Where The Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism* (2011) (Akdemir, 2015: 662-663); *Allah, Felsefe ve Bilim* (Robin Collins, Caner Taslaman, Enis Doko, William Lane Craig ve Richard Swinburne ile birlikte-

2013); *Knowledge and Christian Belief* (2015). Ayrıca Plantinga'nın *Faith and Philosophy*, *Reformed Journal*, *Journal of Philosophy* ve *Philosophical Studies* gibi dergiler başta olmak üzere birçok dergide ismini sayamayacağımız kadar çok makalesi de bulunmaktadır (Akdemir, 2015; 662).

5. Reformcu Epistemoloji

Ateistik delilci meydan okumanın geçersizliğini ispatlama konusunda doğal teolojinin rasyonellik iddiası ile fideizmin benimsediği teistik inançlarda delilci anlayışı reddeden tutumunu birleştiren reformcu epistemoloji, XX. yüzyılın ortalarında yaptıkları çalışmalar ve yayınlarla analitik felsefenin ateistik ve antiteistik karakterinde ciddi bir kırılma ve teistik dönüşüme katkıda bulunan Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstroff, George Mavrodes ve Wiliam P. Alston gibi din felsefecilerinin görüşleri çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Tanrı inancının katı akılcılığın rasyonellik kriterlerine bağlı kalmadan ve fideizmin açmazlarına düşmeden de savunulabileceğini iddia eden bu düşünce, tarihsel açıdan doğal teoloji ve fideizm gibi epistemolojik yaklaşımlara göre oldukça yeni olan bir düşüncedir (Mehdiyev, 2014: 71-72; Akdemir, 2015: 659). Bir sonraki bölümde de ele alacağımız üzere doğal teoloji, Tanrı'nın varlığı ile ilgili delil bulunmayışının bu inancı irrasyonel kılacağı düşüncesi ve Tanrı'nın varlığına rasyonel bir şekilde inanabilmemiz için delilin zorunlu olduğu yönündeki görüşleriyle yöntem olarak ateistik evidentializme benzer bir yol benimsemiş olma paradoksuna düşmüş gibi görünürken, teistik inançların tutarlılığını kendi içinde barındırdığını iddia eden fideizm ise inanç oluşturma sürecinde aklın rolünü yadırgayarak diğer bütün yargılarımız gibi inancın da sadece bir yaşam tarzı olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır (Mehdiyev, 2014: 71). Bu bağlamda doğal teolojinin Tanrı inancı konusunda delile dayalı rasyonellik iddiasını, fideizmin ise dînî inançlar hakkındaki akıl karşıtı tutumunu eleştiren reformcu epistemoloji, orta bir yol bularak, teistik inançların rasyonelliği konusunda yeni bir duruş sergiliyor gibi görünmektedir. Dolayısıyla, dini inançları destekleyen delil bulunmasa bile o inançların tümüyle aklî ve tamamen gerekçelendirilmiş olmasının mümkün olduğunu savunan bu görüş, Protestanlığın reformcu ya da Kalvinci kolu arasındaki benzerlikten ötürü *reformcu epistemoloji* olarak adlandırılmaktadır. Ancak reformcu epistemoloji her ne kadar bu şekilde bir isimlendirmeye tabi tutulsa da Hristiyan inancının

bu koluna mantıksal olarak bağlı değildir; çünkü bu anlayışa göre Kalvinci, hatta Hristiyan olmadan bile reformcu epistemoloji taraftarı olmak mümkündür (Peterson vd., 2015: 182). Her ne kadar bu yaklaşımın temel görüşlerinin ortaya konulduğu Alvin Plantinga ve Nicholas Wolterstroff tarafından 1983 yılında yayımlanan *Faith and Rationally: Reason and Belief in God* isimli eser ile birlikte, sonraki dönemlerde kaleme alınan din felsefesi çalışmalarında reformcu epistemoloji isimlendirmesinin yanı sıra bu akımın isimlendirilmesinde temelcilik kavramı kullanılmış olsa da, söz konusu akımın taraftarlarının benimsedikleri temelci anlayışın, doğal teolojinin benimsediği klasik anlamdaki temelcilikten farklı olması ve savunucularının söylemlerinde reformcu epistemoloji tabirine vurgu yapmalarından dolayı bu görüş için reformcu epistemoloji tabiri yaygın olarak kullanılmaktadır (Mehdiyev, 2014: 72). Plantinga'nın da John Calvin, Herman Bavinck ve Karl Barth gibi Protestanlığın reformist gelenekteki teologlarının dînî epistemolojisi ile kendi görüşlerinin benzerliğinden dolayı ve ayrıca belli bir dönem Calvin College'de ders vermesinin de etkisiyle bu tabiri kullandığı görülmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu terim, Protestan reformasyonunu hatırlatmasına rağmen, Roma Katolik teolojisinin ya da epistemolojisinin reformasyona ihtiyacı olduğunu iddia etmemektedir (Batak, 2015: 87-88).

Reformcu epistemoloji hareketinin tarihsel kökenine dair genel bir perspektif belirleyecek olursak bu hareketin arka planında İskenderiyeli Clement'le başlayıp Augustine ile devam eden ve XVI. yüzyıl reform hareketinin başında bulunan John Calvin ve sonrasında onun düşüncelerinin temel alındığı XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başı Felemenk yeni-Kalvinist hareket bulunmaktadır. Bu hareketin başını ise Hristiyanlıktaki reformcu Presbiteryen geleneğini temsil eden Abraham Kuyper ve Herman Bavinck çekmektedir (Mehdiyev, 2014: 73). Daha önce de ifade edildiği üzere reformcu epistemoloji, deontolojik gerekçelendirmeye dayalı içselci yaklaşımın şekillendirdiği klasik temelciliğin ve kaynağını ondan alan delilci (evindentialist) anlayışın, bir inancın rasyonel kabul edilebilirliğinde delil kavramına yaptığı aşırı vurgu ile teistik inançların söz konusu delilci gerekçelendirmeyi temin edememesi nedeniyle anlamsız olduğu yönündeki savına tepki olarak doğmuştur. Ayrıca Tanrı inancının rasyonelliğine delil oranında değer biçen doğal teolojik yaklaşıma da karşı çıkan bu görüş, hiçbir delil olmasa bile Tanrı inancının mâkul ve rasyonel olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda reformcu epistemolojinin, Tanrı inancının ancak yeterli

kanıta dayalı olarak temellendirilmesi hâlinde rasyonel olabileceğini ve dînî inançların kanıtlanmamış olması durumunda yanlış olduklarını ileri süren delilci yaklaşımın görüşlerini yadsıyan bir tutum içinde olduğunu söyleyebiliriz (Tanış, 2011: 3). Ayrıca aklın dînî inançlardaki rolünü yadsımayan bu görüş dînî inançlar konusunda benimsediği ılımlı temelcilik, ılımlı (eleştirel) akılcılık gibi özellikleriyle teistik inançlarda birbirine zıt kutuplaşmaların aksine orta yolu temin eden bir işlevi yerine getirmektedir. Dolayısıyla bu hareketin merkezinde Tanrı inancı ve bu inanca yapılan vurgu yer almakla birlikte, her türlü ateistik iddialara karşı farklı dinden olsalar bile özü itibariyle teist anlayışa sahip olan filozofların birlikte mücadele verdiği ortak bir zemin oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Dînî inanca sahip, teist bir filozof olmanın yadırganmayıp değer kazandığı günümüzde reformcu epistemolojist hareketin önemli bir katkısının olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu bağlamda son merhalede, reformcu epistemolojinin oluşum aşamalarını kısaca özetleyecek olursak, ilk nüveleri 1967'de Plantinga'nın yayınladığı *God and Other Minds* ile atılan bu yaklaşımın ana çizgisi, 1970'ler ve 1980'lerin başında biri Woltestroff, diğeri Plantinga tarafından yayınlanan iki önemli yazı ile belirlenmiştir. Daha sonra Thomas Reid okumalarının etkisiyle her iki düşünürün argümanlarını geliştirerek, reformcu epistemolojinin ne olmadığını göstermeyi amaçladıkları ve negatif reformcu epistemoloji inşasının sergilendiği *Faith and Rationally* (1983) isimli çalışma ile son aşamada pozitif inşacı bir Hristiyan inancının savunulduğu Plantinga'nın *Warrant* adlı üçlüsü ve Wolterstroff'un *Divine Discourse*'u pozitif reform epistemolojisinin şekillenmesinde etkili olan düşünsel çizgiyi ortaya koymaktadır (Mehdiyev, 2014: 73-74). Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır ki epistemolojik bağlamda teistik inançların güçlü bir yeniden canlanışını ifade eden reformcu epistemoloji perspektifini sadece ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışan bu çalışmanın ötesinde ortak bir zeminin farklı bir düşünsel açılımını inşa eden Plantinga, Alston, Wolterstroff, Mavrodes vb. gibi pek çok reformist geleneğe tabi filozof bulunduğunu ve bu bağlamda reform epistemolojinin kapsamının oldukça geniş olduğunu söylememiz gerekir. Öyle ki biz kendi çalışmamızda dahi çalıştığımız konunun kapsamı ve sınırlılıkları açısından Plantinga'nın reform epistemolojisine dair bütün görüşlerini değil de sadece tezimize ilişkin konuyu irdeleyebildik. Bu durum bizlere, reformcu epistemoloji yaklaşımının alanının, bu geleneğe tabi her bir filozofun görüşleri temel alındığında ne kadar geniş

olduğunu göstermektedir. Ancak konuya Hristiyan reform epistemologları açısından baktığımızda her birinin neredeyse tüm önemli konularda teistik dili kullanmaları, inancı realist bir yorumla kabul etmeleri, Hristiyan felsefesi ve teolojisine büyük önem vermeleri, Kutsal Kitab'ı otoriter bir söylem olarak görmeleri nedeniyle ortak bir zeminde buluştuklarını da söyleyebiliriz (Batak, 2015: 89-90).

6. Alvin Plantinga'nın Reformcu Epistemoloji Anlayışını Şekillendiren Felsefî ve Teolojik Arka Plan

6. 1. John Calvin ve Calvinci Teoloji

John Calvin, 10 Temmuz 1509'da, aslen Fransız olan bir ailenin çocuğu olarak, Fransa'nın kuzey tarafındaki Picardie bölgesinde yer alan ve en eski yerleşim yerlerinden biri olan Noyon kasabasında dünyaya gelmiştir. Calvin'i diğer reformistlerden ayıran önemli özelliklerinden biri eğitim hayatı süresince teoloji tahsilinde bulunmadan ve kilise hiyerarşisi içerisinde yetişmeden dönemin içerisinde bulunduğu süreci iyice özümseyip kendine özgü reformcu bir yol haritası benimsemesidir (Gözübek, 2015: 21-22). İkinci nesil reformcularından olan Calvin, Paris'teki Güzel Sanatlar Fakültesi'ni bitirip babasının isteği üzerine hukuk alanında eğitim gördükten sonra asıl ilgi alanı olan teoloji ve hümanistik eğitime ancak babasının vefatından sonra yönelmiş ve böylelikle bu eğitimi sırasında Protestan harekete katılmıştır (Bıyık, 2005: 46). Hristiyan inancı ve bu inancın kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'in literal/lafızcı yorumlanmasına olan tavizsiz bağlılığı ile Martin Luther'den sonra Protestanlığın en önemli reformcusu olan ve batı düşünce tarihinde *reformasyon teoloğu* ismiyle anılan John Calvin, hem erken dönem Protestanlığı'nın en önemli eseri sayılan *Hristiyan Dininin Temelleri* adlı eseri kaleme alması hem de Prostestan doktrinine keskin ve sistematik formülasyonunu vermesi nedeniyle kendi teolojisinin özgünlüğünü ortaya koyan Protestan bir din adamıdır (Deniz, 2012: 1; Akdemir, 2007: 89). Tanrı merkezli bir reform görüşünü savunan Calvin, *Institutes* adlı eserinin birinci bölümünde Tanrı'nın yapısına, özelliklerine, insanı yaratışına ve insan ile Tanrı arasındaki ilişkilere değinmiş ve insanın ancak Tanrı'nın sözüne müracaat etmesiyle onu tanıyabileceğini, çünkü yaratılmış, aciz ve aslî günahla kuşatılmış bir varlık olan insanın her şeyin yaratıcısı ve hâkimi olan bu

yüce varlığı kendi imkânlarıyla tanımasının mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Çünkü ona göre Tanrı, iradesi ve ilahi doğasıyla her şeyi kuşatmış olup, var olan ve olup biten her şeyin merkezindedir ve onun karşısında aciz olan insanın bu açıdan ona sürekli bir saygı ve minnet duygusu içerisinde olması gerekir (Cevizci, 1999: 485). Dolayısıyla yukarıda Calvin'in "söz" ile kastettiği İsa Mesih olduğundan, varlığın anlaşılabilmesi "söz" ün anlaşılabilmesine bağlıdır ve Tanrı da ancak kendisiyle aynı öz ve cevhere sahip olan "söz" ü ile yani Kutsal Kitap'ın özü olan İsa Mesih ile tanınabilir (Aras, 2003: 54-55). Bu durum John Calvin'in, *Calvin: Commentaries by John Calvin* kitabının *The Knowledge of God* isimli ikinci bölümünde şu söylemle dile getirilmiştir:

> Kral Uzziah'ın öldüğü yıl tahtta oturan Rabb'i gördüm, yükseldi ve kalktı ve tapınağı doldurdu. Yukarıda seraphims (meleksi varlıklar) duruyorlardı: her birinin altı kanadı vardı; ikisi (iki kanadı) ile yüzlerini, ikisi (iki kanadı) ile ayaklarını kapattılar ve ikisi (iki kanadı) ile uçtular. Biri diğerine ağlayarak şöyle söyledi: Bu Kutsal, kutsal, kutsal olan Rab'dir: tüm dünya onun şanıyla doludur. Kapının direkleri ağlayan sesleriyle hareket etti ve tapınak dumanla doldu. Sonra dedim ki, bütün keder benim! Çünkü ben kirli dudaklara sahip bir adamım ve kirli dudaklara sahip olan insanların arasında yaşıyorum: çünkü benim gözlerim efendiyi gördü, kutsalın efendisini gördü. Isa. 6:1-5 (Calvin, 1958: 78).

İsaiah'ın, ruhu olan ve dolayısıyla bedensel gözlerle görünmeyen Tanrı'yı nasıl görebildiğini sorabiliriz. İnsanların zihinleri, Tanrı'nın sonsuz yüksekliğine bağlanamadığından, insanlar görünür bir biçimde Tanrı'yı nasıl kavrayabilir? (Calvin, 1958: 78). Görüldüğü üzere insanın Tanrı karşısındaki mutlak acziyeti ve çaresizliği nedeniyle Kutsal Kitap'ta vahyedilenden başkasını araştırmayı uygun görmeyen ve kendisini Kutsal Kitap'ın sadık bir hizmetçisi ve açıklayıcısı olarak gören Calvin'in teolojisi kaynağını Kutsal Kitap'tan almaktadır (Akdemir, 2007: 90, 93). Bu bağlamda Augustinusçu gelenek ile kendinden önceki reformcuların görüşlerine dayanan Calvin teolojisini, reform hareketlerine öncülük eden Martin Luther ve Ulrich Zwingli'den sonra bu hareketin başarıya ulaşması, geniş halk kitlelerine yayılması ile Protestan reform hareketine özgü teoloji ve öğretilerin düzene sokulması ve sistemli hale getirilmesinde etkin bir rol oynayan John Calvin'in düşüncelerini merkeze alan ve Plantinga gibi günümüz din felsefecilerini de önemli ölçüde etkileyen teolojik bir yaklaşım olarak kabul etmek mümkündür (Deniz, 2012: 1-2). Calvin ancak iman yoluyla Tanrısal gerçekliğin insanlar tarafından fark edilip, Tanrı'nın tanınabileceğini, Tanrı'yı bilme ve ona iman konusunda insan aklına değil de Kutsal Kitap'a güvenilmesi gerektiğini, insan fıtratının ilahi duygularla yüklü olarak yaratıldığını ve işlenen günahlarla kirlenen bu fıtratın ancak yaratılıştaki ilk duyguyu üste çıkarıp elde edilen iman ile Tanrı'yı tanıyabileceğini söyler

(Aras, 2003: 55; Akdemir, 2007: 90). Calvin, Hristiyan teolojisine dair temel konularda Luther ve Zwingli, Melanchton ve Bucer ile aynı ön kabullere sahip olmasına rağmen, bazı meselelerde onlardan ayrılan görüşlere de sahiptir ki (Deniz, 2012: 6), çalışma konumuzun dışında kalması nedeniyle bu meselelere değinmeyi uygun görmedik. Calvin'e göre ayrıca Kitab-ı Mukaddes'ten elde edilenler dışında Tanrı hakkında konuşmamak gerekir ki bu bağlamda Tanrı hakkında tabiattan akıl yoluyla çıkarsanan bütün deliller karanlıktır, yani Tanrı'nın bilinmesi ve ona iman edilmesi gibi dînî konularda aslî günahla kirlenmiş olan salt akıl ve düşünme yetisine dayanmak uygun değildir ve bu durumda dînî konularda Kutsal Kitap'ın rehberliğine başvurmak kaçınılmazdır. Calvin'in bu anlayışında önceden belirlenmişlik ve seçilmişlik doktrininin de etkisiyle imanın, Tanrı'nın ezelde seçtiği insanlara bir hediyesi olduğu, dolayısıyla onun insan zihninin keskin kavrayışına dayalı olmadığı ve insanın kurtuluşunu temin edecek kudret ve iradeden yoksun olduğu düşüncesi yatmaktadır (Deniz, 2012: 7; Akdemir, 2014: 91, 92). Dolayısıyla Kutsal Kitap'ta hakkında açık bilgiler bulunmayan konularla ilgili felsefî argümanlar geliştirmek yerine sadece Tanrı bilir diyerek susmak gerekmektedir (Deniz, 2012: 9). Diğer bir açıdan bakıldığında insanın sahip olduğu aklını iman etme safhasında değil, iman ettikten sonra imanın bir anlamda aklîleştirilmesi için kullanılması gerektiğini savunan Calvin, bu şekilde imanın akılla bağlantısını ortaya koyarak Tanrısal varlığın özünün iman yoluyla bilinebileceğini savunmaktadır (Aras, 2003: 64). Bu yönüyle Calvin teolojik bir dogmatizmi benimsiyor gibi görünmektedir ki ona göre gerçek ve sağlam ilmimiz tamamen iki bölümden oluşur. Tanrı bilgisi ve kendimiz hakkındaki bilgi. O, Tanrı hakkında hiç bir tefekküre sahip olmadan gerçek anlamda bir bilgiye sahip olamayacağımızdan ancak böyle bir tefekkürden sonra gerçek bilgiyi kendi içimizde bulacağımızdan söz etmektedir (Calvin, 2002: 31). Ayrıca Calvin teolojisi Karl Barth, Emil Brunner ve Reinhold Niebuhr gibi XX. yüzyıl teologları üzerinde etkili olmasının yanında, Alvin Plantinga'nın reformcu epistemolojisinde de onun doğal vahiy anlayışının etkisini görmek mümkündür. Bu bağlamda vahyi iki farklı anlamda kullanan Calvin'e göre doğal vahiy, insanların Tanrı bilgisine doğuştan sahip olma eğiliminde yaratıldığını ifade eden *ilahi his (sensus divinitatius)* düşüncesine dayalı bir vahiy türü iken, asli günahla kirlenmiş olan insanlara kurtuluş reçetesi sunan ve Tanrı'nın kendisini Kutsal Kitap'ın özü olan İsa Mesih'te açığa çıkarması anlamında Calvin tarafından kullanılan diğer bir vahiy türü ise özel vahiydir. Yani kısaca özetlemek

gerekirse Calvin teolojisinin amacı, Hristiyan doktrinini rasyonel kanıtlamalarla temellendirmek değil, Kutsal Kitap'a dayalı bir iman anlayışını ve ahlaki yaşantıyı yaygınlaştırmaktır (Deniz, 2012: 15; Akdemir, 2007: 93). Ayrıca yukarıda kısaca tanımladığımız, Calvin'in Tanrı'yı tanıma ve bilme anlamında kullandığı doğal vahiy, sadece insanın kendi doğasından kaynaklanan Tanrı bilgisini değil ayrıca tabiatın yapı ve işleyişi ile ulaşılan Tanrı bilgisini de ifade etmektedir. Dolayısıyla doğal vahiy Tanrı'yı tanıma ve bilme açısından insanlara gerekli rehberliği sağlarken, özel vahiy ise insanların kurtuluşlarına dair gerekli olan bilgiyi onlara sunmaktadır (Akdemir, 2007: 94).

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapacak olursak, Calvin teolojisinin özünü Tanrı inancı, bu inancın kutsal varlığı olan Tanrı'yı insanların bilip tanımasını sağlayan ve onlara kurtuluş imkânı sunan doğal ve özel vahiy ile kaynağını İsa Mesih'in oluşturduğu Kutsal Kitap'ın sarsılmaz otoritesi oluşturmaktadır. Calvin teolojisi ve epistemolojisini iç içe geçmişlikten dolayı birbirinden ayırmak mümkün görünmese de (Akdemir, 2007: 95), Plantinga'nın dînî epistemolojisinin özünü, daha önce de ifade ettiğimiz üzere doğal vahiy yani insanın doğuştan Tanrı'yı bilme yetisine sahip olarak yaratılması anlamında kullanılan ilahi his oluşturmaktadır. Dolayısıyla Plantinga'ya göre Tanrı inancının rasyonel kabul edilebilirliğinde ve gerekçelendirilmiş haklı temel bir inanç olarak görülmesinde insanların doğuştan sahip oldukları bu ilahi his ile tabiatın yapı ve işlevi yoluyla ulaşılan Tanrı bilgisinin önemli bir rolü vardır. Her ne kadar bunlar kişiyi gerçek anlamda kurtuluşa ulaştırmasa da, Tanrı'yı tanıma, bilme ve ona iman etme konusunda insanların kullanabileceği önemli araçlar durumundadır. Ancak son merhalede asıl kurtuluşa erme konusu Calvin'e göre önceden belirlenmişlik doktrini açısından Tanrı'nın inayeti ve onun ilahi adaletine kalmış gibi görünmektedir.

Calvin ayrıca günah olgusuna yaptığı vurguda, dünyada günahın olmaması gibi bir durumun mümkün olması halinde tüm insanların, dış dünyanın, geçmişin ve diğer insanların var olduklarına inanmaya yönelik doğal bir eğilim içinde olmaları gibi, Tanrı'nın var olduğuna da inanacaklarını, çünkü böyle bir durumun onların bozulmamış doğal insani durumlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla ona göre, dünyada var olan günahkâr insanların durumunu düşündüğümüzde, bu insanların Tanrı'nın varlığı inancını zor, hatta saçma bulmalarının asıl nedeni onların bu doğal olmayan durumlarıdır. Yani kısa bir analojiyle açıklayacak olursak, Tanrı'nın varlığına inanmayan bir kişinin durumu, karısının varlığına inanmayan ve onun duyguları,

düşüncesi ve bilinci olmayan zekice tasarlanmış bir robot olduğunu iddia eden bir kişinin durumundan epistemik açıdan daha sorunludur (Plantinga, 2010: 290-291). Burada da görüleceği üzere Plantinga, Hristiyan teizmine ve Calvin'in görüşlerine paralel şekilde Tanrı'yı varlığı kendinden, her şeyin hükümranı, bütün şeylerin yaratılmamış yaratıcısı, sevgisi, adaleti, bilgisi ve diğer nitelikleri ile emsalsiz bir büyüklüğe sahip olan ve yarattıklarının bir kısmının özgürlüğüne izin veren (Plantinga, 2014: 11-12) yüce bir varlık olarak tanımlamış ve Tanrı inancının, bu inanca doğal bir eğilimle yaratılan insanın, bozulmamış tabiatına uygun düşeceğini dile getirmiştir.

Sonuç olarak şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Kutsal Kitap ilkeleri ile şekillenen bir toplum meydana getirme amacı ve teokratik bir sisteme dayalı olarak yapılandırılan bir Kilise-iktidar ilişkisini kurgulaması da Calvin'i, diğer reformculardan farklı kılan temel özelliklerden biridir (Bıyık, 2005: 51).

6. 2. Thomas Reid ve Reidci Epistemoloji

Thomas Reid, 26 Nisan 1710 yılında bir din adamı olan Lewis Reid ile sülalesinin hemen hemen her biri saygın bir bilim insanı olan Margaret Gregory'nin dördüncü çocuğu olarak, İskoçya'nın Aberdeen şehri Kincardenshire beldesinde dünyaya gelmiştir (Açıköz, 2000: 12).

Modern felsefe, çeşitli düşünürlerin çalışmalarına paralel şekilde bilginin imkânını zorlayan ve hatta David Hume ile birlikte bilgi konusunda şüpheci bir tavrın gelişmesine neden olan bir alan olarak söz konusu alandaki felsefî yönelim, bu yönelimi eleştiren, İskoç Sağduyu Okulu'nun kurucusu olan ve felsefî sistemini Hume'un şüpheciliğini çürütme amacına hizmet eden bir perspektifte dayalı olarak geliştiren Thomas Reid ile birlikte farklı bir görünüme bürünmüştür (İlhan Tunç, 2006: 1, 2). Dolayısıyla Thomas Reid'in *sağduyu prensibi* olarak ün kazanan özgün yaklaşımı, hem yukarıda ifade ettiğimiz Hume şüpheciliğine bir tepki olarak, hem de insan zihninin bilişsel mekanizmasının işleyişindeki güvenilirliğe dayalı çeşitli bilişsel yetilerin bilgi üreten yapılar olduğu şeklindeki görüşlerini ifade eden bir kavram şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Thomas Reid'in epistemolojisi aslında klasik temelciliğe hem bir reddiye hem de bir başkaldırıştır. Bu bağlamda Descartes'in kartezyen felsefesiyle başlayıp Hume'un septisizmi ile zirveye ulaşan ve bilginin imkânını sığ ve dar bir alana

hapseden klasik temelcilik, Reid'e göre ap-açık doğrulanmış ve rasyonel olarak kabul edebileceğimiz çoğu inancı dışarıda bırakmaktadır (Akdemir, 2007: 83).

Reid'e göre insan bilgisinin kaynağını maddi dünya ile *Pneumatology'nin*[2] konusu olan zihin faaliyetlerine dayalı zihinsel dünya oluşturmakla birlikte Pneumatology dediğimiz bu alan psikoloji adı altında insan zihninin incelenmesi ile doğal teoloji adı altında en yüce varlığın zihninin incelenmesi olarak iki ana versiyonda karşımıza çıkmaktadır. Burada ifade edildiği üzere Reid'in insan zihni üzerinde durmasının asıl amacı onu Tanrı'nın bilgisine ulaşabilecek bir araç olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Ünügür, 2013: 61). Dolayısıyla insan zihni çok karmaşık bir görünüm arz etmesinin yanında onu sadece belli standartları karşılayan inançları bilgi olarak sunan bir yapı olarak görmek ve metafizik unsurlar da dâhil birçok inancı bu yapının işleyişindeki aksaklıklar olarak nitelendirmek yanlış bir yaklaşım tarzıdır. Ve bu bağlamda Reid'e göre insan zihninde akıl ve muhakeme yeteneği dışında bilgi ve inanç üreten birçok bilişsel yeti bulunmaktadır ki bu yetiler karşımıza sağduyu veya ortak duyu (common sense) olarak çıkmaktadır. Peki, söz konusu bilgi ve inanç üreten ve Reid'in sağduyu veya ortak duyu olarak isimlendirdiği bu bilişsel yetiler nelerdir? İleride Plantinga'nın ifadelerinde de sıklıkla göreceğimiz üzere örneğin hafızaya, tarihe, dış dünyaya, diğer zihinlere ve başkalarının tanıklıklarına ilişkin inançlarımız sağduyu/ortak duyunun ürettiği inançlardır (Akdemir, 2007: 83-84).

Reid'in felsefî görüşleri sağduyu felsefesi olarak özelde Hume'un rasyonalizme karşı ileri sürdüğü şüpheci tavra eleştiri mahiyetinde karşımıza çıkmakla birlikte söz konusu sağduyu felsefesinin dayandığı sağduyu prensipleri de her insanın doğal yapısında bulunan zihinsel ve aktif güçleriyle anlaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında Reid'in Aristoteles'ten etkilenerek kullandığı anlaşılan bu kavram, hem bir insanın sahip olduğu kavrama gücünü ve yargılamayı ifade eden ani bir sezgiyi, hem de apaçık hakikatler olan zihinsel ve ahlaki prensipleri ifade eder (İlhan Tunç, 2006: 2-3). Reid'in bilginin imkânı konusunda anti realist ve şüpheci bir tavır takınan özelde Hume'a eleştiri mahiyetinde yönelttiği sağduyu realizmi anlayışına temel olan realist algı görüşü üzerindeki düşünceleri ile onun çalışmamız açısından Plantinga'nın felsefî görüşlerinin arka planını oluşturan ve Calvin'in Tanrı'nın bizi kendisine inanmaya doğal bir eğilimle yarattığını

[2] Genel anlamda, Tanrı ve insan arasındaki ilişki ile ruhsal varlıklar ve fenomenleri inceleyen bilim dalına verilen isimdir. Özel anlamda ise Hristiyan teolojisindeki Kutsal Ruh'u inceleyen bilim alanıdır (Ünügür, 2013: 61).

söylemesi gibi, duyu ve hafızanın yanında, tarihe, dış dünyaya, diğer zihinlerin varlığına ve başkalarının söylediklerine inanmaya doğal bir eğilimimiz olduğu yönündeki görüşleri Reid felsefesinin temel yapı taşlarını ortaya koymaktadır (İlhan Tunç, 2006: 3; Akdemir, 2007: 84-85). İleride görüleceği üzere Plantinga da felsefî sisteminin erken diyebileceğimiz dönemlerinde Tanrı inancını temellendirme konusunda, insanlardaki doğal eğilimle ilintili olarak bu inancın da yukarıda ifade ettiğimiz diğer inanç ve bilgi üreten yetilerimize dayalı inanç ve bilgilerimize duyduğumuz sarsılmaz güven gibi bizlere apaçık, doğrudan ve dolaysız bir bilgi temin ettiğini iddia eder.

Reid felsefesinin özünü, kartezyen sistem içerisindeki ideler teorisinin reddi ile özellikle kozmolojik ve teleolojik delil kapsamında ve zorunlu sağduyu prensibi bağlamında ele aldığı doğal teoloji anlayışına dayalı dînî epistemolojisi ile insanı doğal kavramlarla açıklama girişimlerini yetersiz bulduğu doğadaki determinist anlayıştan farklı olan tüm insanî yetilerin ele alınarak insanın özel durumunun korunması gerektiği şeklindeki düşünce oluşturur (Ünügür, 2013; İlhan Tunç, 2006: 4).

Reid, duyusal algılarımıza, hafızamıza, bir zihne sahip olduğumuza ve diğer zihinlerin varlığına dayalı inançlarımız yanında tarihe, dış dünyaya ve başkalarının söylediklerine ilişkin inançlarımızın indüktif olarak desteklenmek koşuluyla ve yukarıda ifade ettiğimiz tüm bilgi ve inanç üreten söz konusu bilişsel yetilerin doğruluklarına ilişkin içimizdeki doğal eğilim vasıtasıyla bizlere duyusal ve düşünsel yetilerimiz gibi doğrudan bilgi sunduğunu ve söz konusu bilişsel yetilerin temin ettikleri bu bilgilerin, akıl ve muhakeme yeteneğinin sunduğu bilgiden daha aşağı düzeyde olmadığı gibi, onlardan herhangi birisinin diğerine indirgenmesinin de mümkün olmadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla bilginin gerekçelendirilmesi bağlamında kanıt olma ve oluşturma açısından bunlardan herhangi birisini reddetmek saçmadır ve duyusal inançlarımızda olduğu gibi söz konusu inançlar da dolaysız ve doğrudan olmaları nedeniyle duyusal algılar gibi temel inançlarımızı oluşturmaktadır (Akdemir, 2007: 84-85). Görüldüğü gibi Plantinga'da da ifadesini bulduğu üzere Reid'e ait yukarıdaki düşünceler kartezyen felsefeye özgü ve bilginin imkânı konusunda zirvesini Hume'da bulan şüpheci tavrın bir uzantısı konumundaki klasik temelciliğin ileri sürdüğü prensiplerle bilginin sınırlarını katı, dar ve sığ zemine çekmenin önüne bir set vurmuş gibi görünmektedir. Dolayısıyla Tanrı inancının temelselliği bağlamında Plantinga klasik temelciliğin temel inançlar konusunda ileri sürdüğü prensipleri bizzat kendisinin

sağlayamadığı gerekçesiyle eleştirmiş ve temel inançların alanını genişletmek ve onların yanılabilir olduğunu kabul etmek suretiyle ılımlı temelci anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda Plantinga'nın Tanrı inancının temelselliği konusunda geliştirdiği savunmalar, Reid'in akıl yürütme ve muhakeme yeteneği dışında inanç ve bilgi üreten bilişsel mekanizmalarımız olduğu yönündeki sağduyu felsefesine dayanmaktadır. Ancak Reid bazı çağdaş filozofların aksine Tanrı'nın varlığının haklı çıkarımını bir takım sağduyu ilkelerine dayalı akıl yürütmeler üzerine inşa ederken, Tanrı'nın varlığını onların yaptığı şekilde temel bir inanç olarak kabul etmemiştir (Ünügür, 2013: 6-7). Clark'ın da ifade ettiği üzere Reid, bizim bilişsel yetilerimizin bize Tanrı tarafından verildiğini düşündüğünden ona göre bilişsel yeti ve yeteneklerimizin doğrulanmış inançlar ürettiğine olan güvenimiz bu durumun yeter-neden olduğuna ilişkin inancımıza dayanmaktadır. Ayrıca Reid epistemolojisi sadece bilişsel yetilerimizin Tanrı tarafından yaratıldığına dair doğal bir eğilime sahip olduğumuzla sınırlı olmayıp, uygun şartlar ve gerekçeler ışığında Tanrı'nın insanı kendisine inanmaya da doğal bir eğilimle yarattığı şeklindeki düşünce ile de uyum içerisindedir (Akdemir, 2007: 86-87). Temel inançlara sağduyu prensipleri veya ilk prensipler adını veren Reid'e göre, bu inançlar olumsal ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmakta olup, bunlardan olumsal olan ilk prensipler, Tanrı'nın iradesine bağlı olarak üretildiğinden, yine O'nun iradesine dayalı olarak değişen ve aksi bir delille karşılaşılana kadar doğru olarak kabul edilen prensipleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda zorunlu sağduyu ilkeleri ise mantıksal ve matematiksel aksiyomlar gibi bütün mümkün dünyalarda yanlışlanamaz, değişmez ve zorunlu prensipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Reid görüldüğü üzere sağduyu prensiplerine dayalı bir felsefe anlayışını savunmaktadır (Ünügür, 2013: 8-9). Ayrıca ona göre felsefe alanındaki genel kanının aksine sahip olduğumuz inançlara ilişkin rasyonellik ölçütümüz, söz konusu inançların doğrulanana kadar yanlış oldukları üzerine değil, yanlışlanana kadar doğru oldukları üzerine inşa edilmelidir (Akdemir, 2007: 88-89).

Sonuç olarak şunu belirtmekte yarar vardır ki Plantinga'nın reformcu epistemolojisinin teolojik ve felsefî arka planı her ne kadar Calvin ve Reid'in etkisiyle şekillenmiş olsa da onun felsefî anlayışı ne Calvin teolojisinin ne de Reid epistemolojisinin bir tekrarı durumundadır. Plantinga'nın bazı meselelerde Calvin'le çelişen görüşleri olduğu gibi, o Reid epistemolojisinin tamamına da kendi epistemolojisinde yer vermemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÎNÎ EPİSTEMOLOJİ BAĞLAMINDA ALVIN PLANTINGA'NIN TANRI İNANCININ RASYONELLİĞİ SORUNUNA İLİŞKİN KONULARA GENEL BAKIŞI

En genel ifade ile din; birtakım kutsal değerler etrafında şekillenen teorik bir bilgi zeminine dayalı, kutsala ilişkin pratik unsurları da bulunabilen, mensuplarına düşünsel anlamda bir dünya görüşü sunan, yaptırımı yüksek yazılı veya sözlü kurallardan oluşan, metafizik unsurların yoğunlukta olduğu bir inançlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yaşantının dinden tamamıyla soyutlanan bir veçhesi bulunmadığından dînî gerçekliğin insanî gerçeklikle paralel olduğunu söylemek ve bu bağlamda din üzerine düşünme faaliyetinde ona sağlam bir temel bulma girişiminde olmak diğer inançlarda olduğu gibi dînî inançlar için de her teist düşünür için vazgeçilmez bir uğraşı hâlini almaktadır. İşte tarihsel süreçte bu teistik uğraşı ile ona karşıt iddialar ekseninde ortaya çıkan din felsefesi deyimi, ilk defa Hegel'in 1821 yılında Berlin Üniversitesi'nde *Din Felsefesi* adıyla verdiği derste kullanılmış olup dînî inançların; düşüncelerin sistematik olarak işlendiği tarafsız, rasyonel, tutarlı ve kapsamlı bir ifadesi olan felsefî yöntemlerle ele alınması yani kısaca din üzerine entelektüel bir düşünme ve tartışma faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayrakdar, 2013: 16; Aydın, 2012: 2, 3). Bu açıdan dinin felsefesini yapmak kullanılan felsefî yöntemlerin niteliğinden dolayı teistik ve antiteistik iddiaların bir arada harmanlandığı çok geniş bir perspektifti bizlere sunmaktadır. Öyle ki işin içine epistemolojiye dair unsurlar da girdiğinde din felsefesi ile yakından ilintili olan dinin epistemik statüsünü belirleme girişimleri, bu konuda farklı epistemik iddialara sahip yaklaşımları karşı karşıya getirmekte ve bu bağlamda dinin rasyonellik ölçütü doğrultusunda değerlendirilmesi, söz konusu yaklaşımlara göre pozitif ve negatif bir zeminde şekillenmektedir. Ayrıca, Aydınlanma dönemi düşüncesiyle şekillenen ve din felsefesinin klasik dönemi olarak ifade edebileceğimiz XX. yüzyılın ilk yarısında, bu alana ilgi duyan az sayıdaki filozof tarafından benimsenen pozitivist tutum, günümüzde etkisini yitirerek yoğun entelektüel bir ilgi şeklinde dine epistemik temel sağlama girişimlerinde bulunan filozoflar tarafından şüpheci, katı, dar ve sığ bir anlayıştan ziyade daha özgürlükçü, çözümlemeci, realist bir çizgide, tarafsız bir ifadeye bürünmüştür

(Mehdiyev, 2014: 11). Öyle ki çağdaş din felsefesi sahasında ele alınan bu çağdaş epistemik yaklaşımlar, dînî alanı epistemik sahanın dışında bırakan bir zihniyetten ziyade onu içine alan ve ona rasyonel bir nitelik kazandıran iddialara kapı aralamış gibi görünmektedir. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda dînî inancı rasyonel olarak ele almak suretiyle –yani akıl gücümüzün imkânlarından yararlanarak- (Aydın, 2012: 3) ona rasyonel bir temel bulma çabasında Alvin Plantinga'nın temel görüşlerini irdeleyeceğiz. Bu bağlamda konuyla ilintili olarak ele almamız gereken bir diğer önemli kavram olan dînî epistemoloji, genel çerçevede, dînî inançların diğer inanç türleriyle aynı epistemik statüye sahip olduğunu savunan, din felsefesi anlayışına uygun bir şeklide dînî inançların rasyonelliğinin doğrudan gösterilmesinden ziyade bu inançları rasyonel olarak tartışılabilecek bir alan olarak gören temel bir yaklaşım tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dînî inançların anlamsızlığını ileri süren yaklaşımlardan farklı olarak bu inançların anlamlılığı bağlamında diğer inançlar gibi epistemolojik gerekçelendirme yöntemleri esasında değerlendirilebileceği üzerine inşa edilen bu görüş, bilginin temel bir bileşenini oluşturan inancın dînî olmayan diğer tüm tezahürleri gibi dînî inançların da eşit[3] derecede epistemik çözümlemeye tabi olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca dînî epistemolojinin yapısının; klasik din felsefesi döneminde klasik temelciliğe dayalı tutumlar bağlamında şekillendiği, çağdaş din felsefesi döneminde ise öne çıkan fideistik ve reformcu epistemoloji gibi akımların etkisi sonucunda çok farklı bir boyut kazandığı düşünülecek olursa, Tanrı inanıcını temellendirme yolunda Plantinga'nın görüşlerini klasik temelciliğe bir reddiye olarak ele almak ve onu fideist bir düşünür olarak nitelendirmekten ziyade reformcu epistemolojinin kurucuları arasında değerlendirme çabasında bulunmak, söz konusu sahanın genişliği nedeniyle içinden çıkılması zor bir uğraşı halini almaktadır (Mehdiyev, 2014: 12, 20). Dolayısıyla biz bu çalışmamızda derin epistemik mevzulara girmekten ziyade Plantinga'nın görüşlerinin daha iyi anlaşılmasını temin edecek epistemik konulara genel bir bakış sergilemeyi uygun gördük.

[3] Konuyla alakalı olması sebebiyle kısaca ele alma gereği gördüğümüz parite (eşitlik) argümanı, belirli bir inanç türünden ziyade dînî inançlarla dînî olmayan diğer bütün inançlar arasındaki eşitliğin epistemik imkânını ifade etmektedir. Yani bu anlayışta rasyonel açıdan bakıldığında Tanrı'ya inanmamak mümkün olduğu gibi, O'na inanmak da mümkündür. Dolayısıyla buradaki amaç Tanrı'nın varlığını ispatlamaktan ziyade bu inancın rasyonel olmadığı görüşünü reddetmektir (Mehdiyev, 2014: 21). Dolayısıyla çalışma konumuz olması sebebiyle Alvin Plantinga'nın Tanrı inancı konusundaki temel iddialarının da parite argümanına paralel şekilde konumlandığını söyleyebiliriz.

1. 1. Gerekçelendirme Sorunsalı Bağlamında Bilgi ve Bilmek

Epistemoloji bilgi kavramını konu edinen bir alan olarak, bu alanda bilme sözcüğünün üç farklı anlamından "biliyor" kavramının yalnız "olduğunu bilme" anlamındaki çözümlemesinde biz, bu çalışmamızda, bilginin gerekli ve mümkünse yeterli şartlarını ortaya koymaya çalışacağız (Grunberg, 1999: 97-99). Bu açıdan Tanrı'yı bilmenin imkânı ve onun hakkında edineceğimiz böyle bir bilginin mahiyetinin epistemik statüsünü irdelemeden önce yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bilgi kavramının tanımı-mahiyeti bağlamında tahlili ve bilmek için gerekli ve yeterli koşulların neler olduğu üzerinde kısaca duracağız (Reçber: 2004: 13). Ele alınış şekline ve benimsenen tutumun içeriğine yüklediği anlama göre farklı şekillerde tanımlanan bilgi kavramı, bu kavramın niteliğini tecrübe ve/veya aklî çıkarıma dayalı kesinlik şeklinde belirleyen John Locke'da, iki ide arasındaki bağıntı ve uyuşmanın veya uyuşmama ve karşıtlığın algılanması şeklinde tanımlanır ki burada ifade edilen ide ve düşüncenin hiçbir ilkesi doğuştan değildir. Görüldüğü üzere böyle bir bakış açısı bilgi türleri açısından idelerin elde edilmesini duyumla özdeşleyen bir tutumun Locke'da ifade ediliş şeklinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Locke idelerimizin tek kaynağı olan deneyin, duyum ve düşünüm yoluyla gerçekleştiğini savunmaktadır (Bor, 2011: 35-37). Aslında bilgi veya bilmenin ne anlama geldiğini daha böyle bir soruyu sormadan tahmin ettiğimizden bu kavrama yönelik bu tarz bir soru anlamsızdır ve bu durum bize söz konusu kavramın çözümlemeye gerek duyulmayacak kadar temel, açık ve yalın olduğu ile bilgi veya bilmenin bir döngüsellik içerisinde kalmaksızın tanımlanmasının zor olduğunu göstermektedir. Ancak yine de bilgi ve bilmenin kabul edilebilir tarzda en genel ifade ile çok temel ve yalın bir zihinsel durum olduğunu kabul ettiğimizde söz konusu zihinsel durumu söz gelimi inanç ve düşünce gibi zihinsel durumlardan ayıran temel nitelikler ne olabilir? (Reçber, 2004: 13-14). Bu bağlamda bilgiyi kanma, kabul etme veya inanma; belgeleme veya haklı gösterme/temellendirme ile doğruluk şeklinde üç temel bileşene indirgeyerek tanımlamak genel bir tutum hâlini almıştır (Grunberg, 1971: 42). İşte bu açıdan, olduğunu bilme anlamındaki bilgiyi aşağıdaki şekilde şöyle ifade edebiliriz:

(1) c, x'e inanıyor

ya da

(2) c, x olduğu inancındadır

şeklindeki önermeleri

(3) $İ_c x$

olarak kısaltırız.

Bilme ile inanma arasındaki ilişkiyi, yukarıdaki şekliyle ifade ettiğimizde, c kişisinin x önermesine inanması, onun bu önermenin doğru olduğunu kabul etmesidir, aksi halde x'in doğru olduğunu kabul etmezse onun x olduğunu bilemez.

Yani,

(4) c, x olduğunu biliyor

ya da

(5) c biliyor ki x

şeklindeki önermelerde "biliyor" olduğunu bilme anlamında kullanıldığında, c bilen kişinin adını, x ise bilinen önermeyi temsil ettiğinden, c biliyor ki, B_c şeklinde gösterilir ve bu açıdan (4) ve (5)'teki önermeler;

(6) $B_c x$

şeklinde kısaca ifade edilir ve bilginin temel niteliklerinden biri olan ve yukarıda ifade edilen inanma kavramı ile ilişkisi bağlamında ele alındığında bu önermeler,

(7) $\sim İ_c x \rightarrow \sim B_c x$

ve dolayısıyla

(8) $B_c x \rightarrow İ_c x$

şeklinde inanmanın bilmenin gerekli bir şartı olduğunu gösterme açısından kısaca ifade edilir (Grunberg, 1999: 97, 99).

Ayrıca şunu da unutmamak gerekir "yanlış inanç" ifadesinde bir çelişki olmadığı kabul edilebilir bir durumken, "yanlış bilgi" ifadesinde bir şeyin yanlış olduğunu bilmekten farklı olarak, yanlış olan bir şeyi bilmenin imkânsızlığı doğrultusunda bir çelişki olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda inanılan her şey bilgi olmamakla birlikte, her bilgi ya da bilmenin kendisine kavramsal bir öncelik teşkil eden inanma boyutunun olduğu da yadsınamaz bir gerçektir (Reçber, 2004: 14-15). Bu bakımdan örneğin Russell, tümevarımı dış dünyadaki somut uygulamalarda bir aracı olarak sıklıkla kullanmamıza rağmen gerek tümevarımın gerekse onu içine alan bilimin inançsal bir ön kabul temeline dayandığını iddia eder (Işık, 2003: 4). İmanı epistemolojik açıdan ele almada onun onu ilgi, şüphe, zan gibi zihnin inançtan önceki hazırlık durumuyla başlatıp devamında ise inanç, bilgi, iman şeklinde bir derecelendirmeye tabi tutmak genel bir

perspektif halini almıştır (Özcan, 2012: 42). Ancak iman meselelerine çok fazla değinmeden, epistemolojik bir bakış açısıyla ele alındığında, her bir epistemolojik faaliyette, bir süje (özne) ve bir obje (nesne) ile bu ikisi arasındaki ilişki durumu söz konusu olduğundan; eğer hem süje hem de obje açısından bir kesinlik durumu yoksa sanıdan, sadece süje açısından bir kesinlik durumu var ve obje açısından böyle bir kesinlik durumu yok ise inançtan ve son olarak hem süje hem de obje açısından bir kesinlik durumu var ise bilgiden söz edebiliriz. Bu bağlamda doğru olduğu ortaya çıksa bile nesnel olarak doğrulanıp gerekçelendirilemeyen inancı; nesnel bir şekilde doğrulamanın imkânsız olduğu durumda, öznel bakış açısına göre yani kişisel kanaate, nedenlere, güvene dayanarak bir şeyin öyle olup olmadığını veya olmayacağını kabul etmek anlamında ele aldığımızda, bilgiyi inançtan ayıran temel unsurun ne olduğu sorusunun cevabı daha anlaşılır ve açık bir şekilde netlik kazanmaktadır (Tüzer, 2003: 88-89). Dolayısıyla yukarıda dile getirilen sübjektif kesinlik bir önermeyi zihninde canlandırıp kognitif açıdan ele alıp işleyen süjenin onun doğruluğuna ilişkin içsel bir yeterlilik ve kabul hâlini ifade ederken, objektif yeterlilik ise bilinen ya da inanılan objenin her insan için ortak bir kesinlik ve açıklık hâlini ifade etmektedir (Çetin, 2002: 91). Bu bağlamda bir inancın bilgiye dönüşmesinde ek unsurlardan biri olan doğrulamanın inançtan farklı olarak nesnel bir hüviyete sahip olduğu, yani bir şeyin doğruluğu için o şeye inanılmasına gerek duyulmadığından, burada ifade edilen bir inancın doğruluğunun nesnel olmasını sağlayan unsurun kişinin onu tanımasından farklı olarak epistemolojik süreçlerden bağımsız ontolojik bir gerçekliği olduğu göz önüne alındığında inanmanın varlığının zorunlu bir koşulu olmayan doğrulamanın bilgi söz konusu olduğunda, onun doğruyla ilişkisinin zorunlu ve bir yerde tanımsal olması kaçınılmazdır (Reçber, 2004: 15). Ayrıca bilginin ne olduğu konusunda sunulan açıklamalarla ile doğruluğun ne olduğuna ilişkin olarak öne sürülen tutarlılık, uygunluk vb. temelinde verilen cevaplar iç içedir (Reçber, 2003: 41). Bu açıdan bilginin ikinci şartı olan doğruluğu, yanlış olan bir şeyin bilgi konusu olamayacağı yani eğer bir x önermesi yanlış ise onun x olduğu, yani x'in doğru olduğunun bilinemeyeceğinden yola çıkarak şu şekilde ele alırsak,

(9) $\sim x \rightarrow \sim B_c x$

dolayısıyla

(10) $B_c x \rightarrow x$

şeklinde ifade ederiz. Bu bağlamda görüldüğü üzere bir önermenin doğru olduğunu öne sürmekle bir önermeyi öne sürmek aynı şey olduğundan;

(11) x doğrudur $\leftrightarrow$ x

şeklinde ele aldığımızda (10) ve (11)'den,

(12) $B_c x \rightarrow$ x doğrudur

önermesini bilmenin gerekli ve yeterli koşullarından ikincisi olan doğruluğu teyit etme bağlamında çıkarsayabiliriz.

Doğru inancın bilgi için yeterliliği tartışmasında, böyle bir inancın bir gerekçeyle desteklenmediği sürece insan zihninden çıkıp gideceğine inanan Platon, bilgiyi gerekçelendirilmiş doğru inanç şeklinde tanımlayarak, çağdaş epistemolojide de halen ön plana çıkan ve gerekçelendirme (justification) ya da haklı çıkarım olarak ifade edilen soruna değinmiş ve bu açıdan doğru inancın ancak bir gerekçeye bağlandığında bir bilgi hüviyeti kazanacağını savunmuştur (Reçber, 2004: 16-17). Dolayısıyla epistemolojide bir inancın rasyonelliği, gerekçelendirme şartını ne oranda sağladığı durumuna paralel şekilde gerekçelendirme teorileri üzerinden bilenin durumundan hareketle içselci-dışsalcı ve bilinenin durumundan hareketle temelselci/güvenilirci bir perspektifte dayalı olarak iki farklı çizgide gelişmiştir (Kütükçü, 2014: 54). Ayrıca doğru inancın bilgi için temel teşkil eden bir unsur olması yanında yeterli olmadığı da göz önüne alındığında çağdaş epistemolojide bilginin imkânı konusunda üzerinde sıklıkla durulan ve mahiyeti konusunda düşünsel ayrışmaların yaşandığı haklı çıkarım kavramı konusunda Plantinga, bu ögenin tam olarak ne olduğu üzerine yoğunlaşılmadığını ve bu açıdan kimi bilgi kuramcılarının onu epistemik bir ödevin ifası, tutarlılık, güvenilirlik gibi farklı temellerde açıklamaya çalıştıklarını dile getirir (Reçber, 2003: 41). Yine de en genel ifade ile haklı çıkarım bir önermenin doğruluğu veya yüksek olasılıkla doğru olacağını temin eden bir delil, güvence veya bir inancın kabul edilebilirliğinde onun makul bir gerekçeye dayanıp dayanmadığının epistemik bir değerlendirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Reçber, 2004: 22). Dolayısıyla bilginin üçüncü şartı olan haklı çıkarımı, c kişisinin x önermesini haklı gösterdiğini,

(13) $H_c x$

şeklinde dile getirecek olursak; doğru bir kanının bilgi olması için gerekli olan haklı çıkarım şartını,

(14) $B_c x \rightarrow İ_c x$

biçiminde ifade edersek; (8), (10) ve (14)'ten yola çıkarak,

(15) $B_c x \rightarrow (İ_c x \wedge x \wedge H_c x)$

elde edilir. Dolayısıyla geleneksel şekliyle tanımlanan bilgi kavramı yukarıda ifade ettiğimiz üç koşulu da içine alacak şekilde;

(16) $B_c x \leftrightarrow (İ_c x \wedge x \wedge H_c x)$

olarak karşımıza çıkar. Ancak bu üç koşulun bilgi için yeterli olduğu hususunu, E. Gettier'in 1963 yılında yayımladığı makalesinde öne sürdüğü bir takım örneklerle çürütmeye çalıştığı göz önüne alınacak olursa, ortaya çıkan problem Chisholm tarafından haklı çıkarımın hatalı olmayan bir şekilde delilli olarak yeniden düzenlenmesiyle giderilmiştir. Bu bağlamda geleneksel bilgi tanımı Chisholm'ün ifadesiyle;

(17) (x) c tarafından bilinmektedir = (x) c tarafından kabul görmektedir, (x) doğrudur ve (x) c için hatalı olmayan şekilde delillidir şeklinde yeniden formüle edilmiştir.

Gettier'in geleneksel bilgi tanımındaki üç koşulun yeterli olmadığı yönünde ileri sürdüğü problem ve gerek inanç, gerekse gerekçelendirme koşulunun gerekli olup olmadığını sorgulayan yaklaşımlar dışında pek az yaklaşım doğruluğun bilgi için gerekli olup olmadığını sorgulamıştır. Ancak bu konudaki temel tartışma genellikle doğruluğun bilgi için hem gerek şart hem de epistemik gerekçelendirmeden normatif olarak ayrı olması noktasında yoğunlaşmaktadır ki söz konusu durumda doğruluk koşulunun sağlanıp sağlanmadığını epistemik gerekçelendirmeden tamamen bağımsız olarak ele almak, bu koşulun gerçekleşip gerçekleşmediğini bilme ya da sınama konusunda bir çıkmazı da beraberinde getirecektir. Ancak bu sorun Hoffman'ın da dile getirdiği gibi geleneksel tanımın doğasıyla ilgili yanlış kavrayışın ortadan kaldırılmasıyla giderilebilir. Bu bağlamda doğruluk koşulunun sağlanması için bu koşulun sağlandığının saptanması önemli değildir, çünkü herhangi bir saptama girişimi sonsuz bir gerileme ve bu konuda şüpheci tutumların önünü açabilir. Dolayısıyla sadece bilginin imkânı açısından doğruluk koşulunun sağlanması yeterlidir, yani öznenin ayrıca bir inancı bildiğini bilmesine gerek yoktur. Ayrıca doğruluk koşulun sağlanmasının bir inancın epistemik statüsü üzerinde de hiçbir tesiri yoktur. Bildiğini bilmek, içselcilerin epistemik gerekçelendirme konusunda öne sürdüğü katı bir sınırlama olup dışsalcıların açıkça reddettiği bir tezdir. Bu bağlamda doğruluk ve gerekçelendirmenin, doğruluk koşulunun gerçekten sağlandığı kanıtsal çabalarla gösterilmez sonucunun çıkarsandığı normatif olarak bağımsız olma öncülüne

değil mantıksal olarak yani onların birbirlerinden bağımsız kavramsal işlevler üstlenmesi öncülüne dayandırılması daha doğru olur (Öztürk, 2014).

Haklı çıkarımı epistemik içselciliğin dayanağı olan ve onu bir ödev, bir görevin ifası, hak, sorumluluk olarak açıklayan klasik deontolojizm ile klasik temelciliğe dayalı delil veya kanıt bağlamında ele almanın yanıltıcı olduğunu düşünen Plantinga, doğru bir inancı bilgiye dönüştüren ve ona rasyonellik özelliği kazandıran artı niteliği güvence kavramı ile ifade etmiş ve haklı çıkarıma epistemolojide verilen öneme rağmen onun epistemik güvence için ne yeterli ne de gerekli bir koşul olduğunu savunmuştur (Reçber, 2003: 41-42). İleride daha detaylı olarak ele alacağımız için burada kısaca değindiğimiz haklı çıkarım-güvence kavramları arasındaki ilişkiden sonra gerekçelendirme sorununu bilgi kuramları bağlamında ve bu kuramların doksastik (içselci) ve doksastik olmayan (dışsalcı) versiyonlarına dayalı yaklaşımlar çerçevesinde irdeleyebiliriz (Reçber, 2004: 25). Ancak şunu belirtmekte yarar vardır ki içselci ve dışsalcılığa dayalı yaklaşımlar klasik dönemdeki görüşlerinden farklı olarak çağdaş dönemde eksiklikleri revize etme çabasıyla farklı bir kategorileşmeye gitmiştir. Örneğin klasik temelcilik içselci bir anlayışa dayalı iken, çağdaş epistemolojide Plantinga'nın temelcilik konusunda da benimsediği üzere bu anlayış dışsalcı ve ılımlı bir temelciliğe kaymıştır. Bu bağlamda Plantinga ileriki dönemde içselcilik anlayışına dayalı Chisholm'ün görüşlerini, tutarlılık anlayışına dayalı Bonjour'un görüşlerini ve dışsalcılık-güvenilircilik anlayışına dayalı William P. Alston ve A. Goldman'ın görülerini çeşitli açılardan yetersiz bulup eleştirmekte ve güvence kavramı ile doğru işlevselliği bu görüşlerin karşısına alternatif bir görüş olarak konumlandırmaktadır (Reçber, 2003: 43).

Doğru inancın bilgiye dönüşmesinde başvurulan bir kaynak hâline gelen gerekçelendirmenin her zaman başka bir bilgiye dayanması durumunda karşımıza gerekçelendirmenin sonsuz gerilemesi sorunu çıkmaktadır. Bu durum, her inancın gerekçelendirilmesi bağlamında bir kanıt ya da delile başvurulması gerektiğini ifade ettiğinden, söz konusu kanıt ya da delil talebi sonsuz bir döngüyü gerektirmekte ve bu bağlamda bilgi konusunda rasyonel bir ölçüden söz edebilmek için bütün inançların kendisine dayandığı ancak kendisi herhangi bir delile dayanmayan nihaî başlangıç noktaları gerekmektedir (Gültekin, 2013: 6; Ünügür, 2013: 2-3). Bu sorun karşımıza gerekçelendirmenin doğrusal gerilemesinde bir takım inançların başlangıç noktası olarak kabul edilmesi ya da her inancın gerekçelendirme açısından başka bir inanca

dayandırıldığı bir döngüsellik içerisinde kalma ile bir inancın gerekçelendirilmesinin inançlar kümesindeki diğer bütün inançlara dayalı olması şeklinde yorumlanan farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Reçber, 2004: 26-27). Bunlardan ilki olan gerekçelendirmenin sonsuz gerilemesi sorununa bir takım temel inançlarla çözüm arayan temelcilik kuramı tezimizin ana konusu olduğundan, bu kuramın Tanrı inancı ile ilişkisi ile klasik ve ılımlı temelcilik yaklaşımları bağlamında Plantinga'nın görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi ikinci bölümde yapılacaktır. Bu bağlamda temelcilik dışında bu probleme yönelik olarak ileri sürülen içselci yaklaşımlardan biri olan tutarlılıkçılık (bağdaşımcılık) ise bir takım temel inançlar belirlemek yerine bütün inançları aynı statüde ele alarak, gerekçelendirmeyi bu inançlar kümesi içerisindeki tutarlılıkla ilişkilendirmektedir. Tutarlılıkçılıkta ortaya çıkan temel problem inançların dolaylı yoldan gerekçelendirilmelerinde kendi kendilerine dayanmak durumunda olmalarıdır. Döngüsel olarak yapılan bu gerekçelendirmede her önerme nihayetinde kendi kendine dayanmak durumunda olduğundan, söz konusu önermelerin gerekçelendirilmesinin sağlanmasında nihaî olarak temel inanç kategorisine girmek yani kendiliğinden haklı çıkarılan bir takım inançlara temel inanç statüsü vermek gerekmektedir ki tutarlılıkçılık bu tarz inançları kabul etmediğini iddia etmekteydi. Bu yaklaşıma yapılan eleştirilerden biri de bu yaklaşımın gerekçelendirmede önermesel inançları kapsaması ve deneysel anlamda bir haklı çıkarıma imkân tanımamasıdır (Reçber, 2004: 26-27; Ünügür, 2013: 3-4). Bu bağlamda tutarlılıkçılık görüşünün ikinci bölümde ele alacağımız temelciliğe benzer açmazlara düştüğünü söylemek yanlış olmasa gerektir. Ancak epistemik gerilemenin gerekçelendirilmemiş inançlarda son bulması veya bu gerilemenin sonsuza kadar devam etmesi durumunun bilginin imkânı açısından şüpheci bir sonuca yol açacağını düşünen tutarlılıkçılık, yukarıdaki soruna da çözüm üretecek şekilde doğrusal olmayan epistemik gerilemenin kendi üzerine katlandığı döngüsel bir anlayışı benimsemektedir. Dışsalcılığa koşut olarak benimsenen içselci anlayışı benimseyen BonJour da, tutarlılıkçı gerekçelendirmenin içselci görüşe uygun şekilde inanan kişinin erişiminde olması gerektiğini savunarak, tutarlılıkçı gerekçelendirmenin *global* gerekçelendirme adını verdiği inançlar dizgesinin bütünsel gerekçelendirilmesine dayalı olarak gerçekleşebileceğini savunmuştur. Tutarlılıkçılıkta, epistemik bir önceliğin olmadığı bir inanç dizgesi ile sadece doğrusal olmayan şekilde inançların çıkarımsal olarak diğer inançlarla ilişkisinde tutarlı bir sitemin bütünsel

bağlamında değerlendirilmesi durumu söz konusu olduğundan bu yaklaşımın epistemik gerileme sorunu ortadan kaldırdığı savunulmuştur (Gültekin, 2013: 55, 59-60).

Gerekçelendirmeye ilişkin diğer çözüm önerilerinden biri olan güvenilircilik Armstrong tarafından öne sürülen dışsalcı görüşe dayanan ve ana hatları Alvin Goldman'ın *What is Justified Belief* makalesinde gerekçelendirmeye ilişkin olarak ortaya koyduğu kuram ile belirlenen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım bir inancın gerekçelendirilmesi hususunda, öznenin bu gerekçelendirmeye ilişkin bir farkındalığının olup olmaması durumu üzerinde değil, sadece söz konusu inancın gerekçelendirilmesinde güvenilir bir inanç üreteme sürecine dayalı yüksek doğruluk oranına sahip güvenilir bir işlemin gerçekleşip gerçekleşmediğine odaklanmaktadır (Gültekin, 2014: 56, 57). Dışsalcı yaklaşımda inanç ile olgu arasında yasal bağlantı yoluyla kurulan ilişkide, öznenin inancını bir nedene dayandırma çabası yani gerekçelendirmenin onun kognitif erişimine açık bir durumu gerektirdiği yönündeki sav nötralize edilerek daha öte bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulmaksızın, gerekçelendirmenin gerilemesi sorunu çözümlenmiş olmaktadır (Gültekin, 2013: 37-38). İçselci bir tutarlılıkçılığı savunan Bonjour bu bağlamda hem dışsalcılığa hem de dışsalcı görüşlere dayanan güvenilirlikçiliğe çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Ancak çalışma konumuzun sınırlılığı açısından bu eleştirilere ve gerekçelendirmeye ilişkin diğer sorunlara burada daha fazla değinmeyeceğiz. İkinci bölümde gerekçelendirmeyle ilişkisi bağlamında ele aldığımız tezimizin ana konusu olan temelciliğe ise Plantinga'nın görüşleri bağlamında daha geniş bir yer ayıracağız.

1. 2. Dini Epistemolojide Rasyonellik ve Tanrı İnancının Rasyonelliği Sorunu

Anthony Kenny, bir önceki konuda ele aldığımız bilginin hakikatle uyumlu bir görünüm arz etmesi durumunu, onun belirleyici temel bir koşulu olarak görürken, inanç alanına özgü olan şeylerin hakikatle uyumlu olmasalar bile rasyonel olduklarını yani onların doğru olup olmamalarının varlıklarının temel bir şartı olmadığını düşünür (Akgün, 2018: 97). Ancak ona göre, inançla kastedilenin Tanrı inancı için söz konusu olması durumunda ise, din felsefesi sahasında bu konuya ilişkin olarak tartışılan asıl sorun, teolojinin konusu olan Tanrı'ya duyulan güven ya da ona vahiy yoluyla inanma olgusundan ziyade, bir Tanrı'nın varlığı ya da var olduğuna inanma şeklinde karşımıza

çıkmaktadır ki burada Tanrı inancının rasyonelliği ile vurgulanan temel düşünce, rasyonel olarak bir Tanrı'nın var olduğuna inanmanın mümkün olup olmadığıdır (Mehdiyev, 2014: 92). Bu bağlamda, Tanrı'nın varlığının bilinmesi ile ona inanılması arasında fark olduğunu düşünen Kenny, Tanrı'yı bilme iddiasıyla ortaya konulan delileri yetersiz bularak, teist ve ateistlerin delil getirme sorumluluğunu birbirlerine yüklemelerini eleştirir ve agnostik tutumu, iddialarını temellendiremeyen teist ve ateistlerin benimsedikleri tutuma göre daha rasyonel bulur (Akgün, 2018: 97). Ayrıca, Tanrı inancının rasyonelliğini olumsuzlamakla birlikte, onun ahlaki açıdan yetkin olması durumuna bir itiraz mahiyetinde yöneltilen ve Tanrı'nın varlığını delillere dayalı olarak reddeden pozitif ateizmin temel iddiası durumundaki kötülük problemi, Tanrı kavramının iç tutarlılığı bağlamında değerlendirildiğinde, söz konusu problemin Tanrı inancının rasyonelliği tartışmalarını tam olarak engellemediğini söyleyebiliriz (Mehdiyev, 2014: 91). Yine çeşitli ateistik delillerden, örneğin maddenin ezeliliğini savunarak yaratıcı bir Tanrı inancını reddeden ve kozmolojik delilin karşısında konumlandırılan materyalist teoriler yanında, çeşitli sosyolojik ve psikolojik temellere dayalı teoriler ile insanın özgürlüğü bağlamında ahlaki gerekçelerle savunulan yaklaşımlar herkesin kabul edebileceği nesnel bir yeterlilik durumunu karşılayamadıklarından, Tanrı inancının rasyonellik bağlamında ele alınmasının imkânını da bütünüyle ortadan kaldıramamaktadırlar (Çetin, 2002: 95). Dolayısıyla ele aldığımız bu çalışmada, her yaklaşımın kendi bakış açısına göre şekillendirdiği rasyonellik kavramını konumuza ilişkin olarak çözümlemenin yanı sıra, Tanrı inancının rasyonelliği meselesinin bu inancın niteliğine nasıl bir etkide bulunduğunu da detaylı olarak irdeleyeceğiz (Mehdiyev, 2014: 92).

Rasyo (ratio) sözcüğü, sağduyu (raison) ve akılcılık (rasyonalite) kavramlarının kökenini oluşturan ve Ciceron'dan itibaren Yunancadaki logos kelimesi ile eş anlamlı kabul edilen bir kavram olarak; etimolojik kökeni itibariyle hesap, antik felsefedeki anlamıyla ise uyumlu söylem, evrensel geçerlilik anlamlarına gelmekte olup; tarihsel süreç içerisinde kazandığı farklı düşünsel içeriklerle, XVIII. ve XIX. yüzyıldan itibaren rasyonalizme doğru gidişte, birey ve rasyonalitenin buluşması açısından bir öncekinden farklı olarak aklın egemenliği ile deneyciliğin etkileşim halinde olduğu bir saha şeklinde karşımıza çıkmıştır ki, bu sahada adından çokça söz edilen bilim insanlarından biri olan Newton, doğa bilimlerinde büyük gelişmeler kat ederken, Locke'un deneyciliği de yine

bu dönemde değer kazanmıştır. Descartes'ın pür rasyonalizminden kopuşla birlikte, onun şeylere nicel ve mekanik bir açıklama getirme amacı ile Kant'ın her anlamda etkin bireyi, Locke'un deneyciliği ve Newton'un akıl merkezli mekaniğe dayanan yöntemsel tartışmaları bu dönemde belirleyicidir. Görüldüğü üzere Orta Çağ'dan sonra büyük bir ivme ile hız kazanan birey merkezli varoluş şekli, özellikle Batı'da dinsel dogma anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan Kilise ile Tanrı eksenli yaşam biçiminin önemini azaltarak, aydınlanma çağı ile birlikte bilimsel bilginin ve aklın ön plana çıkmasına neden olmuştur (Sarfati, 2005: 106-107, 109-112). Dolayısıyla akıl merkezli bir yaklaşımla kişinin tüm önyargılarını, varsayımlarını, kabullerini, teslimiyetlerini ve peşin hükümlerini bir tarafa bırakıp inancın nesnel bir güvenceye ve her makul insanın aynı kesinlikte doğru kabul edebileceği bir gerekçeye dayanması gerektiğini savunan klasik temelciliğin yukarıda da ifade edilen düşünsel süreçte yaşanan değişimlerle ilintili olarak, akıl ve imanı birbirlerine zıt kutuplarda konumlandıran bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz (Akgün, 2018: 98). Bu bağlamda çağdaş epistemolojide gelinen durum itibariyle rasyonellik kavramı daha çok, inancın bilgiye dönüştürülmesi sürecinde, onun aklî gerekçelerle desteklenmesi anlamında kullanılmaktadır ki gerekçelendirme sorunsalı bağlamında bu durum bilenin durumundan hareketle içselci/dışsalcı ve bilinenin durumundan hareketle temelselci/güvenilirci yaklaşımlara dayalı iki farklı çizgide ortaya çıkan teorilere bağlı olarak geniş bir alana yayılmıştır (Mehdiyev, 2014: 92-93).

Tanrı inancının, Yahudilik ve İslam'da olduğu gibi Hristiyan dininin kalbi ve merkezi olduğunu dile getiren Plantinga, bu inancın rasyonelliği konusunda yöneltilen soruları genel bir bakış açısıyla şu şekilde sıralar: "Tanrı'ya inanan bir kişi, onun varlığını imanı vasıtasıyla mı kabul ediyor?" Yok eğer söz konusu inancın oluşmasında, iman dışında etkin olan bir takım kanıtlar varsa "Tanrı'nın varlığı ile ilgili olan bu kanıtlar nelerdir?" Diyelim ki, Tanrı'nın varlığı ile ilgili herhangi bir kanıt yok ise bu durumda, "Tanrı inancı akla aykırı, mantıksız ve irrasyonel mi?" Bu bağlamda "Tanrı inancının rasyonel olmaması, -inanan kişi açısından- bir sorun oluşturur mu?" Ayrıca, "Tanrı inancının makul ve rasyonel olması için illaki bir delile sahip olunması zorunlu mudur?" (Plantinga, 1983: 16). Bu sorulara genel bir cevap teşkil edecek şekilde, Plantinga'nın da dâhil olduğu reformcu epistemolojinin konuya ilişkin temel görüşüne göre Tanrı inancı, insanın tabiatında doğuştan var olan, onun kuramsal yapısının temelinde yer alan bir inanç olduğundan, bu inancın rasyonelliğini sağlamak adına onu kanıtlamaya gerek

yoktur. Yani burada kastedilen Tanrı inancının -doğal teolojinin de temel iddiası olduğu üzere- kanıtlanamayacağı değildir, aksine bu inanca sahip bir teistin onu kanıtlama zorunluluğu içerisinde olmadığıdır. Dolayısıyla Plantinga'ya göre Tanrı inancı temel bir inanç olduğundan; onun önermesel delil temeline dayalı, çıkarsanmış bir inanç olmasına gerek yoktur. Bu bağlamda doğal teoloji, Tanrı inancına delile dayalı rasyonel bir zemin sağlamak adına gereksiz bir işlev üstlenmektedir (Akgün, 2018: 106).

Aydınlanma dönemi ile birlikte özellikle Locke ve Kant'ın düşünceleri ekseninde ortaya çıkan rasyonel olarak temellendirilmiş din anlayışı, dînî inançlarda eksik olduğu düşünülen rasyonel temellendirme koşulunun sağlanmasıyla onun daha tatmin edici olabileceği düşüncesini felsefi düşünceye aşılamıştır (Batak, 2015: 21). Bu bağlamda örneğin, Locke'un fikirlerinde de tesiri görülen ve bir kişinin inançlarını oluştururken rasyonel bir tutum takınıp takınmadığına ilişkin olan inanç ahlakı gereği konuyu irdelediğimizde o, yeterli delile sahip olmadan veya eldeki kanıtların gücüyle orantılı olmayacak şekilde bir şeye inanmanın, insanda bulunan ve Tanrı tarafından kendisine verilen, onu hata ve yanlıştan koruyacak yetiyi doğru kullanmaması ve kişinin zanlarına göre hareket etmesi olarak yorumlamış ve bu durumu da Tanrı'ya karşı itaatkâr davranılmamakla ilişkilendirmiştir. Görüldüğü üzere Locke'a göre kişinin dînî bir inancı benimserken gözetmesi gereken asıl husus, sahip olduğu inancı dayandırdığı temel bir prensibin yani "delil" prensibinin var olup olmadığı ile bu prensip çerçevesinde bir önermenin ihtimaliyetinin sağlanıp sağlanamadığının tespit edilmesidir (Ölmez, 2013: 182). Bu konuda Locke'a benzer bir görüş ileri süren Richard Swinburne'e göre ise bir inancın alternatiflerinden daha muhtemel ve rasyonel olmasının şartı, onun sahip olduğu delillerin diğer alternatiflerine ve aleyhindeki delillere oranla, aklî değerlendirmeye de tabi tutulmak suretiyle daha muhtemel olma derecesine bağlıdır. Ancak ona göre her inancı katı akılcı bir tutumla temellendirmeye çalışmak da, inancın kendine özgü doğasından dolayı, inanç gerçeğinin tam olarak anlaşılmamasına yol açacaktır (Tanrıverdi, 2012: 8). Görüldüğü üzere yine de başta John Locke olmak üzere, çağdaş din felsefecilerinden Richard Swinburne'ü katı akılcılık yanlısı teist filozoflar arasında saymamız mümkündür. Bu bağlamda ister din karşıtları isterse din savunucuları tarafından ne şekilde ele alınırsa alınsın, katı akılcılığın ileri sürdüğü kriterler dînî açıdan ne gerçekten gerekli olan şartladır ne de karşılanması mümkün ve yerine getirilmesi arzu edilebilen şartlardır. Ancak burada ifade etmeye çalıştığımız temel düşünce dînî inanç

sistemlerinin hiçbir rasyonel değerlendirmeye tabi tutulamayacağını iddia eden katı imancılık değildir. Aksine, Plantinga'nın da dâhil olduğu pek çok kişi tarafından benimsenen eleştirel akılcılık temelli tahkiki imancılıktır (Yaran, 1997: 218-220). Yine St. Thomas, Descartes ve Russell gibi filozoflara göre bir inancın rasyonelliği onun, bilginin köklerini oluşturan temel önermelerle olan ilişkisine bağlıdır. Bu ise söz konusu inancın bizzat kendisinin duyulara açık olmasını veya duyulara açık olan inançlara doğrudan veya dolaylı olarak dayanması gerektirmektedir (Büyük, 2013: 98). Kant ise rasyonellik bağlamında inanma ve bilme arasında yaptığı ayrımda bilmeyi, bir önermenin bütün insanların kabul ettiği ortak bir kesinlik durumuna dayalı olarak temellendirilen, sübjektif ve objektif yeterliliğin bileşkesi durumundaki bir zihinsel faaliyet olarak görürken; inanma halini ise sübjektif yeterliliğe yani bir önermenin doğruluğunu sadece onun kişisel kabul edilebilirliğine dayandıran ve her insan için geçerli olacak bir kesinlik ve açıklık durumu ile temellendirilemeyen zihinsel bir faaliyet olarak yorumlamıştır (Çetin, 2002: 91). Dolayısıyla Kant'ın yukarıda dile getirdiği görüşü merkeze aldığımızda, rasyonellik kriterlerini karşılama adına, kaynağını dinden alan inançların her birinin epistemik statü kazanmasını temin eden objektif bir yeterliliğe sahip olması zorunlu mudur? Yoksa dînî inançlar da dâhil bütün inançların bilgiye dönüşmesini temin eden şartların oluşmasının zaten mümkün olamayacağını varsaydığımızda, bu durum Kant gibi inanma ve bilme arasında kesin bir ayrım yapmayı mı gerektirmektedir? Ayrıca rasyonel kesinlik kazanma uğruna sadece dînî bilgiden söz edecek olsak bile, böyle bir bilginin imkânı veya tüm dini kapsayacak bilgisel bir temeli sağlaması mümkün müdür? Bilginin herkes için genel geçerlik ifade eden birtakım şartları mevcut olduğundan, iradeye dayalı dini inancın bilgi hüviyeti kazanması nasıl sağlanacaktır? Bu bağlamda daha önce de ifade edilen ve Platon'un geleneksel bilgi tanımında yer alan ifadelere baktığımızda, bilme ile inanmanın birbirlerinden tamamen ayrı iki zihinsel tutum olduğunu söylemek yerine, onların geçerli şartlar oluştuğunda inancın bilgiye dönüşmesinin imkânını ifade eden bir ast üst ilişkisi içerisinde olduklarını kabul ettiğimizde, her bilginin bir inanç boyutu olduğunu yadsımak kanaatimizce makul görünmemektedir. Bu konuda Plantinga'nın da dâhil olduğu reformcu epistemologlar olarak bilinen bir grup, dînî inancının rasyonel olarak temellendirilmesinde onun toptan temellendirilmesi gerektiği anlayışını yadsıyarak, dînî inançların bir bütün olarak temellendirilmesi anlayışının rasyonalite talebi ile eşitlenemeyeceğini iddia etmiş ve

Aydınlanma döneminden itibaren delilsel bir zemine oturtulmaya çalışılan rasyonel olarak temellendirilmiş din idealini reddetmişlerdir. Çünkü onlar, dolaysız yolla elde edilen yani diğer önermelerden çıkarsanmayan temel inançları rasyonel inançlar olarak kabul ettiklerinden, Tanrı inancının da bu temel inançlar gibi herhangi bir önermesel delile dayanmasa bile rasyonel olduğunu savunmuşlardır (Batak, 2015: 21). Görüldüğü üzere inanç alanında rasyonellik kavramı bu açıdan, bir inancın temellendirilebilir, doğrulanabilir olması ile makul ve mantıklı gerekçelere dayandırılması olarak yorumlanmaktadır (Tanrıverdi, 2012: 36). Ayrıca yukarıda reformcu epistemologların ileri sürdüğü tezin aksine inancın bilginin yerini dolduramayacağını savunan Locke ise, gerçek bilginin sınırlı olduğunu ve bu bağlamda sezgisel bilginin yetersiz olduğu durumlarda delilin, onun da yetersiz kaldığı durumlarda ise ihtimalli bilginin devreye girerek bizi doğru bilgiye götürdüğünü belirtmiş ve ayrıca her inancın da bir temeli olduğunu yani inançlarımızı delilsel bir temele dayandırma hususunda bilgi olarak da kabul edilen doğrudan inançların var olduğunu iddia ederek, inanç oluşturmada epistemik sorumluluğumuzu yerine getirme adına akıl dışında diğer yetilerimize de yer vermemiz gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda ona göre inanç, bilgiden aşağı düzeyde ve hakkında kesin bir bilgi sağlamayan delil ve ispatlar yoluyla önermelerin doğru olduğuna ikna edildiğimiz zihnin salt bir aktivitesinden başka bir şey değildir (Ölmez, 2013: 183-185).

Ayrıca daha öncede değindiğimiz mantıkçı pozitivistlerin bakış açısına göre bir önermenin anlamlı olup olmamasının imkânı, onun ya deneysel bir yolla kesin olarak doğrulanmasına ya da totolojik önermelerde olduğu gibi zihnin kognitif işlemi aracılığıyla doğru kabul edilmiş olmasına göre bir değer kazandığından, onlara göre metafizik önermeler doğrulanma ve yanlışlanma imkânı taşımayan anlamsız önermeler olup, bilginin imkânı sadece olgusal önerme ve olaylara dayanan, deneysel olarak doğrulanabilen bilgi ile olgu ve olaylara karşılık gelen bir dile indirgenmelidir (Tanrıverdi, 2012: 3). Ancak insanın bilme faaliyetinde, hakkında bilgi sahibi olduğumuzu düşündüğümüz bütün objeler, deneysel ve gözlemlenebilir olmamakla birlikte, kuramsal yapımızda yer alan bütün bilgiler de doğrulanma imkânına sahip ihtimalli bilgiler olduklarından, Tanrı'nın varlığı ve yokluğu ile ilgili olarak öne sürülen inanç önermelerinin doğrulanamamaları nedeniyle anlamsız ve irrasyonel olduğunu söyleyen mantıkçı pozitivistlerin, her şeyden önce hayatlarının hiçbir alanında doğrulama

ilkesi süzgecinden geçmemiş bir bilgiye yer vermediklerini göstermeleri gerekmektedir ki böylelikle onların iddialarında tutarlı ve haklı oldukları ispatlanabilsin (Çetin, 2002: 98). Aslında sorun mantıkçı pozitivistler ve sonrasında K. R. Popper ve I. Lakatos gibi bilim felsefecileri açısından neye bilgi denileceği ile ilintili sınır çizme sorununa dayalı olarak, evrensel ve nesnel geçerlilik ilkelerine bağlı bilimsel bilgi ile bilimin ne olup olmadığını belirlemeye ve böylelikle tüm metafizik önermelerin anlamsız olduğunu göstermeye yönelik bir çabadır (Sarı, 2017: 2-4). Bununla birlikte bir kişinin örneğin, Tanrı'nın varlığına kanıtsız bir şekilde inanmasının, entelektüel yükümlülüklerine aykırı davrandığı ya da davranıyor olduğu şeklinde yorumlanması, inançları büyük ölçüde kendi kontrolü altında olmayan ve böyle bir yükümlülük altında olduğunu düşünmesi için de bir nedeni olmayan bu kişi açısından mantık dışıdır. Yani burada mantıksız olan durum bir takım entelektüel görev ve sorumlulukların varlığı düşüncesi değildir, aksine bir kişinin tüm inançlarını bir delile dayandırması durumudur ki zaten bu da mümkün değildir (Plantinga, 2010: 287-288). Dolayısıyla günümüzde gelinen durum itibariyle her ne kadar mantıkçı pozitivizm gibi bazı yaklaşımlar etkisini yitirmiş gibi görünse de, metafizik unsurları reddeden yeni çağdaş yaklaşımlar ortaya çıkmıştır ki bunlar, eskisini aratmayacak şekilde Tanrı inancının rasyonelliği iddiasını temelden sarsma uğraşısı içinde olmuşlardır. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır ki bir inancın rasyonelliğini bilimsel araştırmalarda belirlenen ölçütlere göre değil de, mahiyeti bağlamında kendi sistemi içerisinde değerlendirmek, yukarıda belirtilen bazı yaklaşımların benimsediği tutumun aksine daha makul bir yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır (Tanrıverdi, 2012: 40).

Din felsefesinin ve dînî epistemolojinin merkezi konumunda bulunan Tanrı'nın varlığı meselesinin mantıksal çıkarımlara dayanan deliller yoluyla kanıtlanmak suretiyle bazı filozoflar tarafından rasyonellik bağlamında ele alındığı, diğer bazı filozofların ise bu inancın irrasyonel olduğunu iddia ettikleri bilinen bir gerçektir (Tanrıverdi, 2012: 1). Bu bağlamda, Tanrı inancının rasyonelliği konusunda ileri sürülen teistik ve ateistik deliller, bütün insanların kabul edebileceği nesnel bir kesinlik durumunu temin edemediklerinden, bu yaklaşımlara dayalı iman ve inkâr önermelerinin de insanlar üzerinde zorlayıcı bir tesirden uzak olduklarını belirtmemiz gerekmektedir (Çetin, 2002: 95-96). Örneğin Tanrı gerçekliğinin ne apriori, ne aposteriori bir akıl yürütme ile ne de yüksek veya düşük dereceli bir olasılık olarak ortaya konulabileceğini iddia eden John

Hick, apriori akıl yürütmenin kavramlar alanıyla sınırlı kaldığını, aposteriori akıl yürütmenin problemle ilgili en temel savı kanıtsamak anlamına gelen bir önermenin konuya dâhil edilmesi olacağını, diğerinde ise olasılık kavramının herhangi bir açık anlamdan yoksun olduğunu ifade eder. Ona göre teizmin lehindeki kanıtlara teolojik karşı çıkışın en önemli nedenlerinden biri, bilmenin ispatlamak anlamına geldiğini savunan rasyonalist gelenek içindeki filozofların görüşüne tezat oluşturacak şekilde imanlı kişinin söz konusu kanıtlardan daha üstün olarak gördüğü bir şeye yani, mantıki kanıtlama yoluyla çıkarsanmayıp tecrübe yoluyla edinilen bir gerçekliğe ve hayatlarının her safhasında kendileriyle ilişki içinde olduğunu düşündükleri sarsılmaz bir güven ve teslimiyet gösterdikleri bir Tanrı inancına sahip oldukları düşüncesidir (Hick, 2002: 305-308). Ancak günümüzdeki felsefî paradigmaya göre bir inancın rasyonel olup olmadığına yönelik olan genel düşünce, daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu inancın anlamlı olup olmadığına, onu destekleyen yeterli delilin bulunup bulunmadığına ve onun mantıksal delillerle temellendirilmiş olan bilgilerimizle uyumlu olup olmadığına ilişkin kriterlere dayalı olarak şekillenen ve bu ölçüde de söz konusu inancın epistemolojik bir zeminde ele alınmasını temin eden bir düşünce şeklidir. Bu bağlamda inanç önermelerinin bağlı olduğu deliller, bilimsel araştırmalara ilişkin önermelerin delillerinde olduğu gibi herkes tarafından zorunlu olarak kabul edilmeseler bile kendi sistematikleri içerisinde ele alındıklarında rasyonel olasılık taşıyan, sübjektif kabul edilebilirliği olmakla birlikte bireysel ve toplumsal tezahürleri açısından ampirik olarak doğrulanabilen delillerdir (Tanrıverdi, 2010: 29-30). Görüldüğü üzere bu konudaki asıl tartışma teizmin irrasyonel olduğu iddia eden düşünceler yanında onun delillere dayalı olarak veya delilsiz bir şekilde de rasyonel olabileceği düşüncesi etrafında şekillenmektedir ki çalışma konumuzun kapsam sınırlılığı açısından bu konuyu ileriki konularda ele alıp irdeleyeceğiz. Ancak şunu da belirtmek yarar vardır ki bütün bu dikotomik çift kutupluluklar ve ikiliklerin yansımaları çerçevesinde cereyan eden epistemolojik tartışmalar, felsefî geleneğin ana damarlarından biri olan ve bu gelenek içerisinde her zaman mevcut bulunan bilgelik çerçevesinden bakılmak suretiyle epistemoloji alanına giren bilgi ile ilgili felsefî problemlere çözümlemeler üreten bir sofyalojik bir epistemoloji (bilgelik bilimsel bilgi teorisi) ile giderilebilir (Yaran, 2004: 22, 24).

1. 2. 1. İnancın Rasyonelliği Sorununda Epistemik Deontolojiye Dayalı İçselci Gerekçelendirme ve Dışsalcı İtiraz

İnanç ahlakı isimli makalesinde William Kingdom Clifford, herhangi bir inancın kabul edilip edilmemesinin ahlak alanını da ilgilendiren bir konu olduğunu, çünkü kişi tarafından benimsenen bir inancın sadece o kişiyi değil de toplumu da ilgilendiren ahlaki sonuçları olan eylemler gibi düşünülmeleri gerektiğini ileri sürerek, inancı ahlaka uygun ya da ahlak dışı yapan epistemik unsurları tespit etmeye çalışmış ve bir inancın ahlakiliğinin o inancın güçlü delillere dayalı olması ile sağlanabileceğini iddia ederek inancın rasyonelliğinde geliştirdiği bu ölçüt ile kendisinden sonra gelen T. Huxley, B. Russell, B. Blanshard, A. Flew, J. S. Ullian ve W.V. Quine gibi filozofları da derinden etkilemiştir (Clifford, 2006: 125). Dolayısıyla inanç ahlakı kavramının mucidi olarak kabul edilen Clifford, hangi koşullar altında olursa olsun yetersiz delile dayanılarak bir şeye inanılmasının yanlış olduğunu dile getirerek, epistemik yargı ile ahlak arasında dikkate değer bir ilişki bulunduğunu iddia etmiş ve inanmak veya bir şeyi bildiğini öne sürmek yoluyla belirli bir yargıda bulunmanın ahlaki bir yükümlülüğü yani deontolojik bir boyutu olduğunu savunmuştur (Mehdiyev, 2009: 107). Daha önce de görüşlerine değindiğimiz ve bilgiyi iki ide arasındaki bağlantı ve uyuşma ya da uyuşmamama ve karşıtlığın algılanması şeklinde tanımlayan Locke ise, (2013: 356) inanç ahlakı gereği yetersiz bir delile dayanılarak veya eldeki delilin gücüyle orantılı olmayacak şekilde bir şeye inanılmasını insanın sahip olduğu yetilerin yanlış kullanılması olarak yorumlamış (Ölmez, 2013: 182) ve örneğin ruhun ölümsüzlüğü meselesinde olduğu gibi insanın ne ruh ne de onun nitelikleri hakkında bir duyum ve idea sahibi olamayacağını ve bu meselenin kesinlikle bilgi konusu olarak değil de ahlaki hayatın vazgeçilmez bir temeli olarak görülmesi gerektiğini vurgulayarak hakkında herhangi bir bilgi ve delil olmayan bu gibi konularda rasyonel bir ispata kalkışılmasının veya bunun başkalarından beklenmesinin yanlışlığını dile getirmiştir (Çetin, 1995: 199). İşte burada inanç ahlakı açısından vurgu yapılan gerekçelendirme koşulunun hangi faktörlere dayalı olarak ele alınması gerektiği önem kazanmaktadır ki bu bağlamda öncelikle epistemik deontoloji kavramını irdelemek konunun anlaşılması açısından daha da yararlı olacaktır. Klasik deontolojizmin savunucusu ve modern Batı felsefesinin önde gelen filozoflarından olan Descartes ve Locke, Plantinga'ya göre bir inancın bilgiye dönüşmesinde gerekli olan

gerekçelendirme kavramına epistemik ödev ve sorumluluk anlayışını ön plana çıkaran bir anlayışı aşılayarak, kaynağını epistemik deontolojiden alan içselcilik ve klasik temelcilik geleneğinin öncüleri olmuşlardır. Bu bağlamda Descartes gerekçelendirmede epistemik ödev ve sorumluluk anlayışı gereği sadece açık ve seçik olan şeylere inanılması gerektiğini vurgularken, Locke ise benzer bir yaklaşımla sahip olunan delille orantılı olacak şekilde bir şeye inanılmasının önemine değinmiştir (Reçber, 2003: 42). Dolayısıyla etimolojik kökeni itibariyle, Yunanca'da *deon* yani yükümlülük anlamına gelen kavramdan kaynağını alan deontoloji, Descartes ve Locke'un yanı sıra epistemik deontolojinin çağdaş savunucularından biri olan Chisholm görüşleri bağlamında, ahlaki yükümlülük ile epistemik gerekçelendirme arasında kurulan ilişkiye dayalı olarak bilginin ahlakiliğinin ön plana çıktığı ve irademize bağlı olarak bir inancın bilgiye dönüşmesinde gerekli olan gerekçelendirme koşulunun sağlanmasının bilinçli bir biçimde kabul etme eylemimize dayalı olduğunu iddia eden Batı epistemolojisinde önemli bir konuma haiz bir yaklaşımdır (Mehdiyev, 2014: 94).

Çağdaş epistemolojide gerekçelendirme kavramı da, epistemik ödev ve sorumluluğun yerine getirilmesi veya delil bağlamında bir şeye inanma vb. gibi deontolojik bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak Plantinga ileride de ele alacağımız üzere deontolojik gerekçelendirme anlayışını etkisizleştirdiği ve doğru işlev kavramına yaptığı atıfla açıklamaya çalıştığı güvence kavramına dayalı bilgi anlayışının normatifliğinin, daha önce eleştirdiği epistemik ödev ve sorumluluk anlamındaki deontolojik normatiflikle karıştırılmaması gerektiğini savunur (Reçber, 2003: 42, 46). Yine Descartes ve Locke da görülen iradeci teorilerde bir inancın haklı çıkarımı iradeye bağlı olduğundan, –elimizi kaldırıp kaldırmamamıza irademizle karar vermemizde olduğu gibi-, bir inancı kabul edip etmememizde irade dışında herhangi bir dışsal faktör ya da belli bir sistem etkili değildir. Akıldan ziyade iradenin ön plana çıkarıldığı bu teorilerde, delil eksikliği irade gücüyle giderilmeye çalışılmıştır (Tanrıverdi, 2012: 42). Bu bağlamda Descartes'e göre bir inancın gerekçelendirilmesi söz konusu inanç üzerinde iradenin aktif hale getirilmesiyle sağlanabilir ki bu da gerekçelendirmenin deontolojik bir yapı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edilen Locke'un görüşlerinde ise hem delilci yöntemi hem de gerekçelendirmede bilişsel yetileri ön plana çıkaran iradeci bir tür voluntarist yaklaşımı görmek mümkündür. Ayrıca her iki düşünürde de yeterli gerekçeye sahip olmadan bir şeye inanmamız - ki o inanç doğru olma ihtimaline sahip

olsa bile – yanlıştır. Yani bilişsel yetiler üzerindeki denetimimiz sağlanmazsa bir inanç doğru dahi olsa bu inanç bir bilgiyi oluşturma açısından eksik kalacağından onu kabul etmemek gerekçelendirmenin deontolojik yapısı açısından önemlidir (Mehdiyev, 2014: 95-97). Ancak Pritchard, şans faktörünün bilişsel başarıyı yani epistemik dürüstlüğün eksik olmasının doğru inanca ulaşmayı engellemediğini savunarak, bilginin bilişsel bir başarının sonucu olarak ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte şans faktörünün gerekçelendirmenin deontolojik boyutuna zarar vermediğini düşünür. Çünkü şanslı bir tahminle bir takım inançlar elde etmiş olan insanlar, sağladıkları bu tür bilgileri epistemik ödev ve yükümlülükten kaçınarak umursamaz davranmak amacıyla elde etmemişlerdir. Bu bağlamda şans faktörü ile bilgi arasındaki ilişkiyi yorumlayan Pritchard, şans faktörüne pozitif yönde yapılan aşırı vurgunun gerçek bilgiyi inkâr anlamına geleceğini kabul etmekle birlikte, bilginin de şans faktörünü bütünüyle dışarıda bıraktığını varsaymanın da elde çok az bir bilgi bırakacağını dile getirir. Dolayısıyla o, epistemik şans klişesi adını verdiği ve bilgide şansın yerinin olmadığını iddia eden yaklaşıma, birçok buluşun şans eseri yapıldığı gibi çeşitli örneklerle karşılık verir (Başdemir, 2010: 155-156). Bilgide şans faktörünün yeri ile ilgili günümüzde de yoğun bir şekilde devam eden tartışmalar olsa da, çalışmamızın kapsamı dışında kaldığından burada konu ile ilgili bu kısa bilgiyi vermekle yetineceğiz.

Epistemik ödev ve yükümlülük konusu çağdaş felsefede çeşitli filozoflar tarafından sıklıkla ele alınmakla birlikte, bu filozoflardan biri olan Chisholm, bilgiyi ahlaki bir kavram ve bilgiye ilişkin haklı çıkarımı da ahlaki haklı çıkarımın bir alt cinsi olarak görmekle birlikte, haklılık ve yükümlülük kavramları arasında ahlaki eylemlerde olduğu gibi bilgi açısından da bir bağıntı olduğunu iddia etmiştir. Yani bu anlayışa göre ahlaki eylemlere benzer şekilde bir kimse bir önermenin doğru olduğunu biliyorsa, o önermeyi inkâr etme hakkına sahip olmadığı gibi onu kabul etme yükümlülüğünü de taşır. Dolayısıyla burada bir eylemi yerine getirip getirmeme konusunda irade kavramına yapılan vurguya benzer şekilde bir inancı benimseme ve kabul etmede inançsal iradeye vurgu ön plana çıkmış gibi görünse de, bu noktada ahlaki gerekçe ile epistemik bir gerekçe arasında haklı çıkarım yönüyle– örneğin elimi kaldırmamda kullandığım irade ile önümde bir kitap olduğuna inanmam arasında olduğu gibi- yapısal bir benzerliğin olmadığı öne sürülebilir. Ancak bu sorun B. Russell tarafından öne sürülen epistemik gaye kavramı ve Feldman'ın sorunun çözümüne ilişkin görüşleri çerçevesinde

giderilmeye çalışılmıştır (Mehdiyev, 2007: 79). Dolayısıyla Aydınlanma döneminde etkin bir konuma getirilen epistemik deontoloji yani ödev bilgisi ahlak felsefesinin alanını ödevle sınırlandırıp, etiğin ödev bilimi olarak algılanmasına neden olduğu gibi (Er, 2006: 53), bilginin gerekçelendirilmesini de deontolojik bir gerekçelendirme ile sınırlandırmaya çalışmaktadır. Gerekçelendirmenin normatifliğini ön plana çıkaran deontolojizm, bir inancın gerekçelendirilmesinde o inançla ilgili öznenin sağlaması gereken epistemik yükümlülüklere yaptığı vurguyla içselciliğin gerekçelendirmeye getirdiği kısıtlamalar şeklinde kendisini göstermesi nedeniyle içselci anlayışın da temelini oluşturan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Plantinga'ya göre deontolojik yaklaşım, epistemik haklı çıkarıma dair içselci bir anlayışı gerektirmektedir (Gültekin, 2013: 83). Bu açıdan reformcu epistemolojinin teistik inançların önermesel bir delil olmaksızın da rasyonel olabileceği iddiasını bazı epistemik ödev ve yükümlülükleri ihmal şeklinde yorumlayan içselci bakış açısı, bu konuda öznenin bazı içsel kuralları yerine getirmemesi durumunu eleştirerek deontolojik bir yapı sergilemektedir (Batak, 2007: 68). Plantinga'ya göre ise teist açısından Tanrı inancı, önermesel bir delil temeline dayanmayan ve rasyonalite talebi bağlamında varlığının aklî delillerle kanıtlanmasına ihtiyaç duyulacak bir inanç olmamakla birlikte, teist açısından tamamen dışsal, nesnelleşmiş bir varlığa ilişkin bir inanç da değildir (Er, 2006: 6). Tabi burada bir kişinin Tanrı inancının rasyonelliği konusunda deontolojik anlamda doğal teolojinin ileri sürdüğü bir argümana zorunlu olarak ihtiyaç duyup duymadığı da ayrı bir tartışma konusudur (Batak, 2008: 63). Ancak bu anlayışın sadece Tanrı olmaması durumunda temel yasaların doğa yasalarıyla sınırlı olduğunu savunan doğalcılık (Doko, 2015: 109) ile dış gerçekliğe sahip nesnel olgu ve olayların rasyonel kabulüne dayalı yaklaşımlara alternatif olacak şekilde Tanrı inancının rasyonelliğinin bir takım ödev ve yükümlülükler bağlamında önermesel bir delil formatında ispatlanma çabasının bir ürünü olduğunu söylemek de mümkündür. Yine Plantinga, daha önceden Tanrı inancının temelselliği konusunda her ne kadar deontolojik rasyonalite ve gerekçelendirme anlayışını kabul etmiş olsa da, deontolojik yaklaşımın öne sürdüğü ödevin delille ilişkili olmasını gerektiren delilci anlayışı reddetmiştir. Çünkü ona göre klasik deontolojizim ve içselcilik yani başka bir tabirle deontolojik yaklaşımla delilcilik arasındaki derin bir ilişki bulunmaktadır (Batak, 2007: 158). Bu açıdan delile dayalı rasyonalite talebini reddeden Thomas Reid, William P. Alston ve Alvin Plantinga gibi filozofların dışsalcı görüşü, delile dayalı rasyonalite anlayışı ile doğal teolojik

yaklaşımı savunan Richard Swinburne, Paul K. Moser gibi filozofların da içselci görüşü benimsediklerini söyleyebiliriz. Ayrıca klasik temelci anlayışa sahip filozofların çoğunun içselci görüşü benimsemelerinin yanı sıra, Batı teolojisinde Katolik epistemolojisinin içselci ve iradeci olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Buna tezat oluşturacak şekilde, ılımlı veya geniş temelcilik yanlısı filozofların dışsalcı, Batı teolojisinde Kalvinci epistemolojinin de dışsalcı ve gayri iradeci olduğunu da söyleyebiliriz (Batak, 2008: 41). Ancak dışsalcılığın katı ve ılımlı versiyonlarını da dikkate aldığımızda Alston, Goldman, Swain gibi düşünürlerin inancın temellendirilmesinde içselcilik dışsalcılık uzlaşımına dayalı bir ılımlı dışsalcılığı benimsedikleri görülürken, Plantinga'nın ise bütün içsel unsurları reddederek inancın temellendirilmesinde sadece güvence kavramına vurgu yapan katı dışsalcı bir tutuma sahip olduğu görülmektedir (Tanrıverdi, 2010: 32). Bu bağlamda Batı epistemoloji anlayışında 1970'li yıllarda ortaya çıkıp yoğun olarak 1980'li yıllardan sonra tartışılmaya başlanan ve son kırk elli yıldır Batı'da epistemoloji alanındaki tartışmaların merkezi konumunda bulunan içselcilik ve dışsalcılık tartışmaları, isimlendirme olarak yeni olmasına rağmen içerik olarak geçişe uzanan derin kutuplaşmalara dayalı olan ve geleneksel Batı epistemolojisinin içselcilik tarafında, güvenilircilik ve doğru işlevselcilik gibi çağdaş kuramların ise dışsalcılık tarafında yer aldığı geniş bir perspektifte sahip bir alandır. Dolayısıyla içselcilik, doğal teoloji ve delici anlayışın temel dayanağını oluştururken; dışsalcılık ise delilin, başka bir deyişle gerekçelendirmenin zorunlu olmadığı bir yaklaşımı savunmaktadır (Batak, 2008: 39-40). Bu açıdan gerekçelendirme konusunda benimsenen iki farklı tutumdan biri olan içselciliğin, kişinin bilişsel durumunu ilgilendiren, içsel bir durum olarak gördüğü gerekçelendirmeyi, temelde bir inancın doğruluğuna ilişkin geçerli bir kanıt sunma olarak algılayan ve bu kanıtı sunabilmek için de kişinin rasyonel olarak değerlendirme yapmasını yani öznenin bilgisinin nasıl ve niye doğru olduğunu rasyonel olarak açıklaması gerektiğini öne süren normatif bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz (Yalçın, 2010: 214). Dolayısıyla dışsalcılığa alternatif bir görüş olarak içselcilik, inanan kişinin ön plana çıkarılarak, gerekçelendirmeyi temin eden bir inanca ilişkin nedenlerin inanan kişiye açık veya içsel olduğunu yani öznenin söz konusu inanca kognitif erişiminin bulunduğunu iddia eden ve böylelikle gerekçelendirmeye kısıtlama getirme çabası içinde olan normatif bir yaklaşımdır. Farklı yaklaşımlara göre farklı bir anlam kazanan içselcilik, Plantinga'nın ifadesiyle bir inanca güvence temin eden niteliklerin, öznenin

bazı özel türden epistemik erişimi olan nitelikler olduğu iddiasıdır. Örneğin Audi ise içselci anlayışa dayalı gerekçelendirme sürecini iç gözleme ve refleksiyona açık olma şeklinde yorumlamıştır (Gültekin, 2013: 67-71). İçselci faktörlerin zihinci/fikirci, iradeci ve duygucu olmak üzere üçe ayrıldığını dikkate aldığımızda zihinci teoriler arasında gösterebileceğimiz Conee ve Feldman'a ait bir örneği, içselciliğin bir inancın gerekçelendirilmesini nasıl yorumladığı bağlamında şöyle izah etmeye çalışalım: Bob ve Ray isimli iki kişi klimalı bir otelin lobisinde otururken bugün hava durumunun nasıl olacağına dair bilgi veren bir önceki güne ait gazeteyi okumuşlar ve okudukları bu bilgiye dayanarak havanın sıcak olacağına inanmışlarıdır. Ancak daha sonra otelin dışına çıkarak sıcaklığı tecrübe eden Bob, bu tecrübeye dayalı olarak inancını içselleştirip haklılaştırmış, Ray ise bu inanca sahip olmasına rağmen inancı hakkında gerekli içselleştirmeyi sağlayamadığından inancını haklı çıkarımını sağlayamayıp onu temellendirememiştir. Benzer şekilde başka bir örnekle Steup da, dışsal bir etkenin kabul edilen bir inancın haklı çıkarımını temin edemeyeceğini ileri sürmektedir (Mehdiyev, 2014: 99-100; Tanrıverdi: 2010: 30-31). Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde bir inancın gerekçelendirilmesinde dışsal faktörlere karşı içsel faktörlerin ön plana çıktığı savunulmakla beraber, içselciliğin gerekçelendiricileri öznenin içinde olacak şekilde kısıtlaması ile kastedilen, gerekçelendirmeyi sağlayan ve öznenin bildiği, inandığı ya da gerekçelendirerek inandığı şeyleri ifade eden epistemik alana ilişkin şeylerin özenin perspektifinde yani bakış açısında olması gerektiği ile bu şeylerin özne tarafından belirli bir biçimde erişilebilir olduğu düşüncesidir. Bu bağlamda dışsalcılığın bir çeşidi durumunda olan, gerekçelendirme sorununda içselciliğin getirdiği kısıtlamaları dikkate almayan ve öznenin yerine dışsal koşulları ön plana çıkaran güvenilircilik de, William P. Alston'a göre içselcilik-dışsalcılık tartışmalarının merkezi konumunda yer almaktadır (Gültekin, 2013: 73-75).

Buraya kadar genel bir bakış açısıyla ele almaya çalıştığımız epistemik deontoloji ve ondan kaynağını alan içselci yaklaşımın bir araya gelmesiyle epistemolojik bir ortodoksinin ortaya çıktığını savunan Plantinga, Gettier'in gerekçelendirilmiş doğru inancın bilgi olup olmadığını sorguladığı makalesi ile birlikte geleneksel bilgi tanımındaki gerekçelendirme koşulunun yeterli olmadığı ve hatta ona gerek kalmadığı yönündeki düşüncenin güç kazandığını dile getirmiştir. Alston ise derin muhakemeler ile inançsal durumlar arasında bir ayrım yapılarak, iradi kontrolün söz konusu olmadığı

olağan algılar ile sezgisel ya da hafızaya dayalı sabit önermelere inanma gibi inanç durumları üzerinde doğrudan karar verme hakkımızın olmadığını dile getirerek, epistemik gerekçelendirmenin deontolojik gerekçelendirme bağlamında ele alınmasını eleştirmiştir. Bu bağlamda epistemik deontolojiye yöneltilen bir diğer eleştiri de, özne üzerinde etkin olan kültürel unsurlar gibi çeşitli çevresel algıların söz konusu öznenin bir inancı gerekçelendirmesindeki tesiri dikkate alındığında, deontolojik gerekçelendirmenin sadece metodolojik bir gerekçelendirmeyi sağlayıp epistemik gerekçelendirmeyi sağlayamayacağını ileri süren ve bu açıdan deontolojik gerekçelendirmenin ötesine geçilmesi gerektiği vurgulayan görüştür (Mehdiyev, 2014: 100-102).

Plantinga'ya göre XX. yüzyılda epistemoloji alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri deontolojinin reddi olarak işlev gören ve Thomas Reid'e, Thomas Aquinas'a ve Aristoteles'e kadar geriye götürülebilen gerekçelendirme açısından dışsalcı bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Plantinga'nın *Warrant* isimli üçlemesinde önemli bir yer tutan bu dışsalcı anlayış, Batı dünyasında Augustinus'u saymazsak Descartes'e kadar nadiren ortaya çıkan türedi içselciliğin karşısına konumlandırılmış önemli bir yaklaşımdır (Batak, 2007: 162-163). Ayrıca dışsalcılığa dayalı yaklaşımlardan biri olan güvenilircilik, bu yaklaşımın savunucularından bir olan Alvin I. Goldman'ın da belirttiği üzere, kartezyen gerekçelendirme ölçütlerinden tamamıyla farklı ölçütlere sahip olan, bir inancın gerekçelendirilmesinde öznenin söz konusu gerekçelendirmeyi bilmesine ya da bir gerekçe sunmasına ihtiyaç duyulmayan ve bir inancın gerekçelendirilmiş olma statüsüne erişmesini bir takım dışsal süreç ve niteliklere bağlayan dışsalcı bir perspektifti ortaya koymaktadır (Batak, 2008: 44-45). Daha önce de kısaca üzerinde durduğumuz Alston gibi düşünürlerin savunduğu ılımlı dışsalcılık anlayışında inancın bilgi statüsü kazanması bir takım dışsal faktörlerin etkisi altında olup salt zihinsel temellendirmeye dayalı içselci bakış açısı bu statünün temin edilmesinde yeterli değildir. Bu nedenle inancın temellendirilmesinde dışsal ve içsel yaklaşımların her ikisine de ihtiyaç duyulmaktadır (Tanrıverdi, 2010: 32). Pryor tarafından katı ve ılımlı versiyonlarıyla ikili bir tasnife tutulan dışsalcılık, ılımlı versiyonunda içselci katıcılığa karşı Alston'ın da tabiriyle içselci dışsalcılık adı verilen bir yaklaşımı esas alıp inancın uygun bir temele dayandırılması hâlinde gerekçelendirilmiş olacağı görüşünü savunmaktadır. Burada bir inancın dayandığı temel, öznenin psikolojik durumunu ifade eden içselci yaklaşımı ön plana çıkarırken, söz konusu temelin uygun bir temel olması ise dışsal mekanizmayla

uygunluğuna yani bir takım dışsal faktörlere bağlıdır. Bu bağlamda epistemik deontolojiyi reddeden Alston'ın ılımlı dışsalcılık anlayışı gerekçelendirmede sadece içselci yaklaşımı yeterli görmeyip bir takım dışsal faktörlere de vurgu yaptığı görülmektedir (Mehdiyev, 2014: 103-105). Dolayısıyla Alston ve Goldman'a göre inanç öznenin psikolojik durumunun dışa yansıması olan içsel bir temele sahip olmakla birlikte bu inancın doğrulanması için yeterli olmayıp gerçeğe uygunluğunu sağlayacak bir takım dışsal faktörlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin bir ağacı gördüğümüzde bu inancımızın sahip olduğu duyusal temel onun doğruluğunun garantisi için yeterli değildir (Tanrıverdi, 2010: 32). Ancak Plantinga; Alston, Swain, Goldman gibi ılımlı dışsalcılardan farklı olarak bütün içsel unsurlar reddederek inancın temellendirilmesinde ihtiyaç duyulan şeyin sadece güvence olduğunu savunmuştur. Çünkü Alston'ın ılımlı dışsalcılığa dayalı gerekçelendirme anlayışını yetersiz bulan Plantinga, Descartes ve Locke'dan tevarüs edilen çağdaş gerekçelendirme kuramlarının, aralarındaki kimi farklılıklara rağmen, bir inancı bilgiye dönüştürmede ne güvenilir süreçlere sahip ne de yeterli ve zorunlu olduklarını dile getirerek, Alston tarafından ileri sürülen deontolojik görünümden sıyrılmış bir gerekçelendirme anlayışını reddetmiş ve "gerekçelendirme" kavramı yerine "güvence" kavramını tercih ederek gerekçelendirme geleneğine karşı topyekün bir mücadele içine girmiştir (Tanrıverdi, 2010: 32; Mehdiyev, 2014: 105). Goldman'ın yukarıda da üzerinde durduğumuz ılımlı dışsalcılığa dayalı gerekçelendirme anlayışı, savunucusu olduğu güvenilirciliğin bir inancın güvenilir olmasında bu inancın güvenilir bir inanç üreten mekanizma tarafından üretilmesine dayalı olması koşulunu ön plana çıkaran ve öznenin bilişsel yetilerini tamamen dışlamayan bir görünüm arz eden tutumu üzerinde bir fikir sahibi olmamızı sağlamakla birlikte, bu yaklaşımda bilgi oluşturma sürecinin öznenin düşünsel etkinliğinin dışında gerçekleşmesi durumu bütünüyle içselci bir tutum içerisinde olan katı veya klasik temelciliğin benimseyebileceği bir durum değildir. Ayrıca Plantinga da, öznenin epistemik erişimine gerek duyulmayan bir takım güvence veren niteliklerden bahsetmektedir ki bu yönüyle o dışsalcılığı içselcilikten bütünüyle soyutlayan katı bir dışsalcılığı savunmaktadır (Batak, 2007: 165; Mehdiyev, 2014. 107). Sonuç olarak şunu belirtmekte yarar vardır ki Plantinga'nın düşünsel tutumunu genel bir perspektifle serimlemeye çalıştığımız bu çalışmada, onun erken dönem reformcu epistemolojisinde Tanrı inancını temellendirme uğraşısı içerisinde gerekçelendirme ve delille ilintili olmayan deontolojik rasyonalite

anlayışını benimsediğini ancak düşüncelerini olgunlaştırdığı bir sonraki evrede ise gerekçelendirme kavramı ile deontolojik tutuma dayalı içselciliği bütünüyle etkisiz hale getirerek yerine güvence kavramını tesis etmeye çalıştığı katı bir dışsalcılığı benimsediğini söyleyebiliriz.

1. 2. 2. Tanrı İnancının Rasyonelliğine İlişkin Ateistik İtiraz ve Delilci (Evidentialist) Meydan Okuma

Dinlerin insanların bütün farklılıklarına rağmen bir arada yaşama eğilimleri ile bireysel ve sosyal hayatta yaşadığı ızdıraplarla baş etme gereksinimlerinin bir tezahürü olduğunu savunan Botton'ın (2012: 12) düşünceleri ile kendisine "tehlikeli belki'nin filozofu" diyen ve Tanrı'yı arayan bir delinin diliyle onu öldürdüğümüzü söyleyerek, Tanrı'yı öldürmenin ancak, insanın içinde açılan boşluğu kendi varlığıyla, kendini alt ederek doldurması suretiyle bir değer kazanacağını savunan Nietzsche'nin (2014: 7, 8) düşünceleri yanında, ateist olmanın gurur duyulacak bir şey olup sağlıklı işleyen bir zihnin, fikir özgürlüğünün ve ayaklarımız üzerinde ufka karşı dik durmanın bir ifadesi olduğunu savunan Dawkins'in (2009: 11) Tanrı inancına bakış açısı arasında büyük bir farklılığın olmadığını söyleyebiliriz. Yine burada Tanrı inancı veya birtakım kutsal değerlerden tevarüs edilen dinler hakkında, Marx, Freud, Durkheim gibi düşünürlere ait, ifade şekli farklı ancak özde aynı olan daha pek çok anlayıştan bahsetmek de mümkündür. Ancak bu çalışmadaki asıl amacımız Tanrı veya dinler hakkında tarihsel süreçte ortaya konulan çeşitli olumsuz yaklaşımları betimlemek olmayıp, özellikle Tanrı inancının epistemik statüsünün bir işareti olan rasyonelliğinin bu yaklaşımlar nezdindeki değerinin pozitif ve negatif yönleriyle genel olarak ele alınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda çalışmamızda çağdaş din felsefesi içerisinde önemli bir konuma sahip olan ateist, teist veya agnostik yönleriyle delilci anlayışın (Mehdiyev, 2007: 2), Tanrı inancının rasyonelliğinde ne derece yer edindiğini göstermeye çalışmakla birlikte, dînî epistemolojiye ilişkin olan bu anlayışın deontolojik içselciliğe dayalı klasik temelcilikten kaynağını alan bir yaklaşım olduğunu da ortaya koymaya çalışacağız.

Dînî inançlara karşı bir meydan okuma olarak nitelendirebileceğimiz ateizmin delilci yaklaşıma yaptığı aşırı vurgu nedeniyle bu anlayışın bazen ateistik delilcilik ya da delilci meydan okuma şeklinde tabir edildiği bilinmekle birlikte, daha önce de üzerinde

durduğumuz inanç ahlakı bağlamında inançların yeterli delile dayandıkları ölçüde rasyonel olabileceği iddiası üzerine inşa edilen ateistik ilke, dînî inançların yetersiz delile dayandıkları için geçersiz olduklarını savunmanın yanında, Tanrı'nın varlığı inancının irrasyonel olduğunu ispatlayacak bazı delillerin bulunduğu görüşünü iddia eden pozitif ateizm ile Tanrı'nın varlığı konusunda delil getirme yükümlülüğünün teizme ait olduğu iddiasını savunan negatif ateizm gibi versiyonlara da sahiptir (Mehdiyev, 2014: 29-31). Ancak şunu belirtmekte yarar vardır ki delilci yaklaşım sadece ateizmin kullandığı bir yöntem değildir. Örneğin, doğal teoloji de Tanrı inancının rasyonelliğini ispatlamak amacıyla delilci yöntemi sıklıkla kullanmaktadır ki bu durum doğal teolojisinin çeşitli sebeplerle eleştirilmesine de neden olmuştur. Dolayısıyla bir inancın delille desteklenmek suretiyle aklî olabileceğini iddia eden bir yaklaşım olarak tanımlayabileceğimiz delilci meydan okuma, delille desteklenmeyen ve bu açıdan da aklî olmayan dini bir inancı benimsemenin makul olamayacağını ileri sürmektedir (Peterson vd., 2015: 182-183). Dolayısıyla teolog ve filozoflar arasında, Tanrı inancı ve diğer inanç türlerinin rasyonelliği konusunda ileri sürülen kriterler doğrultusunda, dînî inançların hangi aklî ya da haklı çıkarımsal temelle sahip oldukları hususu din felsefesinde delilcilik ve temelcilik başlıkları altında tartışılmaktadır (Şahin, 2014: 27). Bu bağlamda Plantinga'ya göre pek çok filozof, teist inanç hakkında yeterli delil olmadığı için bu konuda delilci itirazı ileri sürerek, Tanrı inancının irrasyonel, mantıksız, rasyonel olarak kabul edilemez, entelektüel olarak sorumsuz veya aklî faaliyetlerle ilgili standartların altında olduğunu savunurken, diğer pek çok filozof ve teolog ise –özellikle doğal teoloji geleneğine mensup olanlar- sadece yeterli delile sahip olması durumunda Tanrı'ya olan inancın entelektüel olarak kabul edilebilir olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Görüldüğü üzere, sadece yeterli delilin bulunması durumunda teist inancın rasyonel olarak kabul edilebilir olduğu konusunda her iki grubun birleştiğini söyleyebiliriz. Ancak Plantinga burada delilci yöntemin olumsuz yönüne işaret ederek, delilci itirazın klasik temelcilikte kökleşen, son derece popüler bir resim veya inanca, bilgiye, haklı inanca, rasyonelliğe ve benzeri konulara toplu bakışın bir ifadesi olduğunu da savunmaktadır (Plantinga, 1981: 41). Dolayısıyla reformcu ya da yenilikçi epistemoloji olarak adlandırılan gruba dâhil olan filozofların Tanrı inancının rasyonelliği hususunda savundukları temel sav, bu inançların aklî ölçütlere dayalı olarak gerekçelendirilebileceğini iddia eden doğal teolojinin imkânını reddetmemekle birlikte, Tanrı'ya imanın rasyonelliğinin tespiti için

bağımsız bazı teizm dışı temellerin gösterilebilirliğini şart koşan temellendirmecilerin ya da delillendirmecilerin öne sürdükleri ölçütleri benimsememe şeklinde belirtilebilir. Plantinga'nın da dâhil olduğu reformcu epistemolojinin, Tanrı inancının rasyonelliği hususundaki bu görüşleri kimi zaman fideizmin bir türü olarak gösterilse bile, bu durum onun temel inançlar tezinde olduğu gibi teist inancın bir dayanaktan ve rasyonellikten yoksun olduğu düşüncesini taşıdığı anlamına da gelmemektedir (Deniz, 2012: 20). Ayrıca burada Tanrı'nın varlığına inanmakla, onun varlığını kanıtlamak arasında fark olduğunu düşünmek de mümkündür. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı ile ilgili yeterli delil bulunamamasından agnostisizmi veya ateizmi çıkarmak doğru olmadığı gibi, onların Tanrı'nın varlığı ile ilgili delillerinin herkesin kabul edebileceği türden deliller olduğunu söylemek de güçtür. Bu bağlamda Baron D'Holbach'ın ifadesiyle akıl, hikmet ve bilgelik sahibi Tanrı'nın kendi varlığını bizlere bir takım akıl ve mantık dışı mucizelerle değil de daha doğrudan bir bilgi ulaştırmak yoluyla göstermesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi, Bertrand Russell'ın diliyle öldükten sonra Tanrı'nın varlığına niçin inanılmadığına yönelik bir soru sorulduğunda Tanrı'nın kendi varlığı ile ilgili doğru dürüst bir kanıt sunmadığı gerekçesinin ileri sürülebileceğini düşünenler de vardır. Dolayısıyla bu anlayış Tanrı'nın varlığı ile ilgili deneysel ve olgusal önermelerde olduğu gibi herkes için genel geçer olan doğrulanabilir kanıt elde etme isteğine paralel bir duruş sergilediğinden, bu durum iradi bir seçim olan imanın özüne ters düşecek gibi görünmektedir (Aydın, 1981: 189, 202).

Plantinga bu konuda, Tanrı'ya olan inancın temel bir inanç olduğunu savunduğundan, delilci itirazcı tarafından ileri sürülen, teizme ilişkin kanıtı bulunmayan bir teistin bir şekilde irrasyonel olduğu iddiasının çürütülebilir olduğunu dile getirir. Bu bağlamda delici itirazcının neye itiraz ettiğini sorgulayan Plantinga, teist yaklaşımın kötülük argümanı gibi teizme yöneltilen itirazlara cevap sunan bir yaklaşım olarak ele alınması dışında, sadece Tanrı'ya inanmak şeklinde algılanmaması gerektiğini vurgular. O, bir insanın, Tanrı'nın varlığına dair hiçbir kanıtı olmadığı sürece rasyonel olarak Tanrı'ya inanamayacağı şeklindeki itiraz ve diğerlerine, teistin mükemmel bir şekilde cevap vereceğini kabul eder. Ayrıca o, delilci itirazcının delil konusunda, reddetme erdemi açısından, bir kişinin benimsediği inanca dair hiçbir kanıtı olmaması durumunda bile kendisine yöneltilen itirazlar karşısında en azından söz konusu inancı için argüman benzeri bir şeye ya da inancının doğru olduğunu düşündürücü bazı olumlu sebeplere sahip

olması gerektiğini vurgulayan bir düşünce yapısı içerisinde olduğunu dile getirir. Dolayısıyla Plantinga delille ilgili bu düşüncenin delilci itirazcı açısından uygun bir düşünce olduğunu belirtmekle birlikte, delilcinin zihninde yer edinen, teistin kanıt dışında irrasyonel olduğu iddiası düşüncesi üzerine kurulu kanıt talebinin her durumda geçerli bir düşünme şekli olmadığını da ifade eder (Plantinga, 1986: 306-307). Yine Tanrı'yı ve onun sıfatlarını/fiillerini tecrübe etmek veya algılamak suretiyle, Tanrı'nın varlığına ilişkin olan inancımızı bir takım haklı epistemik gerekçelere dayandırabileceğimizi savunan Alston da, dini inancın delilsiz rasyonelliği konusunda Plantinga'yla benzer görüşlere sahiptir. Dolayısıyla onun felsefesinin de esas olarak analitik felsefe geleneğinin epistemolojik çizgide benimsediği temel tutumunun ana dayanak noktası olan klasik temelciliğe ve ondan kaynağını alan delilci anlayışa bir reddiye olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o, dinsel tecrübeye dayalı inançların duyu algılarına dayalı inançlarda olduğu gibi çıkarsanmamış temel bir inanç olduğunu iddia etmekle, fideizm taraftarı olma çelişkisinden uzak, klasik temelcilik ve onun uzantısı durumundaki delilci anlayışın dayandığı epistemik rasyonalite talebine de çok önem vermeyen bir epistemoloji geliştirme kaygısını taşımaktadır (Akdemir, 2006: 169, 170, 176). Dolayısıyla ona göre nasıl ki fiziksel dünyaya ilişkin inanç ve kanaatlerimizin oluşmasında duyu algılarımıza dayalı epistemik bir gerekçeye sahip olabiliyorsak, benzer şekilde Tanrı'ya dair inanç ve kanaatlerimizin oluşmasında da Tanrı'yı algılama yoluyla epistemik bir gerekçeye sahip olabiliriz (Alston, 1999: 299). Çünkü ona göre duyu algılarımız bizlere dolaysız ve çıkarsanmamış bir takım temel inançlar oluşturma imkânı sağladığı gibi, Tanrı'ya dair algılarımız da bizlere doğrudan/ dolaysız, çıkarsanmamış bir takım temel inançlar sunabilir. Ayrıca söz konusu durum dinsel inançların rasyonel gerekçelendirilebilirliğinin de bir işaretidir.

Delilci filozoflar iman sahibi kişilerin düşüncelerini önemsemeden ve onların delillcilerin ileri sürdüğü kriterlere uygun olarak inanmamalarını pek de ciddiye almadan, bu kişilerin aklî olmaktan uzak olarak sadece birtakım ruhsal veya toplumsal heyecanlara dayalı sebeplerle yani delil ve argümanların rehberliğinden uzak bir şekilde Tanrı'ya inandıklarını dile getirmektedirler. Ancak özellikle son yıllarda reformcu epistemoloji adı verilen bir grup dînî inançları bu açıdan ele alan delilci anlayışa karşı çıkarak, dînî inançları destekleyen bir delil bulunmaması durumunda bile, o inançların tamamıyla rasyonel ve gerekçelendirilmiş olduğu düşüncesini ısrarla savunmaktadırlar (Peterson

vd., 2015: 181-182). Bu bağlamda delilci yaklaşım açısından, delilci bir ateist yanında delilci bir teist ya da delilci bir agnostikten de söz edilebileceği dikkate alınmakla birlikte, günümüz din felsefesinde bu kavramın genel bir kullanımından çok, septik ve ateistik rasyonellik anlayışı çerçevesinde ateistik bir itiraz formunda teistlere yöneltilen bir eleştiri olarak ele alındığını da belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla delilci yaklaşımın ateistik yapısını evidentialist itiraz olarak adlandıran Plantinga, onu dedüktif, indüktif ve abdüktif yollarla kanıtlanamayan, Tanrı inancının yetersiz kanıta dayandığı için entelektüel açıdan uygun olmadığını iddia eden bir yaklaşım olarak görmektedir. Bu bağlamda delilci yaklaşımın Tanrı'nın varlığı sorununu delil ve kanıtlar ışığında ele aldığı dikkate alınacak olursa, bu açıdan dînî inançların kendilerini haklı çıkaran güçlü argümanlar yardımıyla veya başka bir ifade ile önermesel bir kanıta dayandıkları takdirde rasyonel olarak kabul edilebilecekleri anlayışının özellikle Aydınlanma Çağı'ndan itibaren Batı felsefesinde genel bir kabul halini aldığını da söyleyebiliriz (Akdemir, 2006: 28-30). Ayrıca inançların kanıtla desteklendiği ölçüde rasyonel olarak ele alınabileceğini savunan görüş bağlamında; W. K. Clifford, Brand Blanshard, Bertrand Russell, Michael Scriven ve Anthony Flew gibi filozoflar, dînî inançların yeterli delile desteklenmemesinden ötürü irrasyonel oldukları iddiasında bulunmuşlardır (Tanış, 2011: 3). Dolayısıyla Aydınlanma hareketinden kaynağını alan delilcilik kavramı, Tanrı'nın varlığının imkânından öte bu inancın gerekçelendirilebilme gücü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Tanrı'nın varlığına ilişkin bir inancın rasyonel olabilmesi için mutlaka delille desteklenmesi veya rasyonelliğine ilişkin yeterli oranda delil bulunması gerekmektedir. Konuyu bu noktadan ele aldığımızda delilci anlayışa göre, Tanrı'nın varlığına ilişkin delillerin yeterli oranda bulunması durumunda bu inancın lehine, Tanrı'nın yokluğuna dair delillerin yeterli oranda olması durumunda Tanrı inancının aleyhine, Tanrı'nın hem varlığına hem de yokluğuna ilişkin delillerin eşit oranda olması durumunda ise hüküm vermenin gereksizliğine göre hareket etmek en makul yoldur (Şahin, 2014: 72-75). Ayrıca delilci itiraz her ne kadar XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılda zirveye çıkmış olsa da, onun felsefe tarihindeki köklerinin John Locke ve David Hume'a kadar geri götürülebileceğini söylemek de mümkündür. Yine bu yaklaşımın son iki yüzyıldaki en popüler ifadesini bulduğu William K. Clifford yanında, Brand Blanshard gibi filozofların inanç ahlakı bağlamında delilci yaklaşma yaptığı aşırı vurgu, onların rasyonel bir inanç oluşturma sürecinin yeterli delil bağlamında işlevsellik

kazanacağı düşüncesini benimsediklerini ortaya koymaktadır (Akdemir, 2006: 31-33). Dolayısıyla inanç ahlakına dayalı bu anlayışın, inancını herhangi bir kanıt temellinde gerekçelendirmeyen azizeleşmiş büyükannesi de dâhil bütün teistlerin, epistemik görev ve sorumluluklarını ihmal ettiklerinden kınanma ve ayıplanmayı hak etmeleri gerektiği gibi bir sonucu doğurduğunu ifade eden Plantinga, örneğin Mother Teresa'nın da Tanrı inancına ilişkin yeterli delili olmaması durumunda entelektüel sorumluluklarını ihmal ettiği için eleştirilmeyi ve cezalandırılmayı hak eden birisi olarak görülmesi gerektiğini savladığını dile getirir. Bu yüzden çoğu zaman kendi iradi yönelimlerimizin dışında gelişen iman durumunun rasyonelliğinin her zaman epistemik yükümlülüklerimiz bağlamında düşünülmesinin imkânsızlığını dile getiren Plantinga, bir teistin böyle düşünmek için herhangi bir nedeninin olmadığını da vurgular (Plantinga, 2010: 287-288). Ayrıca özellikle negatif ateizm bağlamında Tanrı inancının rasyonelliğine ilişkin yeterli kanıt bulma yükümlülüğünün teizme ait olduğunu savunan görüş de, Tanrı inancı konusunda yeterli delilin bulunmaması durumunda bu inancın irrasyonel olduğu ve ateizmin savunduğu Tanrı'nın yokluğu iddiasının makul bir inanç olduğu şeklindeki teizme yönelik delilci itiraz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tanrı'nın yokluğuna ilişkin pozitif ateizmde olduğu gibi bir takım delil veya argüman öne sürmekten kaçınan bu görüş, Tanrı'nın varlığına dair argümanların yetersizliği veya rasyonel açıdan geçersizliği bağlamında iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır.

Plantinga'ya göre her ne şekilde olursa olsun Tanrı inancı temel bir inanç olduğundan, onun varlığına ilişkin herhangi bir delil veya kanıt olmasa bile, inanan kişi açısından bu inançta epistemik bir haklılık payı olabilir. Çünkü ona göre rasyonellik bağlamında ele alınan bir önerme apaçık, temel, duyu veya hafıza algısına dayanıyorsa ya da delil yardımıyla geçerliliği savunulabiliyorsa o önermenin temel bir önerme olduğu söylenebildiği gibi Tanrı'nın varlığına dair inanç da tıpkı diğer insanların bir zihne sahip olduğu inancı gibi temel bir inanç olarak ele alınabilir (Akgün, 2018: 106). Ancak pek çok insan tarafından ateist olarak bilinmesine rağmen, felsefî çizgisinin agnostisizm üzerine kurulu olduğunu belirten Bertrand Russell da, Tanrı'nın varlığını ve yokluğunu gösterecek yeterli oranda delil bulunmamasından dolayı Tanrı'nın varlığı ya da yokluğunun bilinemeyeceğine inanmıştır (Topaloğlu, 2001: 33-34). Yine Tanrı ve Tanrı-insan ilişkilerine dair dînî bir inancın, rasyonellik açısından aklî bir muhakeme ve değerlendirmeye tabi olma imkânı bulunsa bile, nihayetinde bu tarz bir inancın bir

kanıtlama meselesi değil de bir inanma meselesi olduğunu savunanlar da olabilir. Çünkü bu düşünceye sahip olanlara göre dînî inançlarda aklî ölçütleri kullanmak suretiyle en yüksek bilgi sahası olarak Tanrı'nın varlığına ulaşabilsek bile, onun bizatihi ne olduğunu bilememe durumu söz konusu olabilmektedir ki bu bağlamda bir takım aklî metotlarla ulaşılan Tanrı ile imanın özünü oluşturan Tanrı arasında aklî standartları aşan bir farklılık olabileceğini de belirtmek gerekmektedir (Acar, 2010: 27, 29). Dolayısıyla Tanrı'ya kanıt bağlamında inanıp inanmama noktasında birbirinden farklı iki uç görüşün ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki diğer inanç türlerinde olduğu gibi Tanrı inancının da ancak yeterli kanıta dayandığı ölçüde rasyonel olabileceği görüşünü savunan delilcilik (evidentialism) ile Tanrı inancını aklî bir değerlendirmeye tabi tutmanın boş, gereksiz bir çaba olduğu görüşü ile bu inancın iman meselesi olduğuna vurgu yapan imancılık yani fideizmdir (Tanış, 2011: 1-2).

Bilindiği üzere aslı Yunanca olan ateizm kavramı, "a" olumsuzluk edatı ile "theos" yani Tanrı kelimesinin birleşmesi ile oluşan ve Tanrısız veya Tanrısızlık olarak tabir edilen bir kavramdır. Bu bağlamda Tanrı'yı inkâr eden kişiye "athée" (ateist) ve böyle bir felsefi uğraşıya ise "athéisme" (ateizm) denilmektedir (Tevfik, 2003:158). Dolayısıyla Tanrı inancını doğrulamayan kişiye ateist denilmesi yanında, bir kişinin zımnî ve açık bir şekilde Tanrı inancını doğrulamadığı düzeyde de ateist olarak ön plana çıktığını, ayrıca ateizmin de Tanrı probleminin çeşitli açılardan çözümlenemez olduğunu savunan pek çok görüşü kapsadığını söyleyebiliriz (Girardi, 2005: 376). Bu açıdan bakıldığında ateizm kavramı kısaca Tanrı'yı günlük hayata sokmayan, onu düşünme konusu yapmayan bir söyleme karşılık gelmektedir. İslam'ın tarihi seyri içerisinde kullanılan zındık, dehri, mülhid, kâfir gibi ifadeler ateizm kavramını tam yansıtmadığı gibi Allahsız, Tanrıtanımaz ile yukarıda kullandığımız yeni ifadeler de bu kavramı tam olarak karşılayamamaktadır. Ancak bu anlayışın kavramsal kullanımından ziyade düşünsel arka planında yatan faktörlere şöyle bir göz attığımızda, Aydınlanma'dan önce Kilise'nin belirlediği dogma ve yorumlara göre hareket eden ve Kilise dışında kurtuluş ve ilim kabul etmeyen bir zihniyetten; kilisenin bilimsel araştırmalar karşısında yetersizliğinin fark edilerek, bu kurumun ileri sürdüğü inançtan uzak durma yoluna doğru giden bir zihniyete geçiş sürecinin yaşandığını ve böylelikle din karşısında ateizmin başat bir konuma yükselmesinin kaçınılmaz bir durum hâlini aldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda karşı bir mücadeleyle Kilise'nin dini yeniden bireysel ve sosyal hayatta hâkim kılma düşüncesi,

metafizik ve mantık düzeyinde Tanrı inancının ispatının yapılması gerekliliğini gündeme getirmesine rağmen, ateizmi besleyen unsurların başında yine de dinlerin kendi içindeki rasyonel bir ifade tarzından uzak kalan unsurların yattığını belirtebiliriz (Yakıt, 2003: 126-128). Ayrıca, Tanrı inancı konusunda ileri sürülen delillerin yetersiz olduğu, bir takım teistik kanıtların işe yaramadığı ve bu kanıtların Tanrı'nın varlığını dikkate değer derecede muhtemel kılmadığı şeklindeki iddialar da ateistlerin Tanrı'nın yokluğu konusunda benimsedikleri temel varsayımlardandır (Swinburne, 1992: 279). Bu bağlamda dedüksiyon ve endüksiyon gibi yöntemlerin, Tanrı inancı konusunda ele alınış ve kullanılış şekline bağlı olarak ortaya çıkan rasyonellik iddialarına göz attığımızda, örneğin endüksiyon yöntemi açısından her türlü eksiklikten uzak bir rasyonalizm anlayışı, ateizm ve Tanrı meselelerine ilişkin olan, baştan ortaya konulmuş keyfî bir düşünceden kaynağını alan bir varoluşa imkân tanımadığı gibi, tutarlı bir rasyonalizmin tek yolunun tecrübeden hareket eden bir yaklaşımla mutlak ateizmin tecrübe açısından mümkün olup olmadığını sorgulama şeklinde ortaya çıkmaktadır (Tresmontant, 1984: 459). Dolayısıyla bir kanıtın dedüksiyon yöntemi ile ele alınması ise, bu kanıtın öncüllerinin doğru, fakat sonucunu yanlış kabul etmenin tutarsızlık arz etmesi yani öncüllerin sonuca kesinlik kazandırması durumunda kendini göstermektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekmektedir ki öncüllerin sonuçları bir bakıma desteklediği, tümdengelimsel olmayan kanıtlar bilim adamları tarafından sıklıkla kullanılan kanıtlardandır. Kanıtların gayesi rasyonel oldukları sürece insanları sonuçları kabul etmeye sevk etmek olduğundan, dînî şüphecilik olarak tabir ettiğimiz çağda insanların dikkatini çeken asıl şey, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu konusunda ileri sürülen, öncülleri tüm teistik ve ateistik düşünceye sahip olanlarca doğru kabul edilen kanıtlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla belirli bir inancına sahip olanlardan bazıları inançlarını bazen kesin ve açık bir şekilde formüllendirme girişimi içerisinde bulunarak, Tanrı'nın varlığının lehinde ve aleyhinde bazı kanıtlar ileri sürmüşlerdir ki (Swinburne, 1992: 273-277), bu çaba özellikle teizmden kaynağını alan inançların kendi rasyonellik ölçütleri dışında, ateistik düşüncenin de merkezini oluşturan delilci bir anlayış temelinde dînî inançların inşa edilmesi gibi bir rasyonel perspektifti dînî düşünceye aşılamıştır. Zamanla bu düşüncenin tesiriyle kanıtla desteklenen rasyonel bir din anlayışından ziyade, kanıt temelinde rasyonel bir değer kazanan din anlayışı genel felsefî paradigmaya hâkim olmuştur. Örneğin bir ateist, Tanrı'nın varlığının ihtimal dışı olduğu düşüncesine sahip olarak Richard Dawkins gibi, Tanrı'nın var olması durumunda

onun muazzam biçimde karmaşık olacağını düşünerek bu inancın ileri derecede ihtimal dışı olduğunu ve Tanrı'nın varlığının imkânsızlığının neredeyse kesin olduğunu ileri sürebilir. Ancak Tanrı'nın karmaşık değil de basit olduğunu ileri süren teologlar yanında onun karmaşıklığının aşikârlığı ile Tanrı'nın ihtimal dışı olmasının da Tanrı'yı zorunlu bir varlık olarak gören klasik teizmin düşüncesine ters düştüğünü göz önüne alacak olursak, Dawkins ve onun gibi düşünenlerin Tanrı'nın niteliklerine sahip zorunlu bir varlığı reddeden bir delil ortaya koymaları gerekmektedir ki ne o ne de bir başkası bu açıdan geçerli sayılabilecek bir delil ortaya koyamamışlardır (Plantinga, 2009: 180-185).

Yukarıda değindiğimiz Dawkins örneği bizlere, teist inanç konusunda rasyonellik açısından bir takım deliller bulmamızı koşut olarak ileri süren ateistik düşüncenin kendisinin de bazı durumlarda delil temelinden yoksun olabileceğini dolayısıyla negatif bir apoloji ile ateistik bir temellendirmenin eksiklikleri üzerinden onun içeriden çürütülebileceğini göstermektedir. Plantinga'nın ifadesiyle ayrıca teistik bir inancın rasyonalitesinde onun delil temeline ateistik delilci bir yöntem benimsenmek suretiyle ele alınması zorunluluğu bulunmadığı gibi teizmin de kendine has rasyonellik kriterleri mevcut olabilir. Ayrıca ateologların pozitif ateizm bağlamında delil mahiyetinde ileri sürdükleri özgür insanların fiillerine dayanmayan fiziksel kötülüğün varlığının; her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve her yönüyle iyi olan bir Tanrı'nın varlığını yadsıdığı şeklindeki görüşleri de bu inancın bütünüyle rasyonel bir temelden yoksun olduğunu gösterme konusunda başarısızdır (Plantinga, 2002: 327). Dolayısıyla bilişsel yetilerimizin güvenilir işlediğine inanarak, Tanrı'nın bizleri kendi suretinde yarattığı ve bu sureti taşımamızın bir gereği olarak da doğru inançları meydana getirme ve bilgiyi temin etmede ona benzeyen bir yapıda olduğumuz inancı teist bir inanır için yeterli ölçüde makul bir inançtır. Bu düşüncenin örneğin bir natüralist için natürel bir varsayımdan yola çıkıldığında naif bir beklenti olarak lanse edilmesi durumu aslında, bu açıdan bakıldığında teist için pek de önemli görünmemektedir (Plantinga, 2009: 190). Burada delilci yaklaşım açısından Plantinga'nın eleştirdiği asıl tutumun ateist delilcilik olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ancak onun, delilin zorunluluğu ve yeterliliği konusundaki görüşleri bağlamında ikincil derecede teist delicileri de eleştirdiğini söyleyebiliriz (Batak, 2007: 148-149).

Epistemolojide inançların doğruluğunu gösteren ya da doğru olma ihtimalini artıran kanıt, delil, gerekçe, ispat ve benzerlerine sahip olma şeklinde ele alınan

gerekçelendirme, kanıt/delil kavramına yapılan aşırı vurgudan dolayı, inançların kanıtla orantılandığı bir rasyonellik anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla inançların rasyonelliğinin yeterli oranda delile sahip olmayı gerektirdiği bu anlayış epistemolojide delilcilik (evidentialism) olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı felsefesinin temel köşe taşlarından biri oluşturan bu yaklaşım tarzı, Platon'dan başlamak üzere pek çok filozof tarafından ele alınmasının yanında, çağdaş epistemolojide de yine pek çok filozofun üzerinde önemle durduğu bir yaklaşım olma özelliğini korumaktadır (Tanış, 2017: 23-24). İçselci gerekçelendirmenin bir sonucu olarak ele alabileceğimiz temelcilik anlayışı dînî epistemolojide karşımıza teistik delilcilik olarak çıkmakta ve Tanrı inancının rasyonelliği bu inanç lehinde ortaya konulan delillerle orantılanmaktadır (Tanrıverdi, 2012: 47). Dolayısıyla genel epistemolojideki deontolojik bir söyleme sahip içselcilik anlayışından kaynağını alan klasik temelciliğe dayalı delilci anlayış bu bakımdan normatif bir hüviyete sahiptir. Plantinga ise teistik inançlara da yöneltilen delilci anlayışı, bu inançların irrasyonel olduklarına ilişkin görüşlerinin bir kişinin deontolojik bağlamda zihinsel ödev ve sorumluluklarını ihmal etmesi ve bu açıdan da zihinsel olarak güvenilemez inançlara sahip olması, yeterli delil veya delilin gücüyle orantılı olmayacak şekilde ahlak dışı bir tutum bağlamında bir şeye inanılması olarak yorumlamaktadır (Batak, 2007: 72-73). Ancak ileride göreceğimiz üzere Plantinga klasik temelciliğe dayalı delilcilik anlayışını, klasik temelciliğin kendi içinde çelişik olma özelliğine binaen geçeriz olması nedeniyle ondan kaynağını alan delilciliğin de geçersiz olduğu şeklindeki görüşleri üzerine inşa etmektedir. Bu nedenle delilcilik hakkında buraya kadar söylediklerimiz yeterli olup, bu yaklaşımın klasik temelcilik bağlamında irdelenmesini ise çalışmamızın son bölümde tamamlayacağız.

1. 2. 3. Delilciliğin Teistik İnançlara Revize Edilmesi: Doğal Teoloji (Teistik Delilcilik), Pozitif Apoloji (Teistik Argümanlar) ve Reformcu İtiraz

Delil kavramı genel bir ifade ile kendisinden yola çıkılarak başka bir şey hakkında bilgi elde etmeyi sağlayan, bir konu hakkında olumlu veya olumsuz bir hüküm vermeyi temin eden ya da bilinmeyenin ortaya çıkmasını sağlama yoluyla doğru bilgiye ulaşmayı hedefleyen epistemik bir ölçüt olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2014: 10-11). Aydınlanma dönemden itibaren düşüncedeki sekülerleşmenin de etkisiyle Tanrı inancının

rasyonelliği bağlamında vahiy ve her türlü dînî otoritenin sorgulanması, delilciliğin epistemik bir tavır olarak ortaya çıkmasına neden olmuş (Mehdiyev, 2007: 97-98) ve dînî inançların yeterli kanıta sahip olmadıkları için irrasyonel oldukları düşüncesi ateistik delilciliğin savunduğu bir söylem olarak güç kazanmıştır. Aslında bu anlayış antropolojik ateistik bir söylemle, insanın kendisini Tanrısından daha iyi hissetmeye başlayarak onu yok saydığı bir düşünce biçimi halini almıştır (Vergote, 1991: 232). Dolayısıyla Tanrı'nın varlığının imkânından ziyade, onun gerekçelendirilebilme gücünün tartışıldığı delilci yaklaşımda, yeterli delile dayanmayan bir inancın yanlış bir inanç olarak değerlendirilmesi, hem deontolojik anlamda epistemik yükümlülüklerin ihlal edildiği normatif yapının ihmalini, hem de bireyin inançlar örgüsündeki eksikliği gösteren yapısal sistemdeki yetersizliği beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yukarıda işaret edilen bu husus, teistik inancın yeterli delil bağlamında rasyonel olabileceği iddiası üzerine kurulu ateistik delilciliğin, bu inancın rasyonelliğinin zaten delille orantılı olduğunu iddia eden doğal teoloji ya da teistik delilciliğin ve dînî epistemolojide önemli bir yere haiz olmayan agnostik delilciliğin üzerinde hemfikir oldukları bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Mehdiyev, 2007: 98-99). Dolayısıyla Plantinga'nın da vurguladığı üzere Batı felsefesinde son yirmi, otuz yıl öncesine göre dînî meselelere bir geri dönüşün yaşandığı ve teizmin din felsefesi sahasında yeniden önem kazandığı günümüzde, Kai Nielsen'ın da üzülerek belirttiği üzere özellikle Anglo Amerikan coğrafyada ve analitik felsefe geleneğine mensup olanlar arasında mantıksal ampirizmin gücünün zayıflayarak Hristiyan felsefesi ve doğal teolojinin eski konularına geri dönüşün yaşanmasını sağlayan bir grup Hristiyan felsefecisi ortaya çıkmıştır (Yaran, 1998: 131). Bu bağlamda teizmin rasyonel savunabilirliği açısından fideistik temele ve kişisel kabule dayalı bir din algısının ötesine geçilmesini savunan Richard Swinburne gibi bazı Hristiyan filozoflar, dînî inançları sadece genel manada felsefî bir dille değil de analitik ve mantıkî yöntemlerle ele alma çabası içerisinde olarak -bazen rasyonalist, katı rasyonalist veya delilci (evidentialist) olarak nitelendirilmelerine rağmen yine de- Tanrı'nın varlığına ilişkin felsefî kanıtların günümüzdeki etkili bir savunucusu olmaya çalışmışlardır (Yaran, 2015: 647, 655-656). Dolayısıyla bu başlık altındaki çalışmamızda biz, doğal teolojinin Tanrı inancının rasyonelliği açısından sıklıkla vurgu yaptığı aklî çıkarımlara dayalı delil getirme çabalarını genel epistemik tutum ile uyumlu olmaya çalışan yönleriyle, fakat

fideistik tutumdan bütünüyle farklı ve ateistik delilcilikle ortak olan delil getirme yükümlülüğü bağlamında pozitif ve negatif yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Dînî inançlar ile Tanrı hakkındaki bilginin, fideistik bir tutumla yani aklı dışarıda bırakarak iman merkezli bir yaklaşımla ve imanın yeterliliğine dayalı bir anlayışla ele alınmasının yanında, aklın iman konusu olan meseleleri kabul etmeye insanı zorlayacağı düşüncesinden hareketle buna akıl yürütmenin de dâhil edilmesi gerektiğini savunanlar olmuştur (Taylan, 2015: 13). İşte bu perspektifte dayalı olarak karşımıza çıkan doğal teoloji, çok basit bir ifadeyle Tanrı'nın varlığına dair kanıtlar ve argümanlar sağlama girişimi yani "her şeye gücü yeten" ve "her şeyi bilen" bir varlığın var olduğu görüşü ile ilgili teizm için kanıtlar ve argümanlar üretme projesidir. Açıkçası doğal teolojinin bu tür argümanlar sunarak başarmayı umduğu birçok şey vardır. Örneğin, Tanrı'ya inanan bir kişi olarak bizler bu argümanlar yoluyla başka birini Tanrı inancını benimseme konusunda ikna etmeye çalışıyor olabiliriz. Ya da sahip olduğumuz inancımızda bir takım tereddüt ve sıkıntılarımız var ise bu yolla kendimizi de ikna etmeye çalışabiliriz. Veya konuyla ilgili görüş ileri süren biri olarak, aleyhteki delilleri göz önünde bulundurup bu konuda bir duruş sergilemeyi de tasarlıyor olabiliriz. Ya da teizmin bu geniş düşünsel yelpazedeki diğer zor soruların cevapları için öneriler sunduğunu ve bazı argümanlar aradığını bildiğimizden felsefe için yararlı olduğunu düşünerek, biz de bu sorularla baş etme çabamızın bir parçası olarak teizm için bazı argümanlar geliştirebiliriz (Plantinga, 1991: 287). Dolayısıyla doğal teoloji bu açıdan ele alındığında; rasyonel insanın, doğa ve aklî çıkarımlardan hareketle tartışmalı metafizik konulara ve varsayımlara ilişkin olarak Tanrı'nın varlığının kanıtlanması uğraşısı içerisinde olan ve din felsefesi alanında klasik ve modern versiyonlarıyla ilgi sahası olmaya devam eden, kanıt temeline dayalı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi filozoflara göre metafizik söylemlerin yeniden güç kazandığı, ateistik duruşun zayıflayarak teizmin canlandığı son yüzyılda söz konusu rönesansın yaşanmasında etkili olan unsurların başında, çoğunlukla tümdengelimsel bir yöntemle geçerli öncüllerden hareket ederek sonucu kanıtlamaya çalışan doğal teoloji ve onun uzantısı durumundaki teistik argümanları revize edici faktörlerin önemli bir etkisi vardır (Batak, 2008: 45-46). Vahyi bilginin dışında doğal tecrübi ve aklî yöntemlerle dînî inançları kanıta dayalı olarak tanıtlama girişimi olarak tanımlanan doğal teoloji, yapısal olarak mantıksal ve matematiksel yöntemlerle doğruluğu ispatlanan verilere ya da doğal ve genel olarak kabul edilen önermelere dayanır

(Batak, 2007: 13; Akdemir, 2006: 54). Söz konusu yaklaşımın doğal ve teoloji kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulan isimlendirme faaliyetinde, doğal kelimesinin doğal olmaktan ziyade bir hayli yapay, teoloji kelimesinin de teolojik bir hüviyete sahip olmaktan ziyade daha çok felsefî bir söylem olduğunu düşünenler de vardır (Batak 2008: 47).

Plantinga teistik inançlara yöneltilen eleştiri mahiyetindeki kanıtların yanlışlığını ortaya koyma uğraşısının yanında, teizmin mantıksal açıdan tutarlı olmadığı iddialarına dayalı düşünce yapılarının da makul olmadığını göstermeye çalışmıştır (Şimşek, 2018: 1023). Ayrıca Plantinga'nın Tanrı inancı konusundaki tutumuna baktığımızda, onun ileri sürdüğü argümanların asıl amacı, Orta Çağ filozof ve ilahiyatçılarına paralel şekilde asla inanmayanları ikna etmek olmayıp, kanıt temelinde değil de din temelinde yükselen inancın rasyonelliğinin delilsiz olarak da gösterilebileceği anlayışı üzerine kuruludur. Dolayısıyla ona göre bir teistin Tanrı inancının makul ve rasyonel olabilirliğinin gösterilebilmesi için onun inancının kanıtlar temelinde gerekçelendirilmesine ihtiyaç yoktur. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır ki Plantinga erken dönem reform epistemolojisi içerisinde klasik temelciliğin standartlarını karşıladığını düşündüğü bazı teistik argümanların bulunduğu görüşünden hareketle ontolojik argümanı ele alıp Tanrı inancının rasyonalitesinin imkânını göstermek amacıyla bu argümanı revize edici bir faaliyet içerisinde bulunmuş (Batak, 2007: 14, 23-24) ve bu kanıtın Tanrı'nın varlığını ispatlamaktan ziyade ona inanmanın rasyonel kabul edilebilirliğini sağladığını düşünmüş (Tanış, 2011: 42) olsa da klasik temelcilikte de göreceğimiz üzere daha sonraları delil ve içselcilikle derinden ilişkili olan bu deontolojiden vazgeçmiştir. Ancak yine de ontolojik delil konusunda o, Tanrı'nın varlığının lehine olan bu argümanın ilk kez Anselmus tarafından ortaya konulduğundan beri filozofları büyülediğini ve çeşitli biçimleri bulunan bu argümanın filozoflar tarafından kesin bir şekilde çürütülemediğini dile getirmekle birlikte (Plantinga, 2013: 237) sadece bu argümana dayalı olarak Tanrı'nın varlığının çıkarsanamayacağını da belirtmektedir. Çünkü ona göre Tanrı'nın varlığı inancı, bir takım önermesel delillere dayalı olarak çıkarsanan bir inanç değil gerçekten temel olan makul ve rasyonel bir inançtır. Dolayısıyla çalışma konumuz olan temelcilik hakkında ılımlı temelcilğe ve negatif apolojiye dayanan Plantinga'nın görüşlerinin bir nevi delilsiz bir deontolojik söylem üzerine kurulu olduğunu belirtmekle birlikte o, daha önce de

belirttiğimiz üzere sonraki dönemlerde delil ve içselcilikle yakından ilintili olan bu deontolojiden vazgeçmiştir.

Doğal teoloji kavramı daha yeni veya ılımlı versiyonuyla ele alındığında, vahyi teolojinin karşısında değil de onun yanında duran ve bu bağlamda Tanrı inancı ile bir takım teistik iddiaların doğruluğunun evrenden ve onun işleyişinden hareketle açıklanabileceğini savunan bir yaklaşım olmakla birlikte, onu özellikle Rönesans döneminde ortaya çıkan ve tanrısal vahiy ile dinleri reddeden doğal din yanlıları ya da bazı on sekizinci yüzyıl deistlerine özgü bir etkinlikle karıştırmamak gerekir. Bu bağlamda Plantinga da yukarıda ifade ettiğimiz doğal teolojinin bu ilk türünden ziyade daha çok ikinci türünü reddetmekle birlikte o, kanıtların insanları Tanrı inancına götürme konusunda tek başına yetersiz olduğu, Tanrı inancının dolaysız elde edilebileceği ve doğal teolojinin ulaştığı Tanrı'nın teizmin Tanrısı olmaktan öte çoğunlukla felsefî bir Tanrı olacağı görüşünü savunur (Akdemir, 2006: 55-57). Bu konuda Barth, Calvin, Kuyper ve Bavinck gibi düşünen Plantinga, Tanrı inancının herhangi bir argüman ya da delile dayanmasa bile haklı temel bir inanç olduğunu düşünür (Batak, 2007: 151). Plantinga'ya göre, imanı bilgiye dayandırmayıp onu pratik bilişin ortaya koyduğu pratik-öznel bir zemine dayandıran Kant'ın eleştirilerinden sonra gözden düşen doğal teolojik argümanlar günümüzde eskisine nazaran çok güçlü bir tesire sahip olmamakla birlikte hâlâ Katolik felsefesinin dâhili ve haricinde doğal teolojinin yetenekli savunucuları bulunduğu da bir gerçektir. Ancak buna rağmen ona göre, tüm Hristiyanlar özellikle de reformcu ve Kalvinci teologlar bu tarz bir düşünceyi benimsememekle birlikte çoğunlukla böyle bir girişimi uygun da bulmamışlardır (Tan, 2014: 209-210; Plantinga, 2013: 330). Katı akılcı bir perspektifte dayanan klasik temelciliğin kullandığı delilsel metoda yönelik eleştirileri ile ön plan çıkan reformcu epistemologlar, bir şeye iman etme veya inanma noktasında o şeyin doğruluğunun herkes için genel geçer olma zorunluluğunu ifade eden ve aksi bir durumda o şeye inanmamanın entelektüel ve etik sorumluluk açısından gerekli olduğu anlayışını savunan yaklaşımı yetersiz bulmakla birlikte, katı temelcilerin iddia ettiği gibi uygun temel inançların da sadece dolaysız tecrübeye, basit algısal inançlara ve kendiliğinden açık doğrular gibi yanılmamızın imkânsız ya da hemen hemen imkânsız olduğu inançlarla sınırlı olduğu tezini, katı temelciliğin kendi içinde çelişik bir durum arz ettiği gerekçesiyle kabul etmemişlerdir (Yaran, 2012: 44; Peterson vd., 2013: 326-327). Ayrıca bazı inançları basit yani temel bir

inanç olarak kabul edebilmemiz için o inançların delile başvurulmadan makul ve uygun bir şekilde kabul edildiğinin gösterilmesi gerekmektedir (Peterson vd, 2015: 184). Bu bağlamda reformcu epistemologlar bir inanca sahip olunan ortamın şartları dikkate alındığında, o inancı temel bir inanç kılacak unsurların rasyonel açıdan yerinde olduğu gibi bir anlayışı Tanrı inancının uygun temel bir inanç olduğu bağlamında ileri sürerek bu inancın teistik argümanların aksine çıkarımsal olmayan bir yolla elde edildiğini savunurlar (Peterson vd., 2013: 327-328). Delilciliğin normatif yapısı göz önüne alındığında deontolojik bir yapı arz eden teistik delilcilik, inanç ahlakı gereği ulaşılan sonuçların rasyonel olabilmesi için ya yeterli bir delile sahip olunmasını ya da teizmin doğruluğunun kabul edilebilmesi noktasında herhangi bir epistemik engelin bulunmamasını gerektirmektedir. Dolayısıyla inanç ahlakı bağlamında dînî inançların yeterli delille desteklendiğini ve rasyonel olduğunu varsayan bu yaklaşım, söz konusu iddialarının doğal bir sonucu olarak ispat getirme sorumluluğunu da üstlenmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda gerekçelendirme anlayışı bakımından epistemik içselci bir metodun benimsendiği bu yaklaşımda "Tanrı vardır" şeklindeki bir önermeye inanılması, bu inancın ispat kavramı bağlamında değerlendirilmesinin herhangi bir içsel faktörle desteklenmesi durumunda gerekçelendirilebileceğini savlayan bir düşünceyi ön plana çıkarmaktadır ki bu durumda teistik delilciliğin rasyonalite talebinin kanıt temeli üzerine inşa edilen bir yapı arz ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir nevi ateistik meydan okumanın ileri sürdüğü iddiaları, onunla aynı yöntemi kullanma yoluyla cevaplamaya çalışan bu yaklaşım, fideistik irrasyonellik ve reformcu rasyonellik anlayışından bütünüyle farklı bir görünüm arz etmekle birlikte din felsefesindeki içselcilik tartışmalarının odak noktası durumundaki temelcilik anlayışından kaynağını alan delici yöntemi de benimsemiş görünmektedir (Mehdiyev, 2014: 120-121). Ayrıca teistik delilcilikte "delil" kavramı ile kastedilenin teizm lehinde geliştirilen klasik ve çağdaş argümanlar olduğunu belirtmekte de yarar vardır. Teistik delilciliğin tarihteki Thomas Aquinas ve John Locke gibi büyük temsilcileri dışında günümüzde Richard Swinburne, William Lane Craig, Robert M. Adams gibi çağdaş doğal teoloji yanlısı temsilcileri de bulunmaktadır ki bu düşünürler doğadan hareketle Tanrı'ya ulaşma düşüncesinin yanında felsefedeki modern yönelimlerin teistik delilleri çürüttüğü anlayışından ziyade klasik teistik argümanları revize edip yeni tümevarımsal argümanlar geliştirme yoluyla rasyonellik iddialarında belirli noktaya erişmeyi hedeflemişlerdir (Şahin, 2014: 31).

Dînî inançlar klasik temelci anlayışa dayalı kriterlerden hareketle duyularla sabit, kendiliğinden açık ve değiştirilemez inançlar olmadıkları için temel bir inanç olarak değil de çıkarımsal bir inanç olarak değerlendirilmekte ve bu açıdan rasyonel olmalarını temin edecek yeterli sebeple desteklenme durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla dînî inançları bu düşünceye paralel şekilde çıkarımsal bir inanç olarak değerlendiren teistik delilcilik de, bu inançların ancak yeterli delil yani Tanrı'nın varlığı lehinde geliştirilen argümanlar yoluyla rasyonel standartları karşılayabileceğini savunmaktadır (Mehdiyev, 2014: 122). Ancak Tanrı inancının rasyonelliği konusunda delil kavramına yaptığı vurgu ile ön plana çıkan Richard Swinburne, sadece çıkarımsal doğal teoloji delilleri ile değil, kişisel dînî tecrübe delili ile de bir inancın rasyonelliğinin sağlanabileceği düşüncesini savunmuştur. Dînî inançların ateist delilcilerin öne sürdükleri kriterlere bağlı kalınmadan ancak yeterli delillerle desteklenmesi durumunda rasyonel olabileceği görüşünü savunan Swinburne, tümdengelimsel teistik argümanları eleştirerek, tümevarıma dayalı bir kanıtlama şekli geliştirmiş ve kullandığı bu yöntem ile tümdengelimsel delillendirmeden farklı olarak sonucu zorunlu kılmayan, öncüllerin sonucu kabul etmeyi daha makul ve muhtemel (epistemik ihtimaliyet) kıldığı tümevarımlı bir delil anlayışını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla "Tanrı vardır" önermesini epistemik ihtimaliyet bağlamında değerlendiren Swinburne'e göre, Tanrı'nın varlığı ile ilgili deliller "Tanrı yoktur" önermesinde dile getirilen durumu devre dışı bırakarak Tanrı'nın varlığını yokluğuna göre daha makul ve rasyonel kılmıştır ki aynı zamanda bu durum onun Tanrı'nın varlığını mantıksal açıdan zorunlu olarak görmediğini ancak bu inancın epistemik ihtimaliyeti yüksek delillerden oluştuğu anlayışını benimsediğini de ortaya koymaktadır (Şahin, 2014: 32-34).

Ancak her ne şekilde olursa olsun yeterli bir sebebe dayalı olan bir önermenin rasyonel olabileceği görüşünü savunan temelciliğin dînî epistemolojideki uzantılarından biri olarak görülen teistik delilciliğin, Tanrı inancının rasyonelliği konusunda bu inancın lehinde geliştirilen ya da geliştirilecek olan delillere yaptığı aşırı vurgunun dînî epistemoloji alanında fideizm ve reformcu epistemoloji taraftarlarınca çeşitli eleştirilere maruz kaldığını belirtmekle birlikte, fideistik epistemolojinin dînî inançlar konusunda mevcut rasyonellik iddialarını zaten kabul etmediğini ve bu bağlamda Tanrı inancın delil temelinde ele alınması gibi bir problemle zaten yakından veya uzaktan ilgilenmediğini; reformcu epistemolojinin ise söz konusu iddiaları epistemik deontolojinin reddi, dışsalcılık ve güvenilircilik bağlamında ele aldığını vurgulamakta da yarar vardır. Yani

reformcu epistemologlara göre, Tanrı inancının herhangi bir delile bağlı kalınmadan rasyonel olduğu iddiasında bulunabilmek için öncelikle onun içselci yani temelci gerekçelendirme teorisinden farklı olan bir yorum içerisinde ele alınması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu yaklaşımlar dışında temelci anlayışa rakip teoriler üzerinden de teistik delilciliğe çeşitli eleştiriler yöneltilebileceği gibi belirli bir epistemolojik yaklaşım içerisinde doğrudan değerlendirilmesi zor görülen bazı eleştirilerin de –Thomas Reid'in sağduyuculuğu ve William James'in inanma iradesi argümanı gibi- teistik delilciliğe yöneltildiğini söyleyebiliriz (Mehdiyev, 2014: 123, 136). Ayrıca teistik delilciliğin ileri sürdüğü argümanlar tüm rasyonel insanları ikna edebilecek nitelikte kesin kanıtlar ortaya koyma iddiasını gerçekleştiremediğinden, doğal teolojinin nihaî amacının Tanrı'nın varlığını kanıtlamaktan ziyade sadece Tanrı inancının makullüğünü güçlendirme, takviye etme ya da karşıt görüşleri ele alıp değerlendirmek suretiyle onlardan daha makul kanıtlar elde etme amacına hizmet etmesi daha uygun bir yaklaşım tarzı olarak görülmektedir. İnanan her rasyonel kişinin dînî nitelikteki inancını için argümanlar üretme zorunluluğu olmadığı gibi, doğal teolojik tutumun felsefî bir söylem olduğu göz önüne alındığında kişinin imanını felsefî bir pratiğe dayandırma zorunluluğu da yoktur (Batak, 2008: 74-75). Dolayısıyla felsefî bir bakış açısıyla ele alındığında Tanrı inancı da dâhil bütün dînî düşünme ameliyesinin doğal teolojik bağlamda kurallara, delillere ve düşüncenin temel yasalarına uygun olması bir zorunluluk halini alırken (Evli, 2015: 72), iman merkezli bakış açısına göre böyle bir zorunluluk gerekli değildir. Ayrıca bilindiği üzere, Hume ve Kant'ın eleştirilerinden sonra ateistik delilciliğin de etkisiyle tümdengelimsel yöntemlerle Tanrı'nın varlığını ispatlama uğraşısı içerisinde olan argümanların gücü önemli ölçüde zayıflamış, bu nedenle de teistik delilcilik söz konusu argümanları revize edici faaliyetler içerisine girerek –Swinburne örneğinde olduğu gibi- tümevarımsal yöntemlerle ve birikimsel olarak Tanrı'nın varlığının epistemik ihtimaliyetinin daha yüksek olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ancak ister tümdengelimsel ister tümevarımsal yöntemlerle olsun tüm teistik argümanlar izafî (kişi merkezli) olup, bu argümanların iddia ettiği bilginin bütün birleşenlerinin herkes tarafından paylaşılamaması, epistemolojik bir araç olmaktan öte bir anlam ifade etmeyen söz konusu argümanların Tanrı'nın varlığını ispatlayamayacağını ve bu nedenle Tanrı inancına ilişkin olan soruların metafiziksel bir öncelik teşkil etmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır (Mehdiyev, 2014: 136-137, 139).

Sonuç olarak bir Hristiyan'ın kanıt temelinde inancını oluşturmaması gerektiğini dile getiren Plantinga, değişken ve sallantılı olan bu tarz bir inanca dayalı imanın daimi bir kuşku içerisinde kalacağını vurgulamış ve rasyonellik adı altında inanca kanıt temelli bir zemin bulma çabalarının aklı Tanrı'nın üstünde tutma gibi yanlış bir seçime işaret edeceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre Tanrı'ya hakiki anlamda iman eden olgun bir teist, sahip olduğu Tanrı inancını bir takım varsayım, deney, tecrübe ya da çıkarımsal bir inanç olarak değil de temel bir inanç kabul etmeli ve bu açıdan rasyonel ve epistemik yükümlülük adı altında inancını kanıta dayalı olarak ispatlama çabası içerisine girerek bütün teolojik ve ateolojik argümanları inceleyip imanını elde ettiği sonuca göre oluşturma gibi bir amaç doğrultusunda çok vakit alan ve çok sıkıcı bir işe girişmeyerek imanını son dönemlerin akademik bir modası olan inatçı ve fantaziye dayalı bir söyleme maruz bırakmamalı ve onu kurban etmemelidir. Bu konuda Kalvinci teoloji ile imanın temel bir inanç olduğuna ilişkin epistemolojisinin etkisi görülen Plantinga, her ne kadar doğal teolojiye karşı klasik temelcilik ve ondan türetilen delilci meydan okumaya benzer bir savunma içerisinde bulunmuş olsa da, imanın oluşması ve korunmasında olmasa bile ateistik itirazlara karşı konulup cevap verilmesi suretiyle teizmin korunmasında akla ve aklî kanıtlara sıklıkla müracaat etmiştir (Akdemir, 2006: 66-67).

1. 2. 4. Tanrı İnancının İrrasyonelliğine İlişkin Fideistik Tutum ve Fideistik Epistemoloji Anlayışı

Dînî inancın epistemolojik haklı çıkarımına ilişkin günümüzdeki tartışmalara bakıldığında dînî epistemoloji alanında bu konuda temelcilikten fideizme kadar uzanan geniş bir yelpaze karşımıza çıkmaktadır ki (Reçber, 2004: 9), bu yelpazede imancı yani fideist bir tutuma sahip olanlar "inanıyorum ama kanıtlayamıyorum" görüşüne psikolojik hiçbir rahatsızlık duymadan sıkı sıkıya tutunmuş (Aydın, 1981: 203) ve Tanrı'ya inancın bir akıl meselesi değil de iman meselesi olduğunu savunmuşlardır. Bu bağlamda dînî inanç sistemlerinin aklî değerlendirme dışında ele alınarak hiçbir delil ya da muhakemeye dayandırılmayıp herhangi bir ispat yükümlülüğüne de tabi olmadığı görüşünü savunan fideizm, Tanrı'nın sözünü mantıkla veya bilimle ele almanın bizi gerçekte Tanrı'dan ziyade bilime ve mantığa ibadet etmeye götüreceğini savunmaktadır (Peterson vd., 109-110). Tarihsel olarak teolojik bir zeminde Hristiyanlık içerisinde yer edinen fideizm

tartışmaları, erken dönem Kilise otoritelerinden biri olan Tertullian'ın Atina ile Kudüs, Kilise ile akademi, Hristiyan ile inançsız arasında yaptığı ayrımı vurgulayan "Saçma olduğu için inanıyorum" formülasyonu dışında, Rus Yahudi ilahiyatçı ve Atina ve Kudüs kitabının yazarı olan Leon Shestov'un rasyonel bilgi arayışı içerisinde aklî olmayan gerçekliğin ihmal edildiği gerekçesiyle Parmenides'ten Husserl'e kadar uzanan aklı merkeze alan geleneksel tutumu eleştirip reddetmesine ilişkin olan görüşleri gibi örnekler çerçevesinde dikkate değer bir önem kazanmıştır (Mehdiyev, 2014: 58-59). Örneğin bu konuda Pascal'ın şu sözlerini hatırlatmakta yarar vardır: "İbrahim'in Tanrı'sı, İshak'ın Tanrı'sı, filozofların ve bilginlerin Tanrısı değil. Kesinlik, kesinlik, yürekte duyulan neşe, huzur. İsa Mesih'in Tanrı'sı. (…) Yalnızca İnciller'de öğretilen yollarla varılabilir O'na." Yukarıda dile getirilen bu görüş rasyonel bir tutum neticesinde elde edilen Tanrı fikrinin Kutsal Kitap'ta ifade edilen Tanrı fikriyle uyuşmayacağını anlatmakla birlikte, İslam düşüncesinde de gerek selefilerin tutumu ile gerekse İbn Akil'in kelam ilminin insanları şüpheciliğe götürerek birçoğunu ilhada yaklaştırdığı şeklindeki görüşleri teistik dinlerde fideist yaklaşımın önemli ölçüde taraftar bulduğunu bizlere göstermektedir (Alpyağıl, 2013: 43-45). Dolayısıyla bir önceki konuda da ele aldığımız üzere doğadan hareketle Tanrı'nın varlığı ile ilgili deliller üzerine inşa edilen bir imanı yani iman konusundaki doğal teolojik yaklaşımı uygun bulmayan Pascal, bu delillerin ancak Tanrı inancına muhalif olan görüşleri ikna etmede faydalı olabileceğini savunmakla birlikte bir süre sonra bu delillerin unutularak değer kaybedeceğini ancak içsel bir kabule dayalı imanın herhangi bir delile dayanmasa bile değerini koruyacağını savunmaktadır (Mehdiyev, 2014: 60-61). Bu konuda Soren Kierkegaard'ın da belirttiği üzere Tanrı'ya bağlanmak suretiyle bir iman sıçraması yapmak ve bir sebep veya delile bağlı kalınmaksızın sahip olunan inancın doğruluğuna her türlü riski alarak inanmak gerekmektedir (Peterson vd., 2015: 111). Ayrıca ona göre Tanrı'nın var olmaması durumunda onun varlığı ispatlamaya çalışmak nasıl mantıksal bir çelişki doğruyorsa, Tanrı'nın var olması durumunda da onun var olduğunu ispatlamak da aynı şekilde aptalca bir davranış olurdu. Dolayısıyla nesnellik-öznellik tartışmalarında iman açısından öznel tarafta yer alan ve içsel tutku ile sürekli bir nesnel kesinsizliği savunan Kierkegaard, bu konuda herhangi bir rasyonel delile ulaşmamız durumunda risk faktörünün ortadan kalkarak imanımızı kaybedeceğimizi ve inandıktan sonra dahi inançla aklın birbirlerine zıt olduğunu savunmuştur (Mehdiyev, 2014: 62-64). Ancak söz konusu iman sıçramasında belirli bir

dînî inancı benimseyenler dışında herhangi bir dînî inanca mensup olmayıp dînî inançların çeşitli alternatifleri arasından daha makul olanı seçme ve doğru olma ihtimali en yüksek olanı belirleme durumunda olan kişilerin varlığı göz önüne alındığında, imancı görüşün savunduğu yapılamaz dediği şeyi yapma yani bu inanç sistemlerinin değerlendirilmesini mümkün kılan makul bir yolun belirlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda epistemolojik olarak aslî olan inançları, dînî inanç sistemleri arasında bir değerlendirme yapma amacıyla kullanmada veya kişilerin çeşitli konulardaki dînî inançlarını zaman zaman tadil edip, imanlarını aklî ölçütlerle değerlendirmelerinde herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca bu durum kişinin imanını kaybetmesine yol açan bir etken de değildir. İşte bu açıdan bakıldığında kişinin inanç sisteminin kusurlu olan noktalarına yöneltilen eleştirileri görmezden gelmesi onun, doğrunun ne olduğuyla gerçekten ilgilenmeyen fakat buna rağmen inançlarına sımsıkı sarılan bir kişi gibi görünmesine yol açacaktır ki bu durumda kişinin dînî inanç sistemini aklî değerlendirmeye muhatap kılma zorunluluğu fideist düşüncenin iman hakkında yapılamaz dediğini yapmak anlamına gelecektir (Peterson vd., 2015: 112-113, 115). Ayrıca bu konuda, Plantinga'nın temel inanç konusundaki görüşleri ile Kierkegaard'ın Tanrı inancına dair düşüncelerinin paralellikler arz ettiği iddiasından yola çıkan Stephan Evans, Plantinga'nın fideist olarak nitelendirilmediği sürece Kierkegaard'ın da bir fideist olarak nitelendirilemeyeceğini dile getirmektedir. Dolayısıyla delile dayalı olmayan rasyonel bir Tanrı inancını savunan ve bu savunuyu gerçekleştirirken de fideistik bir üslup kullanan Plantinga ve onun Kalvinci teolojinin fideizm ile uyum içerisinde olan görüşleri yukarıda da görüldüğü üzere Stephan Evans da dâhil pek çok filozof tarafından onun modern fideistik bir tutuma sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Akdemir, 2006: 129-130).

Çağdaş fideizm Pascal ve Kierkegaard'dan ziyade Wittgenstein'ın düşünsel birikimine dayalı olarak gelişmiş ve din felsefesinde Wittgensteincı fideizm olarak bilinen bu akım onun dînî söylemlerinden ziyade "dil oyunları" teorisi ekseninde şekillenmiştir. Wittgenstein bu teorisinde kendi ilk dönem felsefesine ve İlk Çağ filozoflarına kadar uzanan felsefî geleneğe özgü bir anlayış olan ve gerçek ve dış dünyanın dilin yapısını belirlediği biçimindeki anlayışa karşıt olacak şekilde dilin yapısının gerçek dünyayı belirlediği iddiasında bulunmuş ve böylelikle dînî söylemlerin de söz konusu oyun içerisinde diğer söylemlerle eşit bir değerlendirmeye tabi tutulma

imkânına sahip olduğu iddiası dînî epistemoloji alanında üzerinde önemle durulan bir ilke hâlini almıştır (Mehdiyev, 2014: 64-66). Yani Wittgensteincı fideizme göre dînî söylem kendi kuralları ve mantığı içerisinde bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkar ve o yalnızca dînî dil oyunu içerisinde kendi terimleri ile anlaşılıp değerlendirilerek bilimsel söylemlerden farklı bir tutumla test edilmek ve kendisine dışardan herhangi bir standart empoze edilmeden ele alınmak suretiyle rasyonel ve anlamlı bir tavır olarak karşımıza çıkar (Martin, 2005: 117). Wittgensteincı fideizmi temsil eden düşünürler arasında Norman Malcolm ve Dewi Zephaniah Phillips gibi isimler yer almaktadır. Söz konusu düşünürler inanma eylemi ile inanmama eylemi arasındaki köklü farklılığın bunlar arasında rasyonel bir değerlendirmeyi mümkün kılmayacağını ve bu nedenle de dînî inançlarla ilgili felsefî bir girişimde bulunmanın imkânsızlığını dile getirmektedirler. Doğal teolojiden ve ateistik meydan okumadan farklı olarak fideizmin bu versiyonunda ispat yükümlülüğünün inananlara ait olduğu kabul edilmemekte ve hatta böyle bir yükümlülüğe gerek olmadığı iddia edilerek tek gerekçelendirme yönteminin herhangi bir temelden arınmış ya da temelsiz bir tutarlılık olabileceği savunulmaktadır. Bu konuda Wittgenstein'ın inancımızın temelsizliğini idrak etmemiz gerektiğine ilişkin görüşlerinin de önemli bir etkisi vardır (Mehdiyev, 2014: 67-68).

Dolayısıyla genel bir perspektif içerisinde ele alındığında fideizmi benimseyen düşünürler arasında aklı aşan bir gerçekliğin var olduğu ve bu gerçekliğin de ancak bir elçi aracılığıyla ve insanlara iletilen vahiy yoluyla bilinebileceği varsayımı ön plana çıkmaktadır ki bu varsayıma dayalı olarak fideistler açısından akıl ile iman arasına bir mesafe konulduğu ortaya çıkmakla birlikte radikal fideistlerden farklı olarak ılımlı fideistler açısından iman ve akıl birbirlerine zıt olmayıp, sadece imana konu olan şeyler aklı aşan yapısal bir durumu ifade ettiklerinden dolayı akla zıtmış gibi görünebilirler (Alpyağıl, 48-49). Bunun yanında fideistlerin akıl ile iman arasına mesafe koymalarının nedenlerinden birisi de onların günahkârlığın insan aklını bozduğu biçimindeki dogmatik bir inancı benimsiyor olmalarıdır. Yine onlara göre Hristiyanlıkta önemli bir yer edinen aslî günah unsurunun insanın aklî melekelerine verdiği zarar, onun yeterliliği ve gücüne olan güveni zayıflatmıştır (Deniz, 2012: 2014-215).

Fideistik epistemoloji bağlamında ön plana çıkan isimlerden biri olan Pascal, ayrıca Tanrı inancının aklın ötesinde yani arasyonel olduğunu iddia ederek, aklın doğal ışığı aracılığıyla hem Tanrı'nın varlığına hem de Tanrı'nın mahiyetine ilişkin bilgi

edinebileceğimizi savunur (Akgün, 2018: 104). İnsanın aklının ötesine geçmesi gerektiğini söyleyerek dînî inancın rasyonelliği tartışmalarına yeni bir yön veren Pascal, Tanrı inancının epistemolojik bir problem olarak ele alınmasından ziyade onun "Tanrı vardır ya da yoktur" şeklinde ifade edilen varoluşsal bir problem olarak ele alınması gerektiğini savunmakta ve Tanrı'nın varlığı ve yokluğuna dayanan bu varoluşsal ayrımın olumlu sonuçlanmasının hem ateistik meydan okumayı hem de doğal teolojinin kullandığı yöntemi geçersiz kılacağını iddia etmektedir. Pascal'ın Tanrı inancının değil de onun varlığına inanma ve inanmama eylemlerinden hangisinin daha rasyonel olduğuna ilişkin görüşleri ile rasyonel olarak gerekçelendirilemeyen bir inancın pratik olarak gerekçelendirilebileceği şeklindeki doğru inancın gerekçelendirilmesine ilişkin rasyonellik iddialardan bütünüyle farklı olan söylemleri onun kendine has bir fideistik ve rasyonel bir tavır içerisinde bulunduğunu göstermektedir (Mehdiyev, 2014: 109-111).

Bu bağlamda Dawkins gibi Tanrı'ya olan inancın mantıksız olduğunu iddia edenlere katılmayan Anthony Kenny de, sadece Tanrı'nın var olduğunu bildiğini iddia edenlerin değil aynı zamanda Tanrı'nın olmadığını bildiğini iddia edenlerin de haklı olmayan bir iddiada bulunduklarını belirtmekle birlikte kesinlikten yoksun Tanrı inancı gibi bir inancın –sadece inanmaya dayalı eylemi bir erdem olarak görmese de- yanlış olması durumunda bile anlamsız ve saçma olmayacağını, makul bir inanç olacağını savunmaktadır. Ayrıca ona göre Tanrı'nın varlığını kanıtlayan bir takım kanıtlar ileri sürdüğünü iddia eden geleneksel teistik argümanlar da kusurludur (Akgün, 2018: 105). Yine bir takım itirazcılara karşı olarak Plantinga da kendi düşüncelerinin fideist bir yoruma tabi tutulmasına karşı çıkarak fideizmin modern ve aşırı şekilleri olduğu görüşünden hareketle kendi reform epistemolojisinin aklı dînî konularda dışlayan katı, aşırı fideist bir tutum içerisinde olmadığını ve dînî konularda akıldan çok imanı önceleyip ona güvenmeyi öneren ancak netice itibari ile iman yanında akla da önem veren epistemolojisinin olsa olsa modern bir fideist tutum içerisinde mütalaa edilebileceğini vurgulamış ve aklın kabulleri arasında olan Tanrı inancının delilsiz rasyonelliğini savunan reform epistemolojisinin yine de genel olarak fideist bir epistemoloji olarak nitelendirilemeyeceğini savunmuştur (Akdemir, 2006: 130-131). Dolayısıyla ateistik delilci itiraza karşı olan görüşler bağlamında fideizm ve doğal teoloji yanında her ikisinden farklı bir yoruma tabi olan reform epistemolojisinin bu isimlendirme ile ön plana çıkması onun savunduğu temel görüşlerinin ne doğal teolojik ne de fideistik bir

yapıda olmadığını, aksine onun katı akılcılık ile katı imancılık karşıtı orta ve ılımlı yol tutan bir yaklaşım tarzı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda batı felsefesinde dînî meselelere ilişkin iki farklı tutumdan birincisi, modern bilgi birikimini temin eden bilim adamlarının dînî hükümler konusunda takındıkları aklî temeli merkeze alan yaklaşımları; ikincisi ise dînî hükümlerle ilgili herhangi bir delil olup olmadığına ve bu tür inançların rasyonel olup olmadığına bakmaksızın bütünüyle imana dayalı bir tutum içerisinde bulunmayı ifade eden yaklaşım tarzıdır. Dolayısıyla bu yaklaşım tarzlarından birincisi temelcilik, ikincisi ise fideizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelcilik, Tanrı inancının temel bir inanç olmamasından dolayı onun ancak haklı çıkarımını temin edecek bir sebep veya delile sahip olması yoluyla rasyonel olabileceği iddiasında bulunan görüştür. Buna karşın içe dönüklük ve öznelliği ön plana çıkaran fideist tutum ise, dînî hükümlerin kanıta ve akıl yürütmeye dayalı olarak değil de ancak dinsel dünya görüşünün içerisinde yaşanılması suretiyle ne anlama geldiğinin kavranabileceği iddiasını taşımaktadır (Büyük, 2013: 104-105). Yine bu açıdan fideist bir tutum içerisinde bulunan ve Tanrı inancının rasyonellikle bağdaşmayacağını ileri süren Kierkegaard, gerçekliği öznel olarak nitelemesinin yanı sıra metafiziğin de nesnel olmadığını savunmuş ve Tanrı inancının rasyonelliğine ilişkin bütün çabaların gereksiz ve faydasız olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre Tanrı inancına ancak iman yoluyla ulaşılabilir ve söz konusu bu inanç akıl için saçma bir yargı niteliği taşıyor olsa bile yapılacak tek şey yine de bu çelişkiye rağmen ona inanmaktır. Bu bağlamda Kierkegaard'ın bu düşüncelerinin irrasyonel bir söylem niteliğini taşıdığını belirtmekle birlikte bu görüşe karşı çıkan ve onun farklı bir rasyonellik anlayışını benimsediğini ya da onun bu görüşlerinin delilci geleneğe bir tepki olarak yorumlanması gerektiğini savunan düşünürler de vardır (Mehdiyev, 2014: 111-112). Bu bağlamda fideistik düşünceyi eleştiren düşünürlerden biri olan Richard Swinburne, "bir takım 'doğru' inançlar olmaksızın, bırakın Cennete gitmeyi, Londra'ya bile varılamayacağını" söyleyerek bu tarz bir düşünce içerisinde olanları alaya alır. Ona göre her ne kadar dînî inançların herkes için genel geçer olduğu bir standart geliştirilemese bile imanın rasyonelliğinin aklî ölçütlere dayalı ve makul bir inanma şekli olduğunu ortaya koyarak epistemolojik unsurlara ilişkin nedenlerle inancın haklılığını rasyonel bir zeminde tesis etmek gerekmektedir ki bu açıdan doğru olan inançlar mutlak kesinlikten öte epistemolojik ihtimaliyeti daha yüksek olan inançlar arasından seçilmelidir. Dolayısıyla dînî inançlar gibi metafizik alana ilişkin konularda

akıl bizleri şüphe duyulmayacak bir sonuca ulaştırmaktan ziyade ancak ihtimalli bir sonuca ulaştırmaktadır ki bu açıdan teizmin görüşü diğerlerine göre epistemolojik ihtimaliyeti en yüksek ve en makul bir yaklaşım tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır (Büyük, 2013: 107). Yine Plantinga da ılımlı fideizmin görüşlerine paralel şekilde Abraham Kuyper'den farklı olarak temel inançları sadece imana dayalı inançlar, diğer önermelere dayalı argüman veya çıkarımsal inançları ise sadece akla dayalı inançlar olarak görmeyip; aklın kabulleri içerisinde bir takım temel inançların, imanın kabulleri içerisinde ise diğer önermelere dayalı argüman veya çıkarımsal inançların yer alabileceğini savunur. Tanrı inancını da Calvin'e benzer bir düşünce ile sadece imanın kabulleri arasında değil de aklın kabulleri arasında değerlendiren Plantinga, bu açıdan bakıldığında bir fideist olmaktan öte reformcu bir epistemolog olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ona göre reformcu epistemolog bir noktada dînî inanca ilişkin bazı temel doğruların aklın kabullerinden ziyade imanın kabulleri arasında yer aldığını ileri sürmesi bağlamında bir fideist olarak nitelendirilse bile bağlı olduğu epistemolojinin Tanrı bilgisi hakkındaki görüşlerinden dolayı o, reformcu epistemoloğun görüşlerinin fideizmin bir formu olarak nitelendirilemeyeceğini savunur (Batak, 2007: 137-139).

Fideizm konusuna ilişkin olarak değinmemiz gereken son görüşlerden biri de Wittgenstein'ın realist dînî epistemolojinin karşıtı olan non-realist görüşüdür ki, daha önce de ifade ettiğimiz üzere Wittgensteincı fideizmin benimsediği genel bir tutum olan bu anlayış şekli dînî bir yaşam biçimi olarak ele alarak akıl ve iman arasındaki karşıtlığı reddetmekte ve böylece dînî inançların entelektüel çözümleme çabası içerisinde olan realist tutumlar ile Pascal ve Kierkegaard gibi fideistlerin imanı haklı çıkarma uğraşılarının bir zaman kaybından ibaret olduğunu iddia etmektedir. Sonuç olarak genel bir ifade ile belirtecek olursak fideistik epistemoloji irrasyonalizme doğru giden bir çizgide, "Tanrı vardır" gibi bir önermenin doğruluğu ve yanlışlığı yani epistemik çözümlemesini imkânsız kılan ve bu özelliği ile bir bakıma epistemik şüpheciliğin dînî bir ifadesi şeklinde karşımıza çıkan bir yaklaşım tarzı olarak din felsefesinde yerini alan ve rasyonel olmayan bir tavırdır (Mehdiyev, 2014: 113, 117).

İKİNCİ BÖLÜM

ALVIN PLANTINGA'NIN REFORMCU EPİSTEMOLOJİSİNDE TANRI İNANCININ TEMELSELLİĞİ

2. 1. Bir Haklı Çıkarım Kuramı Olarak Temelcilik Hakkında Genel Bir Bilgi

Geleneksel epistemolojide haklı çıkarılmış doğru inanç olarak tanımlanan bilginin temin edilebilmesi, inanç ve inancın doğruluğu arasında uygun bir ilişki kurulabilmesini sağlayan bir gerekçeye dayanmak durumundadır ki, bu durum bir önermenin doğruluğuna ilişkin kanıt veya delil anlamında kullanılan gerekçelendirmenin, doğru olduğuna inandığımız her inancın bilgiye dönüşmesini temin eden bir delili gerektirmesi gibi bir sonucu ortaya çıkarmakta ve bu anlayışın sonucu mahiyetindeki evrensel bir kanıt talebi iddiası da analitik ve sentetik hiçbir önerme topluluğundan çıkarsanmayacağı için kendi içerisinde çelişen bir önerme halini almaktadır (Ünügür, 2013: 2). Dolayısıyla inançların birbirlerine gerekçe oluşturma nitelikleri açısından her birinin bir diğerine dayanması suretiyle bir bilgi oluşturma iddiası içerisinde olan bu kısır döngü ya da sonsuz gerilemeye Audi epistemik zincir adını vermektedir (Gültekin, 2013: 26). Bu şekilde çıkarımsal bir gerekçelendirme anlayışına dayalı olarak sonsuz epistemik gerileme ya da döngüye neden olan bu yaklaşım tarzının her inancın başka bir delile dayanması gerektiği şeklindeki iddiası, bilginin imkânı açısından pek de mümkün görünmemekle birlikte bu konuda rasyonel bir standart belirleyebilmek için bütün inançlarımızın nihaî olarak kendisine dayandığı ancak kendisi bir delile dayanmayan bir takım başlangıç noktalarına ihtiyacımız vardır ki işte şüpheci tavrın aksine bilginin imkânını yadsımayan ve temelcilik olarak adlandırılan bu kuram gerekçelendirme problemi açısından çizgisel bir düzlemde gerçekleşen epistemik gerileme problemine epistemik zincirin bir yerde durmasını sağlayan kendiliğinden gerekçelendirilmiş bir takım basit inançlarla bir çözüm önerisi sunma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünügür, 2013: 2-3). Bu bağlamda gerekçelendirme problemi için dolaysız olarak gerekçelendirilmiş özel bir inançlar kümesinden söz eden temelci kuram, dolaylı olarak gerekçelendirilen inançların temel inançlar olarak işlev gören bu özel inançlar kümesine dayalı olarak çıkarsanabileceğini savunmaktadır (Gültekin, 2013: 22-23). Dolayısıyla bütün inanç ve bilgi yapımızın nihaî olarak üzerine inşa edildiği bir temeli teşkil eden, makul ve uygun sebeplerle kabul

etiğimiz bir takım basit inançlar ile gerekçelendirilme açısından onlardan aldıkları delil desteği ile ön plana çıkarılan ve türetilmiş inançlar olarak adlandırılan bu iki inanç türü arasında bir ayrıma giden temelci yaklaşım (Peterson vd., 2015: 183), içselci bir anlayışı benimseyen ve kaynağını Descartes ve Locke gibi düşünürlerde bulan klasik temelci bir tutumla, çağdaş epistemolojide dışsalcılık-temelcilik arasındaki ilişkiyi gösteren bir perspektife doğru kayan bir anlayış biçiminde iki farklı kutupta karşımıza çıkmaktadır. Ancak çalışmamızda deontolojik bir zemine dayalı içselcilikten kaynağını alan, delilci yaklaşıma bir temel teşkil eden ve katı temelci bir perspektif şeklinde yorumlanan klasik temelciliği, Alvin Plantinga'nın bu yaklaşıma yönelttiği eleştiriler bağlamında ve yine onun klasik temelci perspektif yerine önerdiği "upuygun temel inanç"[4] olarak da isimlendirilen geniş temelci yaklaşımı çizgisinde ele alacağımızı belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmamızda söz konusu klasik temelci tutuma ilişkin yorumlara geçmeden önce temelcilik türleri hakkında genel bir bilgi vermekte de yarar olduğunu düşünmekteyiz.

2. 2. Temelcilik Türleri

Temelcilik temel inançlar kümesinin belirlenmesinde benimsenen dar ve sığ bir yaklaşımdan daha geniş bir perspektifte doğru katı temelcilik, ılımlı temelcilik ve zayıf temelcilik olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda yukarıda dile getirdiğimiz tasnife göre ele alındığında katı temelcilik, isminden de anlaşılacağı üzere gerçekten basit (temel) olan inançların belirlenmesinde, yanılmanın imkânsız veya imkânsızlığa yakın olduğu kendiliğinden açık ya da sarsılmaz inançları merkeze alan ve diğer inançların ise gerçekten basit inançlara dayandırılarak mantıksal çıkarım metotlarını da kullanmak suretiyle türetilmesinin akla uygunluğu varsayımı üzerine inşa edilen bir yaklaşımdır (Peterson,vd.,2015: 184-185). Dolayısıyla temel inançlar konusunda sadece kendiliğinden gerekçelendirilmiş olma özelliğini yeterli bulmayıp, bu inançların mantıksal açıdan yanılma ihtimalini ortadan kaldıran, kesin, kuşku götürmez, makul ve uygun inançlar biçiminde ele alınması gerektiği iddiasını taşıyan katı temelcilik, bu özelliği ile aşırı ve güçlü bir iddia niteliğini taşımaktadır (Gültekin, 2013: 28-29). Bu açıdan bakıldığında ilerleyen konularda da görüleceği üzere bazı önemli dînî inanç

[4] Plantinga'nın klasik temelci perspektifte bir alternatif olarak kullandığı "Upuygun temel inanç" tabiri Ferhat Akdemir'in *"Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi"* isimli çalışmasında geçmektedir.

türlerinin gerçekten reddedilemez delillere dayandığının gösterilebileceğini savunan düşünürler bir kenara bırakılacak olursa katı temelci bir anlayıştan kaynağını alan delilciliğin günümüzde dînî inançlara zıt, hatta düşman olduğunu belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla söz konusu özelliği ile birçok eleştiriye maruz kalan katı temelci yaklaşım ve onun delilci söylemi, bazı filozoflara göre kendine atıfla tutarsız olmasının yanı sıra onun, doğru olduğuna inandığımız pek çok şeyi dışlayan mutlak anlamda güvenli bir temele işaret eden özelliğinde de bir takım problemlerin olduğu aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında katı akılcılığın bir türü olarak kabul edebileceğimiz katı temelcilik, dînî inancın her rasyonel insan için geçerli olabilecek bir delile dayanması gerektiği anlayışı noktasında katı akılcı tutumla paralellikler arz etse bile katı akılcılık, dînî bir inancın gerekçelendirilmesi açısından gerekli görülen delilin mahiyetini belirleme konusunda katı temelci yaklaşımın aksine herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Bu bağlamda delilci söylem, ancak geniş bir inançlar setinin gerçekten basit inançlar olmasına engel olmayacak şekilde ve katı temelciliği benimseyen klasik temelcilikten farklı bir temelcilik anlayışına dayanmak suretiyle geçerli olabilecek bir nitelik kazanabilir ki bu, Platinga'nın da benimsediği bir yaklaşım tarzıdır (Peterson vd., 2015: 185-187).

Temelci yaklaşımın ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz ikinci versiyonunda, gerekçelendirme açısından diğer inançlara dayandırılmayan yani çıkarımsal olmayan temel inancın sahip olduğu güvencenin kendisi, bilginin imkânı açısından gerekli olan gerekçelendirme koşulunu yeterince sağlamaktadır. Dolayısıyla temel olarak işlev gören bu inanç türü, diğer inançların kendisine dayandığı bir öncül olarak, gerekçelendirmenin kabul edilebilirliğinde kendi kendine yeterli olan bir pozisyona sahip görünmektedir (Gültekin, 2013: 28). Plantinga'ya göre ayrıca katı temelcilerin gerçekten basit inançlar konusunda, gereğinden fazla kısıtlayıcı olan kriterleri dışında kalan diğer inanç türlerini de kapsayan, daha geniş bir temel inançlar kümesini benimseyebileceğimiz bu temelcilik türünde, katı temelcilik gibi bir takım kriterleri önceden belirlemek yerine hâlihazırda sahip olduğumuz inanç ve bilgi yapısından yola çıkarak hangi inançlarımızın gerçekten basit bir inanç olduğu konusunda gerekli mütalaayı yapabiliriz. Yine bu konuda Plantinga köktenci bir teklif ileri sürerek temelciliğin bu versiyonunda diğer inançlarımız yanında Tanrı'nın var olduğu gibi bazı dînî inanç türlerinin de basit bir inanç olarak ele alınabileceğine dikkat çekmiş ve teistin böyle bir inancı benimsemesinde makul bir aklî

gerekçeye sahip olduğunu düşünmesinin de yerinde bir düşünme şekli olduğunu savunmuştur (Peterson vd., 2015: 188-189).

Temelciliğin zayıf temelcilik olarak nitelendirilen son versiyonunda ise, ılımlı temelciliğin temel inançlara atfedilen içsel ve çıkarımsal olmayan gerekçelendirme talebi bu temelcilik türünde gerekli görülmeyerek temel inançların yalnızca düşük seviyede bir epistemik gerekçelendirme niteliği taşıdığı dile getirilmekte ve söz konusu durum ise bilginin imkânı açısından gerekçelendirme derecesinin yetersiz olmasına ve bu bağlamda da bu temel inanç türünün diğer inançların kendisinden çıkarsanacağı kabul edilebilir bir öncül olarak görülmemesine yol açmaktadır. Düşük düzeyde de olsa gerekçelendirici temel inançları kabul eden bu yaklaşımda temel inançlar başlangıçta geçici olarak güvenilir sayılmakta ve bu inançlar ılımlı temelciliğin temel inançları gibi kendiliğinden gerekçelendirilmiş olduğu varsayılan ve epistemik gerileme sorununa son noktayı koyan inançlar gibi olmadıklarından, bu durumda gerekçelendirmenin sağlanabilmesi için temel olmayan inançların desteğine de başvurmak durumunda kalınır. Dolayısıyla temel ve temel olmayan inançların bağdaşımı yoluyla gerekçelendirmenin sağlanabileceğini savunan bu görüş, diğer inançların kendisine dayalı olarak gerekçelendirilebileceği bir temel inançlar kümesinin varlığı iddiasında bulunmamaktadır (Gültekin, 2013: 29).

2. 3. Platinga'nın Görüşleri Bağlamında Klasik Temelcilik ve Klasik Temelci Yaklaşıma Yöneltilen Eleştiriler

Plantinga Tanrı inancı da dâhil olmak üzere bütün dînî inanç türlerinin dayandığı kavramsal ifadelerin kusurlu sayılmalarından dolayı onların bir takım akıl yürütme ya da başka bir ifade ile rasyonel bir değerlendirmeye tabi olamayacağı varsayımından hareket eden itirazları, 1979 ve 1986 yılları arasındaki yedi yıllık evrede ele alıp değerlendirmiş ve teistik inançların önermesel bir delile dayanmasa bile gerekçelendirilmiş rasyonel bir inanç olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla ele aldığımız çalışma, Plantinga'nın görüşlerinin bu yedi yıllık evresini kapsayan erken dönem reform epistemolojisi içerisinde mütalaa edebileceğimiz bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda Yahudilik, İslam ve Hristiyanlık gibi dinlerin teistik Tanrı anlayışları ile Hristiyan felsefesi ve teolojisi yanında Kutsal Kitap'ın söylemlerini merkeze alan ve neredeyse tüm önemli meselelerde teistik dili ve inancı realist bir yorumla kabul eden reform epistemologlarının

söz konusu ortak paydalar dışında görüş ve düşünceleri açısından aralarında belirgin farklılıklar olduğunu da belirtmekte yarar vardır (Batak, 2015: 87-90). Dolayısıyla bu çalışmamızda biz reformcu epistemologlardan biri olan Plantinga'nın kendine has dînî epistemolojik görüş ve düşüncelerini Tanrı inancı ve temelsellik konuları bağlamında ve diğer reformcu epistemologlardan farklı olan yönleriyle ele alıp irdeleyeceğiz.

Batı felsefe ve düşünce dünyasına hâkim olan geleneksel epistemolojik yaklaşımlardan biri olan temelcilik, tarihsel kökleri çok eskilere dayanmakla birlikte filozof ve düşünürler arasında genel bir kabul halini alan, ancak çağdaş dönemde çeşitli felsefî söylemler yanında teistik söylemlerin de tekrar güç kazanmasına binaen kendisine çeşitli eleştiriler yöneltilen ve Plantinga'nın ifadesiyle de günümüz epistemolojisinin içine düştüğü bunalımın asıl nedenlerinden biri olan oldukça popüler bir yaklaşımdır (Akdemir, 2007: 53-54). İnancın rasyonelliği meselesinin bilgiye ait bir zeminde ve rasyonellik kriterleri bağlamında ele alındığı bu görüşte, benimsenen inançlarla ilgili bir hükme ulaşabilmek için, o hükmün doğruluğunu temin edecek makul, kesin ve uygun bir nedene veya temele sahip olunmasının yanında herkes için genel geçer bir nitelik arz edecek olan bu hükmün de en yüksek seviyeli bir uygunluk ve kesinliği temin etmesi gerektiği anlayışı günümüz epistemolojisinde genel bir kabul halini almıştır. Dolayısıyla temel olarak kabul edilen önermelerin doğrudan ve aracısız olarak kavranabilmesi yoluyla sağlanabilecek epistemik gerekçelendirme; Platon, Aristoteles, St. Thomas, Descartes, Leibniz ve Locke gibi taraftarlara sahip olan temelcilik anlayışı çerçevesinde inançların bir kısmının gerekçelendirilme açısından diğerine dayandığı epistemik bir zincirin başlangıç ve çıkarımsal formları arasındaki ilişkinin şekline göre bir değer kazanmaktadır. İşte bilginin imkânı açısından gerekçelendirme bağlamında doğrusal kesinliği tespit edilecek inançlara nedensel anlamda bir başlangıç noktası temin eden inançlara temel veya basit inançlar; temel inançlara dayalı olarak çıkarsanan, bir neden, kanıt veya delil temelli olan inançlara ise türetilmiş veya temel olmayan inançlar adı verilmektedir (Özcan, 1999: 159). Bu açıdan bakıldığında diğer inançlar için dedüktif, indüktif ya da abdüktif olarak önermesel delil işlevini gören temel inançlar (Batak, 2015: 99), epistemik rasyonalitenin sağlanabilmesi ve bilginin imkânı açısından gerekçelendirmedeki döngüsellik problemine bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Plantinga'nın temelci yaklaşıma eleştirisi bu noktada temelci yaklaşımın inançlar konusunda temel olan ve olmayan inançlar şeklinde bir ayrıma

gitmesi veya temel olmayan inançların gerekçelendirilebilmelerini temin eden bir delile gereksinim duymaları düşüncesi olmayıp, hangi inançların uygun, makul veya haklı temel bir inanç olacağı noktasında sadece klasik temelciliğin belirlediği kriterin merkeze alınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Plantinga, sıradan algısal inançlar, hafıza inançları, diğer insanların düşünce ve hislerine ilişkin inançlar yanında Tanrı'nın var olduğuna dair inancın da neden insanlar için gerçekten basit bir inanç olup olamayacağını sorgulamış ve bu inancı benimsemede aklî bir gerekçeye sahip olduğunu düşünen bir teistin gerçekten basit olarak gördüğü söz konusu inancı hakkında bir takım delil ya da argümanlar üretmeye ihtiyacı olmadığını dile getirmiştir (Peterson vd., 2015: 188-189). Ayrıca Tanrı inancı konusunda Kalvinci bir geleneği takip eden Plantinga, bir kişi için uygun şartlarda gerçekleşen bir tecrübenin, örneğin bu kişinin Tanrı'nın kendisiyle konuştuğunun doğrudan farkında olması, Tanrı'nın kendisini bağışladığını hissetmesi gibi tecrübelerinin yanında kendisinde bulunan doğal bir eğilim yoluyla evrende bulunan ölçü ve düzenden yola çıkarak her şeyin sahip olduğu doğal güzelliğin üstün bir yaratıcının eseri olduğu fikrine sahip olmasının, Tanrı inancının kendisinden çıkarsanabileceği bir tür temel inançlar kümesini gerektirdiğini savunmasının yanında basitlik gereği bizzat Tanrı inancının da doğrudan uygun temel bir inanç olarak mütalaa edilebileceğini dile getirir (Pargetter; 2013: 343). Ancak yine de Tanrı'nın varlığına şüpheyle yaklaşan Thomas Hobbes'ın da dile getirdiği üzere, Tanrı'nın kendisiyle konuştuğu tecrübesinden yola çıkan bir teistin kendisi için, söz konusu tecrübe yeterli olsa bile, bu durum onun tecrübeye dayalı olarak inandığı şeylerin doğru ve hakikat olacağını garanti etmez (Hick, 2007: 225). Dolayısıyla mutlak bir şekilde doğru olan, herkes için genel geçer ve nesnel bir bilginin savunusunu yapan, bütün inançlarımızın basit inançlar olarak da ifade edilen inançlara dayalı bir bilgisel temele sahip olması gerektiğini vurgulayan ve klasik temelcilik olarak adlandırılan bu görüş, Batı düşünce dünyasında Descartes ve Locke'a kadar geri götürülebilen ve temelciliğin diğer türlerinden örneğin Reidci temelcilikten farklı olarak hangi inançların haklı temel bir inanç olabileceğine ilişkin bir takım kriterler öne süren normatif bir yaklaşımdır (Yaran, 2004: 27; Batak, 2015: 99-100). İşte söz konusu kriterlerin niteliğine göre antik yani İlk Çağ ve Orta Çağ temelciliği ile modern temelcilik şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulan bu yaklaşımda, temelciliğin birinci türüne göre bir önerme ancak ve ancak kendiliğinden ap-açık ve duyulara ap-açık olması halinde, ikinci türüne göre ise bir önerme ancak

kendiliğinden ap-açık ve yanlışlanamaz olması halinde temel bir önerme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan İlk Çağ ve Orta Çağ temelciliğine Thomas Aquinas'ı, modern çağ temelciliğine ise Descartes, Locke, Leibniz ve Hume gibi düşünürleri örnek olarak verebiliriz. Ancak genel bir söylem içerisinde delilciliğin ileri bir aşamasını ifade etmek üzere bu şekilde ikili bir tasnife veya ayrıma gitmekten daha ziyade söz konusu yaklaşımın kısaca temelcilik veya klasik temelcilik olarak adlandırıldığını da belirtmekte yarar vardır (Akdemir, 2007: 56-57). Netice itibari ile temelcilik veya klasik temelcilik olarak kabul gören bu yaklaşımın bir inancın haklı temel bir inanç olmasına ilişkin kriterleri kısaca "kendiliğinden ap-açıklık, duyulara ap-açıklık ve yanlışlanamazlık/değiştirilemezlik" olarak sıralanmaktadır. Ancak Tanrı inancı klasik temelcilere göre bu üç koşulu da sağlayamadığı için, ancak bu koşullara uyan temel bir inanca dayanmak suretiyle rasyonel olabilir ki, Plantinga ve diğer reformcu epistemologların karşı çıkarak reddettikleri sorun işte budur (Akdemir, 2007: 57; Clifford, 2006: 128).

Yeterli delile dayanmayan dînî inançların irrasyonel olduğu iddiasından hareketle Orta Çağ boyunca teolojik bir erdem olarak ön plana çıkan Tanrı inancının, Clifford tarafından ahlaki bir erdem olarak görülmesi bir yana ahlak dışı bir yaklaşım olarak addedilmesi, Anglo-Sakson analitik felsefe geleneği içerisinden gelen ve reformcu epistemoloji olarak isimlendirilen bir grup tarafından Tanrı inancının inanan kişi açısından temel bir inanç olarak görülmesi nedeniyle ahlaki ve rasyonel olmak adına bir kanıta dayanmasına gerek olmadığı yönündeki söylemlerle farklı bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla Tanrı inancının temel bir inanç olarak görmeyerek onun diğer temel inançlardan çıkarımsal olarak gerekçelendirilmesini savunan görüş, Plantinga'ya göre klasik temelcilik olarak da bilinen hatalı bir görüştür ki, bu görüş ona göre Aristoteles'ten bu yana hiç sorgulanmadan günümüze kadar gelen genel bir söylem hâlini almıştır (Clifford, 2006: 127-128). Dolayısıyla Tanrı inancının bir insanın inandığı önermeler kümesini ifade eden kuramsal yapısının temelinde yer aldığını dile getiren Plantinga, tıpkı "Bu sabah kahvaltı yaptım." önermesine, "Kahvaltı yapmış olduğumu hatırlıyor gibiyim." türünden deneyime ilişkin bir önermeye dayalı olarak inanmadığım gibi benzer şekilde Tanrı inancını da temel bir inanç olarak kabul etmem için onun deneyim türünden bir önermeden çıkarsanmasına gerek yoktur demektedir. Bu açıdan tümüyle rasyonel olan bir insanın, kuramsal yapısının da rasyonel olacağını düşünen Plantinga, temelcilik

konusunda temel olmayan inançların doğrudan elde edilme durumuna dayalı olarak temel bir inanç hâlini alabileceğini, kuramsal yapıdaki inançların ise bir dizin derecesine sahip olup, bu inanç dizgesinde bazı inanç türlerinin diğerlerine göre daha kesin bir şekilde benimsenebileceğini iddia eder (Batak, 2015: 100-102). Tanrı inancının haklı temelselliği konusunda, temel inançların sadece klasik temelcilerin belirlediği kriterle sınırlandırılmasının a priori bir dogma olduğunu düşünen Plantinga, yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere farklı bilişsel yapılarda olan her insanın kuramsal yapısını oluşturan temel inançlar kümesinin birbirinden farklı temel inançları barındırabileceği görüşünden yola çıkarak Tanrı inancını temel bir inanç olarak kabul eden bir teist için bu inancın delilsiz olarak uygun temel bir inanç olabileceğini ve bu durumun da irrasyonellikle bağdaşmayacağını savunmaktadır (Clifford, 2006: 128). Bu açıdan bakıldığında nesnel bir kesinlikten yola çıkan klasik temelcilik bilgiyi, her rasyonel insanın aynı kesinlikte doğru olarak kabul edebileceği bir haklı çıkarıma dayandırmakta ve bu bağlamda rasyonel insanı ise bir inancı benimsemede nesnel bir şekilde güvence altına alınamayan, doğrulanamayan veya kanıtlanamayan inanç türlerini onaylamayan kimse olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla akıl ile imanı birbirine zıt olarak gören bu görüş, bir kişinin iman konusunda benimsediği teslimiyet ve kabul gerektiren tutumu irrasyonel olarak görmekte ve aklın her türlü peşin hüküm, varsayım ve önyargıyı yadsıyarak bir inancı benimsemede rasyonel bir tutum içerisinde bulunulmasını desteklediğini savunmaktadır (Akgün, 2018: 98).

Klasik temelciliğin temelsellik kriterine tekrar geri döndüğümüzde kendinden ap-açık önermeler temel matematiksel ve mantıksal doğruları içeren ve kişinin herhangi bir zihinsel eyleme gereksinim duymaksızın dolaysız olarak doğruluğunu algıladığı önermeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyusal algılarımız vasıtasıyla doğruluğu tespit edilen önermeler ise klasik temelciliğin duyulara ap-açık olma niteliğine binaen benimsediği temel inançlar kümesi için kullanılmaktadır. Bir önemenin zorunlu olarak ap-açık doğru olması ve onun yanlışlanmasının da mümkün olmaması nedeniyle doğruluğu kabul edilen önermeler de klasik temelciliğin yanlışlanamaz önermeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir, 2007: 57-58). Kendiliğinden ap-açık inançları ifade eden önermeleri anlamak onların doğruluğunu kavramak anlamına gelmekte olup, bu durum bir önermelerin içerdiği kavramlar kavranılmadan söz konusu önermenin herkes için bir ap-açıklık durumunu ifade etmeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle zorunlu

doğrular olarak da nitelendirilen bu önermeler delile dayalı önermeler değil, Plantinga'nın deyimiyle kendinden delilli önermelerdir (Batak, 2015: 105-106). Dolayısıyla bu önermeler ya bir kimsenin söz konusu önermenin doğruluğuna başka önermelerin doğruluğuna dayanmadan ulaşması anlamında (epistemik bileşen) ya da Descartes'in açık seçiklik kavramı ile ifade ettiği üzere açık ve anlaşılır olmasının yanında kişide ona inanma ve onu kabul etme eğiliminin de olması anlamında (fenomenolojik bileşen) iki bileşene dayalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir, 2007. 57). Yeri gelmişken Descartes'in klasik temelci anlayışında şu ilkelerin ön plana çıktığını belirtmekte yarar vardır:

1. Epistemik açıdan ele alınan inançlar, epistemik bir değer ifade etmektedir.
2. Epistemik değer açısından bakıldığında ise inançlar temel inançlar ve temel olmayan inançlar olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır.
3. Kendinden delilli olan temel inançlar, delilsel açıdan başka inançlara dayalı olan temel olmayan inançlara göre daha üstün ve az sayıdadır.

Descartes'ın kendinden delilli inançların kapsamını sınırlayarak onları en az sayıya indirgeyip bütün bilgisel yapıyı bu temeller üzerine inşa etme düşüncesi Thomas Reid'e göre tıpkı matematik bilginin çok az sayıda aksiyom üzerine inşa edilerek onun kesin ve sağlam bir zemine oturtulmak istenmesi gibi modern filozofları etkisi altına almış bir düşünce tarzıdır (Ünügür, 2013: 5). Descartes'ın temel inançlar üzerine kurulu temel olmayan inançlar dizgesi, şüphe götürmez bir şeyi elde edinceye kadar içerisinde en ufak bir şüphe barındıran bütün şeylerin reddedilmesi anlayışına binaen kendisinden şüphe duyulmayan tek şeyin duyulardan sıyrılarak elde edilen ruhun varlığı ile düşünüyor olmamız gibi ilk bilgi olarak görülen öz, temel bilgilere dayalı olarak inşa edilmektedir (Mehdiyev, 2007: 58-59). Dolayısıyla daha önce de dile getirdiğimiz üzere İlk Çağ ve Orta Çağ temelcileri yukarıda da ifade edilen kendiliğinden ap-açıklık ve duyulara ap-açıklık kriterlerini temel inançların belirlenmesinde yeter koşul olarak kabul ederken, kartezyen felsefenin şüphe metoduyla hareket ederek duyu algısının yanıltıcı niteliğini ön plana çıkaran modern temelciler ise duyulara ap-açıklık ilkesinin yerine hatadan arınıklık derecesi yüksek veya hatasız olan ve kişinin dolaysız sübjektif durumuyla ilgili deneyimsel önermeleri yani yanlışlanamaz veya başka bir deyişle değiştirilemez önermeleri koyarak temel inançların kendiliğinden ap-açık ve yanlışlanamaz/değiştirilemez önermeler üzerine inşa edildiğini savunmuşlardır. Plantinga

ise İlk Çağ ve Orta Çağ temelcileri ile modern temelcilerin haklı temelsellik kriterlerinin tümüne birden klasik temelcilik ismini vermektedir (Batak, 2015: 107-109). Bu açıdan imanın teistik klasik temelci bir anlayışa dayalı olarak rasyonel olabilmesinin yeter koşulu imanın özünü oluşturan inançların bilgi seviyesine çıkmasını sağlayan yeterli derecede delillin varlığı iken temelci ateistlere göre Tanrı'nın varlığı ile ilgili yeterli delil yoktur. Ancak Plantinga, klasik temelciliğin kendi öngördüğü şartları kendisinin sağlamadığı gerekçesiyle bu yaklaşımın ileri sürdüğü kriterleri yeterli bulmamakta ve ılımlı temelci bir yaklaşımla temel inançlar alanının genişletmenin ve onların yanılabilir olduğunu kabul etmenin tek çözüm yolu olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla ona göre uygun şartlar altında kabul edilen inançlar temel inançlar olup, bu durum bizlere tıpkı Reid'in sağduyu felsefesinde de iddia ettiği gibi akıl ve düşünme faaliyeti dışında inanç üreten bir takım bilişsel yetilerimizin olduğu ve bu yetilerimize dayalı inançlarımızın da aksi bir delille karşı karşıya gelinceye kadar rasyonel oldukları düşüncesini hatırlatmaktadır (Ünügür, 2013: 6-7). Yani Plantinga klasik temelcinin Tanrı inancına kuramsal yapımızın temelinde yer vermemesini, onun belirlediği kriterin dışında kalan Tanrı inancı da dâhil pek çok inancın irrasyonellikle sonuçlanacağı şeklinde anlamamız gerektiğinden yola çıkarak söz konusu üç koşula uymasa da birtakım inançlarımızın doğrudan ve dolaysız bir şekilde haklı temel olduğunu savunur. Görüldüğü üzere onun reddettiği şey klasik temelciliğin benimsediği kriterlere uygun inançların olmadığı değil, temel inançların sadece klasik temelci perspektif tarafından belirlenen inançlarla sınırlı tutulmasıdır. Plantinga'ya göre kuramsal yapımızın temelinde yer alan inançlara algısal inançlar, "Bu öğlen yemek yedim." şeklindeki inançlar, geçmiş hakkındaki inançlar ve diğer zihinlerin varlığı gibi inançlar dâhil edilebilir. Bu yönüyle Plantinga'nın Tanrı inancı hakkındaki görüşü daha çok William James'in de ifade ettiği gibi bilimsel varsayımlardan çok diğer zihinlere inanca benzemektedir (Batak, 2015: 110, 112). Bu anlayışa göre natüralist ve pozitivist tesirlerin etkisinde kalan bilim, bir takım sübjektif tercihlere dayalı olan dînî alanı, kendisinin, gerçekliğe ilişkin en objektif açıklamayı sunduğu gerekçesinden yola çıkarak yadsımış ve dine dair inançların bilimsel kavram ve varsayımlarla ifade edilemeyen anlamsız inançlar olduğunu ileri sürmüştür. Ancak William James'e göre bilim, bazı inanç ve kabullere dayalı olarak işlediği için bilimsel düşünme şeklinin olgusal durumları bu açıdan gerçek anlamda tarafsız bir şekilde ele alması mümkün değildir (Kuvancı, 2013: 86). Yine inanma iradesi argümanı bağlamında

Clifford'un delilci söylemini eleştiren James, bir inancın rasyonel olması noktasında nesnel bir kanıt ileri sürme anlayışına dayalı delilciliği merkeze alan düşünceyi eleştirmekte ve inancın rasyonelliğinin sadece bir takım epistemik gerekçelerle sınırlı olmayıp bu gerekçeler dışında gerekli koşulları sağlayan diğer epistemik olmayan gerekçelerle de sağlanabileceğini iddia etmektedir (Tanış, 2016: 183).

Şimdi asıl konumuza tekrar geri dönecek olursak, klasik temelci kriterin kendisinin temel bir inanç olma noktasında kendisi ile çeliştiği anlayışını savunan Plantinga'nın bu görüşü Alston'a göre, söz konusu yaklaşımın benimsediği kriterin muhalifi için, neden temel bir inanç olması gerektiği noktasında bir çelişki durumu doğurur. Çünkü ona göre klasik temelci iddia temel bir inanç olmasa bile temel inançlardan çıkarsanmış bir inanç olabileceği gibi bu konuda Plantinga'nın söz konusu iddianın epistemik durumunu tartışmayıp sadece açıkladığı varsayımı da çoğumuzun benimsediği inançların temelini tartışmamamız gibi zayıf bir iddiadır. Ayrıca o klasik temelci kriter için, ne temel bir inanç, ne de çıkarımsal bir inanç olmasını temin eden herhangi bir gerekçelendirme sağlayamadığı noktasında Plantinga ile benzer bir görüşü savunsa da yine de bu durumun söz konusu kriterin herhangi bir uygun dayanağa sahip olmadığını göstermeyeceğini belirtir. Ancak yine de ona göre, klasik temelci kriterin epistemik statüsü ile ilgili meseleler tümüyle ihmal edilmiştir ki işte bu konuda Plantinga, klasik temelci kriterin güvencesini sorgulayıp aksini iddia etme noktasında klasik temelci kritere ilişkin görüşten daha bağımsız bir görüş ileri sürmüş ve o, -onun bu görüşünün normatifliği tartışılsa bile- böylelikle bilinç yükselişi açısından önemli bir adım atmıştır. Ancak Alston'ın eleştirisine benzer bir görüş Plantinga tarafından klasik temelciliğe de yöneltilebilir ki onlar da teistik inançların temel bir inanç olmasa bile herhangi bir temel olan inanca dayanmasını temin eden bir önermenin var olmadığını tam olarak gösterememiştir. Bu durumda biz teistik inancı destekleyen herhangi bir önerme olması durumu üzerine düşünmesek bile böyle bir önermenin var olduğunu ve inancımızı böyle bir önerme temeline dayanarak kabul ettiğimizi düşünebiliriz (Batak, 2015: 113-115). Tanrı inancı konusunda Reid'in sağduyu felsefesinden etkilenen Plantinga, Tanrı inancının herhangi bir delile dayanmasa bile inanan açısından rasyonel olduğunu ve insanın kuramsal yapısında Tanrı'ya belirli koşullar altında inanmasını temin eden bir takım bilişsel yetilerin bulunduğunu savunmaktadır. Ancak Reid her ne kadar Tanrı inancını temel bir inanç olarak değil de temel inançlara –Reid'in ifadesiyle sağduyu prensipleri ya da ilk prensipler- dayalı olarak

çıkarsanan bir akıl yürütme eylemi olarak görse de onun temel inançlar kümesini genişleterek temel inançlar konusunda sadece klasik temelciliğin kriterine dayalı inançları yeterli görmemesi Tanrı inancının temel bir inanç olabileceği noktasında diğer filozofları cesaretlendirmiştir (Ünügür, 2013: 7-8). Ayrıca Alston, Plantinga'nın delilci yaklaşımın kaynağını klasik temelcilikten aldığı iddiasına bir cevap mahiyetinde, günümüzde klasik temelci yaklaşıma özgü haklı temelsellik kriterinin sınırlarının genişletildiği varsayımından hareketle çağdaş temelciler nezdinde klasik temelciliğin etkisinin zayıfladığı ve bu açıdan da pek çok çağdaş epistemoloğa göre delilcinin klasik temelciliği kabul etme zorunluluğunun olmadığı noktasında bir eleştiri yöneltmektedir. Aynı şekilde ona göre klasik temelci görüşü savunan bir kişi de delilciliği kabul etmek zorunda değildir. Ancak Plantinga Tanrı inancını içermeyen klasik temelciliğin liberalleştirilmiş versiyonun da klasik temelciliğe benzer şekilde kendisine dayanarak çelişkili olduğu düşüncesini savunur (Batak, 2015: 116-117). Ayrıca ona göre, klasik temelci yaklaşımda Tanrı inancı temel bir inanç olmadığı ve onun bu açıdan rasyonel bir şekilde ele alınabilmesi için temel olan bir inanca dayanarak doğrulandığının kanıtlanması gerekmektedir ki klasik temelciliğin söz konusu yaklaşımını kabul eden delilcilik bu bağlamda Tanrı inancına dayalı böyle bir kanıtlamanın günümüze kadar gerçekleşmediğinden yola çıkarak Tanrı inancının irrasyonel olduğu görüşünü savunur. Dolayısıyla Plantinga delilci yaklaşımın kaynağını burada da görüldüğü üzere klasik temelcilikte bulur (Akdemir, 2007: 59-60). Yine Tanrı inancını temel bir inanç olarak kabul etsek bile bu inanç, Kenny'nin deyimiyle Avustralya'nın var olduğu inancı gibi delillerle desteklenerek gerekçelendirilebilir olma özelliğine sahip olan ve söz konusu inançla aynı statüde olan bir inanç da değildir. Ayrıca ona göre örneğin, diğer insanların uyuduğu şeklindeki bir inanç hiçbir zaman sarsılmayan bir yapı arz ederken Tanrı inancı için bu durum kesin bir şekilde geçerli de değildir. Dolayısıyla ona göre Tanrı inancı bütün rasyonel insanların kuramsal yapısında yer alan temel inançlar kümesinde her zaman bulunmadığından rasyonel bir inanç da değildir. Yani o, temel inançların herhangi bir delile dayanmasa bile delille desteklenebilir yapıdaki inançlar olduğunu iddia ederek, Tanrı inancı ile diğer inançlar arasındaki temelsellik sorununa dikkat çekmektedir. Yine o delille destelenebilir olma açısından öne sürülen geleneksel teistik argümanları yetersiz bulduğundan Plantinga'nın öne sürdüğü Tanrı inancının temel bir inanç olduğu savını da yetersiz görmektedir (Akgün, 2018: 107-108). Ancak Plantinga zaten Tanrı'nın

varlığının kanıtlanamayacağını değil, sadece bu inancın temel ve fıtrî bir inanç olmasından dolayı kanıtlanma yoluyla rasyonel olduğunun gösterilmesine gerek olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla Tanrı inancı gibi bir inanç diğer temel olan inançlar türünden kanıtlanamasa bile sağduyu ve makuliyet düzeyinde ispatlanabilir veya en azından kanıtla desteklenebilir özelliktedir. Burada önemli olan yaklaşım tarzı söz konusu kanıtın hangi ölçüler esas alınarak kullanıldığına ilişkin olarak katı bir delici yaklaşımdan ziyade daha ılımlı ve esnek bir delilcilikle problemin aşılabileceği yönündedir (Akdemir, 2007: 65). Bunun yanında benimsenen inanç doğrultusunda kimin rasyonel ya da irrasyonel olacağı problemi de epistemolojik alana özgü bir sorun olmayıp, daha çok ontolojik ve teolojik alana ilişkin bir problemdir (Plantinga, 2010: 291). Benzer şekilde teist delilcilerden olan P. L. Quinn göre de klasik temelcilik kendi temelsellik kriterinin haklı temel bir inanç olması noktasında herhangi bir argüman sunmasa bile bu durum onun kendi içinde çelişkili olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü klasik temelci şimdiye kadar temelciliğe ilişkin kriterin gerekçelendirilme görevini yerine getirmese bile bu onun sonradan bu görevi yerine getiremeyeceği anlamına gelmemektedir (Batak, 2015: 118). Ancak bu iddia teizmin geçerliliği noktasında da ileri sürülebilecek bir iddiadır. Yine akla dayalı olan doğal dinin vahye dayalı olan dine göre daha temel olduğu ve hatta doğal bir dinin var olması durumunda vahye dayalı doğaüstü bir dine gerek olmadığı konusunda görüş ileri süren düşünürler de bulunmaktadır ki (Tüzer, 2013: 43-44) bu konu çalışmamızın kapsamı dışında kalan bir problemdir.

Plantinga'nın noetik yapı olarak isimlendirdiği bireyin inandığı önermeler kümesi ile bu önermelerle kendisi arasındaki epistemik ilişkiler ağı, genellikle temel olan ve temel olmayan inançlar içermesinin yanında, daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu noetik yapıda "inanç derecesi göstergesi" olarak isimlendirilen ve bazı inançlarımızı diğerlerinden daha kuvvetli olarak benimsediğimiz bir durum da söz konusudur ki biz burada ihtimaliyet teorisinin personalist yorumundan yararlanabiliriz. Yani Pa(B) olarak ifade ettiğimiz bir fonksiyonda, A şahsının B inancına sahip olup olmamasını, 1 ve 0 arasındaki gerçek sayılarla ifade edebiliriz. Bu durumda Pa(B)=1 ise A, B'yi mutlak surette ve kesinlikle kabul ediyor, Pa(B)=0 ise A, B-olmayanı kesinlikle kabul ediyor, Pa(B)=0.5 ise, Buridan'ın eşeği gibi, A'nın, B ile B-olmayan arasında bir tereddütte kaldığı anlamına gelir. Bu fonksiyon bizlere A'nın B'ye inanma derecesini veya A'nın B'nin var olduğuna dair inancının gücünü göstermektedir. Plantinga'ya göre noetik yapı

ayrıca “giriş derinliği göstergesi” gibi daha müphem bir durumu da içermektedir. Yani ona göre bazı inançlar noetik yapımız üzerinde daha büyük bir giriş derinliğine sahiptir. İşte Plantinga burada klasik temelci yaklaşımı rasyonel noetik yapılara ilişkin bir sav olarak ele almakta ve bu savın rasyonel noetik yapının bütünüyle rasyonel bir kişinin noetik yapısı olması gerektiğini iddia ettiğini dile getirmektedir (Plantinga, 2013: 334-336). Klasik temelciliğin bir insanın bütünüyle rasyonel olmasından kastının ne olduğunu daha önceden izah etmiştik. Bu bağlamda temel olan ve temel olmayan inançlar konusunda rasyonel bir insanın takınması gereken tutumun klasik temelciliğin belirlediği koşullar altında, epistemik deontolojiye dayalı içselci bir yaklaşım ve ondan kaynağını alan delilci bir söylem çerçevesinde cereyan ettiğini hatırlayacak olursak dînî inançları reddeden klasik temelciliği reformcu epistemologların niçin eleştirdiklerini daha iyi anlayabiliriz.

Sonuç olarak Plantinga’nın klasik temelciliğe yönelttiği eleştiriler dışında kendisinin de son merhalede bir temelci hatta –klasik temelciliği reddetmesinden dolayı-posttemelci olduğunu belirtmekte de yarar vardır. Ayrıca o, klasik temelciliğe yöneltilen eleştirilere verilen karşı eleştirilerin yetersizliğine dayanarak klasik temelciliğin artık iflas ettiği varsayımında da bulunmaktadır (Batak, 2015: 120-121).

2. 4. Tanrı İnancının Haklı Temelselliği Sorunu Bağlamında Plantinga’nın Temelci Yaklaşımına Yöneltilen Karşı Eleştiriler

Katı temelciliği ve bu bağlamda da katı temelci söylemi benimseyen klasik temelci yaklaşımı eleştiren reformcu epistemoloji taraftarları, inançlar hakkında ileri sürülen temel inançlar ve temel olmayan inançlar arasındaki ayrımı ve inançların aklî olarak gerekçelendirilmiş olmalarını yani onların makul, uygun ve rasyonel olmalarını temin eden bir takım gerçekten temel olan inançlara çıkarımsal olarak dayanmaları gerektiği anlayışını reddetmemekle birlikte sadece gerçekten temel inançlar hakkında klasik temelciliğin belirlemiş olduğu kriterin temel olduğunu düşündüğümüz pek çok inancı dışarıda bıraktığı gerekçesiyle kapsamının oldukça dar olduğunu iddia etmişlerdir (Peterson vd., 2015: 188). Ayrıca reformcu epistemologlar, klasik temelciliğin inanç sistemi rasyonel olan herhangi bir kişinin sağlamak zorunda olduğunu iddia ettiği şartları belirlemeyi kendisine hedef edinen normatif tutumu da eleştirerek, daha genel ahlaki

yükümlülüğün özel bir örneği ya da kendine özgü bir ahlaki eylem olarak görülen bu davranışı, inançların doğru ya da yanlış, rasyonel ya da irrasyonel olarak addedilmesi noktasında bir kişinin diğer fiillerinde olduğu gibi inançları konusunda da yerine getirmesi gereken bir takım sorumluluk, görev ve yükümlülükleri olarak görmenin, epistemik davranma adına iman eden kişi açısından herhangi bir zorunluluğu olmadığını da dile getirmişlerdir (Plantinga, 2013: 334). Bu bağlamda teistik bir Tanrı anlayışını benimseyen reformcu epistemoloji taraftarlarının söz konusu yaklaşımda eksik görerek tamamlamaya çalıştıkları asıl şey, bizim kuramsal yapımızın temelinde yer aldığına makul gerekçelerle inandığımız ve klasik temelci kritere uymayan birtakım gerçekten basit inançların var olduğu ve Tanrı inancının da ona iman eden kişi açısından bu makul gerekçelerle benimsenen gerçekten temel inançlar arasında yer aldığıdır. Bu açıdan bakıldığında gerekçelendirme sorununa bir cevap olarak Tanrı inancının delilsiz rasyonelliğini savunan Plantinga'nın görüşlerinin erken döneminde o, her ne kadar Tanrı inancının gerekçelendirilebilmesi için önermesel bir delil formatını reddetmiş olsa da delilsiz bir deontolojik söylem içerisinde bulunmuş ve rasyonel olarak kabul ettiği Tanrı inancı için bir takım gerekçeler bulma yoluna girmiştir. Şimdi klasik temelciliğin haklı temelsellik kriterine geri döndüğümüzde onlara göre bir inanç ancak kendiliğinden ap-açık, duyulara ap-açık ve yanlışlanamaz/değiştirilemez olması durumunda haklı temel bir inanç olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak Plantinga bu konuda klasik temelciliğin ileri sürdüğü kriterin kendisinin ne kendiliğinden ap-açık, ne duyulara ap-açık, ne de yanlışlanamaz/değiştirilemez olmaması nedeniyle kendi içinde çelişik olduğunu ve bu durumda onu haklı temel bir inanç olarak kabul etmenin bizzat kendisinin iddia ettiği haklı temelsellik kriterini ihmal etmek anlamına geleceğini dile getirmekteydi. Yani ona göre klasik temelci ileri sürdüğü bu kriter için ne bir argüman sunar ne de onun başka bir temel inanca dayalı olarak gerekçelendirilebileceğini iddia eder. Bu durumda onun ileri sürdüğü bu kriterin güvencesi ne olmaktadır? (Batak, 2015:124). Dolayısıyla reformcu epistemologlar klasik temelciliğin ileri sürdüğü kritere alternatif olarak, epistemik haklı çıkarım şartlarını daha iyi yerine getiren bir metot ve kriter bulma çabası içerisine girmişlerdir ki, daha çok yapıcı anlamda geliştirdikleri bu kritere göre uygun şartlar oluştuğunda Tanrı inancı da diğer temel inançlar gibi haklı temel bir inanç olabilir (Akdemir, 2007: 96). İşte Plantinga'nın bu konuya ilişkin olarak ileri sürdüğü ana düşünceyi özetleyecek olursak o, haklı temel inançlar konusunda ileri sürülen herhangi

bir kriterin kendi haklı çıkarımının ne argümanlar yoluyla ne de kendi tarafından öne sürülen koşullar yoluyla sağlanamadığını ve bu nedenle haklı temel inançlara ilişkin bir kriter belirlemenin uygun yolunun genellikte indüktif olduğunu iddia etmekte ve dolayısıyla inanç örneklerinin açık seçik haklı temel olduğu koşullarla, inanç örneklerinin açık seçik haklı temel olmadığı koşulları bir araya getirmemiz gerektiğini dile getirmektedir. İleri sürdüğü bu görüşün devamında o, haklı temelselliğin yeterli ve zorunlu koşullarını belirleyebilecek hipotezler oluşturmak suretiyle söz konusu inanç örnekleri üzerinde bu hipotezlerin sınanması gerektiğini savunmaktadır. Yani Plantinga'nın burada ifade etmeye çalıştığı asıl şey doğru koşullar oluştuğunda –ki bu inanç klasik temelcilerin ileri sürdüğü kritere uymasa bile- bir inancı çıkarsanmamış haklı temel bir inanç olarak kabul etmenin uygun ve makul olduğudur (Batak, 2015: 124-125).

Tanrı inancının temelselliği konusunda William Alston'ın ve John Hick'in düşüncelerine benzer bir düşünceye sahip olan Plantinga, Alston'un dinsel algılarla duyusal algıları eşit epistemik zeminde ele alarak Tanrı inancını dînî tecrübe temelinde haklılaştırmaya çalışması gibi dinsel algılarımızın dînî inancımızın meydana gelmesinde önemli bir yere sahip olduğunu iddia etmektedir. Ancak Plantinga burada, kanıt şeklinde formüle edilebilecek bir dînî tecrübeden ziyade Calvin'in de belirttiği üzere Tanrı'ya inanmaya doğal bir eğilimle yaratılan insanın kalbinde Tanrı'nın varlığını hissetmesi, O'nun kendisini gördüğüne ve işittiğine inanması gibi sıradan insanların da yaşayabileceği bir tecrübeyi dile getirmektedir. Yine Tanrı inancı konusunda çeşitli aklî çıkarımlara dayalı teistik delilleri gereksiz gören, Tanrı inancının herhangi bir aklî delile dayalı olmasa bile rasyonel olduğunu savunan Hick de, Tanrı inancının ancak tecrübeye dayalı bir gerçeklik olarak ele alınabileceğini iddia eder. Dolayısıyla Hick, Tanrı inancının temel bir inanç olması noktasında bir takım teistik delillere ihtiyaç olmadığı, herhangi bir delil olmasa bile Tanrı inancının diğer zihinlerin varlığına olan inanca benzer bir şekilde rasyonel olduğu düşüncesi bağlamında Plantinga'yla benzer görüşlere sahiptir (Akdemir, 2007: 97-101). Ancak Plantinga'nın Tanrı inancının temelselliği konusundaki görüşlerini cüretkâr bulan bazı filozoflar, bir inancın gerçekten basit olmasının o inancın doğruluğunu hiçbir şekilde garanti etmeyeceğini çünkü iman eden kişi açısından fiilen benimsenen gerçekten basit bir inancın doğru olduğunu düşünmenin herhangi bir inancın da hangi yolla elde edilmiş olursa olsun herhangi bir kişi için doğruluğunun zorunlu olarak kabul edilebileceği gibi bir düşünceyi doğuracağını iddia etmektedirler.

Dolayısıyla onlara göre bir kişi için gerçekten basit olan bir inancın doğruluğu kadar yanlış olması da mümkündür. Yani bu iddiaya göre gerçekte Tanrı diye bir zat var olmasa bile böyle bir inanca sahip olan kişi için bu inancın gerçekten basit bir inanç olduğu doğru olabilecektir. Zaten ılımlı temelcilik görüşünü savunan Plantinga da bir kişi için gerçekten basit olan bir inancın doğruluğundan ziyade söz konusu inancın onu benimseyen kişi tarafından uygun şartlarda aklen gerekçelendirilmiş olmasının onun makul bir inanç olması için yeterli olduğunu iddia etmektedir (Peterson vd., 2015: 189-190). Tabi ki Tanrı inancının temelselliğinin keyfî bir inanç olduğu noktasında yöneltilebilecek eleştirilerin farkında olan Plantinga yukarıda ifade ettiğimiz üzere hangi inançların gerçekten temel bir inanç olabileceği noktasında klasik temelcilikten farklı ve çoğu inancı içerisine alan daha geniş bir ölçüt geliştirilebileceğini savunmaktadır. Ayrıca temel inançların iki ana özelliğinden bahseden Plantinga, bu inançların herhangi bir önerme ya da inanca dayanmaması anlamında psikolojik olarak doğrudanlığını, herhangi bir önermeye delilsel gerekçelendirilme açısından ihtiyaç duymayarak doğruluğunu, haklılığını kendi içinde barındırması anlamında da epistemolojik olarak dolaysızlığını dile getirmekte ve Tanrı inancını da içerisine alan teistik inanç türlerinin de hem psikolojik olarak doğrudan hem de epistemolojik olarak dolaysız olduklarını iddia etmektedir (Akdemir, 2007: 102). Şimdi Plantinga'nın hangi inançların gerçekten basit olabileceği ve Tanrı inancını basit bir inanç olarak kabul etmenin keyfî bir inanç olmadığı yönündeki görüşlerini şöyle aktarabiliriz:

> Gerçekten basitliğin ölçütleri (…) argümanla tesis edilmeli (…) ve uygun bir örnekler kümesiyle test edilmelidir. Fakat bu örnekler üzerinde herkesin anlaşacağını önceden farz etmek için hiçbir sebep yoktur. Hristiyan, elbette ki, Tanrı inancının (…) tümüyle uygun ve akla yatkın olduğunu varsayacaktır; eğer o bu inancı başka önermelere dayanarak kabul etmiyorsa, o inancın kendisi için temel ve gerçekten öyle olduğu sonucuna varacaktır. Bertrand Russell ve Madelyn Murray O'Hair'in takipçileri bunu kabul etmeyebilir; fakat bu ne kadar gereklidir? Benim ölçütlerim veya Hristiyan cemaatinkiler, onların örneklerine uymak zorunda mıdır? Elbette ki hayır. Hristiyan cemaat *kendi* örnekler kümesinden sorumludur, onlarınkinden değil (Peterson vd., 2015: 191).

Görüldüğü gibi Plantinga temel inançlar konusunda herkes için genel geçer olabilecek bir rasyonellik ölçütünden söz etmemektedir. Uygun şartlar altında dînî inançların çıkarımsal olmayan bir gerekçelendirme yoluyla temel bir inanç olduğunu iddia eden Plantinga'nın bu görüşü, Philip L. Quinn'e göre teizme yöneltilen itirazlara cevap vermekte yetersiz olup, inançları sadece tecrübe yoluyla ve çıkarımsal olmayan bir gerekçelendirmeyle ele almaktan ziyade daha geniş bir rasyonellik perspektifi içerisinde mütalaa etmeyi gerektirmektedir ki Plantinga'nın itirazda bulunarak bir inancın rasyonel

olabilmesi için zorunlu görmediği şey işte bu doğal teolojik yaklaşım ve teistik delilci metottur (Hasker, 2013: 350). Ayrıca Plantinga'nın gerçekten temel inançlar hakkında belirlediği kritere tekrar bir göz attığımızda, bu konuda James F. Sennett, Michael Martin ve James G. Hanink'in Plantinga'ya yönelttiği eleştirilerden biri Plantinga'nın dînî inançların otonomisini savunduğu görüşlerinin benzer bir şekilde diğer inanç türlerinin haklı temelselliği konusunda her topluluğun farklı kriterlere sahip olabileceğini sağlama noktasında da geçerli olduğu düşüncesinden hareketle bu durumun haklı temel inançlar konusunda bir çeşit rölativizm meydana getireceği iddiasıdır. Ancak Hanink'e göre haklı temel inançları belirleme noktasında rölativizm veya epistemik çoğulculuktan kurtulabilmek için baştan bir takım ön kabullere göre hareket etmemiz durumunda da indüktif/tikelci yöntemi terk etmiş ve felsefî bir dogmatizme düşmüş olacağız. Bu durum Plantinga'nın önceden tümel bir yöntem belirlemek suretiyle çoğu inancı dışarıda bırakan bir tür dogmatik tutuma sahip olduğunu düşündüğü klasik temelcilikle benzer bir problemi dile getirmektedir. Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır ki Plantinga bir takım teistik inançların temel bir inanç olduğunu kabul etmekle onların hiçbir şekilde tekrar ele alınıp çeşitli rasyonel değerlendirme, tartışma ve çürütmelere konu olmayacağını iddia etmemektedir. Ayrıca Plantinga'nın haklı temel inançlar konusunda benimsediği indüktif yöntemin her topluluğun kendi temelsellik kriterlerini geliştirebileceği noktasında önceden belirlenmiş a priori bir dogma olmadığını kabul etmekle birlikte onun ileri sürdüğü bu yöntemin bir tür rölativist sonuçlarının olduğu iddiası noktasında Plantinga'nın cevabını "Büyük Balkabağı İtirazı"na yönelttiği eleştiriler bağlamında ele almakta yarar vardır (Batak, 2015: 128-131). Söz konusu itiraza göre Plantinga'nın evrensel yani herkes için genel geçer ve nesnel bir temel inanç kriteri belirlenmemesine binaen geliştirdiği argümana göre Tanrı inancını temel bir inanç olarak kabul ettiğimiz takdirde diğer inançları da Tanrı inancı gibi temel bir inanç olarak kabul etmemiz ve böylelikle irrasyonalizme ve akıl-dışılığa kapı aralamamız mümkün görünmektedir (Akdemir, 2007: 121). Bu açıdan yöneltilen itiraz, reformcu epistemologların söz konusu yaklaşımlarından yola çıkarak "Büyük Balkabağı her Cadılar Bayramı'nda geri gelir." türünden bir inancı da gerçekten basit bir inanç olarak kabul etme zorunlulukları olduğu şeklinde algılanırsa, söz konusu durumun mümkün olmadığı çünkü bu inancın Tanrı inancı ile arasındaki farklılıktan ötürü reformcu epistemoloğun temel inançlar kümesinde yer almasının imkânsız olduğu şeklinde

savunulabilir. Ayrıca Plantinga söz konusu metodu kullanan filozofların makul olmak şartıyla farklı sonuçlara ulaşmasının da mümkün olabileceğini düşünür. Ona göre sıradan insanlar yanında filozoflar da belirli ön kabullerden yola çıkarak çeşitli felsefî meselelerde nasıl ki köklü bir fikir birliği içerisinde bulunamıyorlarsa söz konusu meselenin de aslında bu durumdan pek de bir farkı yoktur (Peterson vd., 2015: 193-195). Plantinga bu konuda şöyle bir örnekten yola çıkar:

> Pozitivizmin en ihtişamlı dönemlerinde, pozitivistler doğrulanabilirlik ilkesine sarılarak gerçekte anlamlı olan her şeyi anlamsız olmakla suçluyorlardı. Şimdi varsayalım ki bir kimse, A. J. Ayer'in *Language, Truth and Logic* (Dil, Doğruluk ve Mantık) adlı kitabında yer alan doğrulanabilirlik ilkesine ilişkin formülü reddetmektedir. Bu durum, o kimsenin "T'was brilling; and the slithy toves did gyre and gymble in the wabe" ibaresini –görüşünün aksine- anlamlı kabul etmeyi üstlendiği anlamına mı gelecektir? Tabii ki hayır. Bu durumda, aynı şeyi reformcu epistemoloji taraftarları için de söyleyebiliriz: Klasik temelciliğin ölçütünü reddetmesi, o kimsenin her şeyin uygun şekilde temel inanç olduğunu farz etmesini gerektirmez (Plantinga,2013: 339).

Ayrıca Plantinga daha önce de ifade ettiğimiz üzere basit bir inanç olarak görülen Tanrı inancı ile diğer inançlar arasında tecrübi temelde kabul edilebilir türden farklılıklar olduğunu düşünmektedir. Ona göre bir çiçeğe, yıldızlı gökyüzüne baktığımızda ya da evrenin uzak köşeleri hakkında bir düşünceye daldığımızda bütün bunların bir Tanrı tarafından yaratıldığına dair bir hisse kapılabiliriz ki bu his bizde doğal bir eğilim olarak zaten vardır. Yine bir insanın Kutsal Kitab'ı okuduğunda, Tanrı'nın kendisi ile konuştuğunu ya da yanlış bir şey yaptığında Tanrı karşısında kendisini suçlu hissedip Tanrı'nın bu davranışı hoş görmeyeceği düşüncesiyle tövbe ederek kendini bağışlanmış olarak hissetmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Plantinga'nın bu örneklerden yola çıkarak anlatmaya çalıştığı asıl şey bazı şartlar altında tecrübî temele dayanarak elde edilen bazı inanç türlerinin diğerlerinden farklı olarak basit bir inanç şeklinde mütalaa edilmesinin akla uygun bir davranış olduğudur (Peterson vd., 2015: 193, 195-196). Bu durumda reformcu epistemoloji taraftarı Plantinga'nın ifadesiyle Tanrı inancının uygun temel bir inanç olmasını sağlayacak bir ölçüte sahip olmasa bile, bu inancı uygun temel bir inanç olarak kabul edebilir ve ayrıca Büyük Kabak inancının uygun temel bir inanç olmadığını da düşünebilir. Çünkü söz konusu durumda reformcu epistemoloji taraftarı her iki inanç türü arasında dikkate değer bir farklılığın olduğunu varsayacaktır. Dolayısıyla o, Tanrı'nın evrendeki tesirlerini görebilmemiz için bizleri doğal bir eğilimle yarattığına inanan Calvin'le benzer bir görüşü savunurken, Büyük Kabak inancını benimseme konusunda böyle bir doğal eğilimimizin olmadığını da düşünebilir (Plantinga,

2013: 341). Dînî inançların rasyonelliğinin tespiti hususunda Plantinga ile farklı görüşlere sahip olan Quinn, teizmin kendisine yöneltilen eleştirilerden olan kötülük argümanı ve dînî inançların "yansıtma" olduğu şeklindeki psikolojik açıklamalara verilecek cevaplara Plantinga'nın bakış açısıyla yaklaşmanın yetersiz olduğunu dile getirmektedir (Hasker, 2013: 349). Ayrıca o, her ne kadar dînî tecrübenin bir teistin inançlarını çıkarımsal olmayan bir yolla gerekçelendirmesine imkân tanıdığını kabul etsek bile entelektüel açıdan kendini geliştirmiş pek çok yetişkinin bu gerekçelendirmeyi Tanrı inancının gerçekten basit bir inanç olarak görmesi için yeterli olmayacağını da savunur. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz üzere teizme yöneltilen eleştiriler karşısında böyle bir duruş pek de etkili olmayacağından Tanrı inancını doğal teolojik delillerle savunmak ona göre daha makuldür (Peterson vd., 2015: 197). Ayrıca Quinn, Plantinga'nın klasik temelci perspektifte alternatif olarak önerdiği yöntemin daha önce de ifade ettiğimiz üzere dînî inancı sübjektivizme indirgeyeceği yani dînî inançları kişi-göreli bir rasyonellik anlayışına bağlayacağı şeklindeki iddiasını "Öyleyse bu, herkesin katılabileceği bir oyundur. Bu eğlenceye Muhammed'in, Buda'nın, Moon'un yandaşları hatta modern temelcinin kendisi (Plantinga) da katılabilir." söylemiyle savunmaktadır. Quinn'in burada dile getirmeye çalıştığı asıl şey herkes için genel geçer bir temelci ölçütün belirlenmeyişinin rasyonellik anlayışını sübjektifleştireceği ve bu bağlamda da birçok inancın doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmesinin imkânsız hale geleceğidir (Akdemir, 2007: 129). Dolayısıyla biz burada Quinn tarafından Plantinga'ya yöneltilen eleştirileri bu kadarla sınırlandırmayı yeterli görmekle birlikte şunu da belirtmekte yarar vardır ki Plantinga'nın gerek temel inançlar konusunda düşülebilecek kişi göreceli yaklaşıma, gerek teizme yönelik aleyhteki argümanlara verilebilecek cevaplarda, gerekse genel olarak uygun temel inançlar konusunda benimsediği yöntemin geçerliliği iddiasında kendine has bir yöntemi, teizmin yanında ve teizme karşıt olan çoğu düşünüre göre farklı düşünceleri ve bu farklı düşüncelere yöneltilen eleştirilere verilecek cevapları olduğunu belirtmekte yarar vardır. Çünkü felsefî düşüncesinin arka planını Kalvinci teoloji ile Reidci epistemoloji anlayışının şekillendirdiği Plantinga'nın Tanrı inancını uygun temel bir inanç olarak görmenin farklı düzeylerde bilişsel yeti ve yeteneklere sahip insanlar için evrensel bir zorunluluk olarak addedilemeyeceği ancak yine de böyle bir durumun Tanrı inancını temel inançlar kategorisinden çıkaramayacağı düşüncesi yanında, teolojik bir söylemle aslında çoğu insanın işlemiş oldukları günahlardan dolayı Tanrı'ya inanmakta

zorluk çektikleri düşüncesi de üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Ayrıca ona göre Tanrı inancının temel bir inanç olmadığına ilişkin bir kanıt sunuluncaya kadar bu düşüncenin doğru ve makul bir düşünce olduğuna inanmak da gerekmektedir (Akdemir, 2007: 124-125). Dolayısıyla Plantinga'nın görüşlerinin genel bir portresini çizmeye çalıştığımız bu çalışmamızda son olarak onun Tanrı inancını gerçekten basit bir inanç olarak görmesinde etkin olan doğru işlevsellik ve güvence konularına da kısaca değinmekte yarar olduğunu düşünmekteyiz.

2. 5. Plantinga'nın Tanrı İnancı Konusunda Doğru İşlevsellik ve Güvence Kavramlarına Yönelik Görüşlerine Genel Bir Bakış

Son dönem eserlerinde geleneksel bilgi tanımında yer alan ve inanç-doğruluk-gerekçelendirme olarak ifade edilen üç kavramdan, gerekçelendirme kavramı yerine güvence kavramını etkin hale getiren Plantinga, bilginin imkânı açısından gerekli görülen gerekçelendirmenin güvence için zorunlu olmamasının yanında yeterli de olmadığını iddia etmekte ve bu kavramın gerekçelendirme ile aynı anlama gelmediğini vurgulamaktadır. Bilginin imkânı açısından güvence kavramına yapılan bu atıf bizlere, söz konusu kavramın Plantinga açısından ne anlama geldiğinin doğru/uygun işlev (proper function) nosyonunu irdeleme yoluyla sağlanabileceğini ortaya koymaktadır (Mehdiyev, 2007: 62-63). Uygun işlev kavramına geçmeden önce insanların birbirlerinden farklı inançları temel almalarının nedenini sorgulayan Plantinga, bu durumu her insanın farklı bilişsel yapılara ve farklı epistemik arka planlara sahip olmasına bağlayarak, rasyonelliğe ilişkin çözümlemesinde Tanrı'ya iman ve Tanrı inancının rasyonelliği konusunun salt dinsel ve teolojik bir mesele olmadığını, dolayısıyla bu meselenin teoloji ve metafizikten çok ontolojik ve antropolojik bir zeminde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla onun burada dile getirmeye çalıştığı asıl şey bir kişinin rasyonellik hakkındaki görüşlerinin onun epistemolojik ve antropolojik yapısıyla ilişkili olduğu ve kimin veya neyin rasyonel olduğunun salt epistemolojik ve teolojik kabuller üzerine kurulamayacağıdır. Genel bir değerlendirmeyle Plantinga'nın bu görüşünü ele aldığımızda o kısaca, insanın sağlıklı bir şekilde neye ve nasıl inandığını tespit edebilmenin tek yolunun öncelikle onun ne tür ve nasıl bir varlık olduğunun bilinmesine dayalı olduğunu savunmaktadır (Akdemir, 2007: 110-111). Söz konusu durumu doğru

işlevsellik problemi etrafında bilişsel yetilerin doğru çalışmasına binaen ele alan Plantinga, örneğin bir ineğin süt vermesini, bir bahçenin büyümemizi sağlayan bitki türlerini bol ve bereketli üretmesini onların amaçları doğrultusunda uygun bir işlevi yerine getirmesine bağlamakta ve söz konusu örneklerden yola çıkarak doğru işlevselliğin bizim amaç ve ihtiyaçlarımıza dayandığı düşüncesini açıkça onaylamaktadır (Plantinga, 2010: 292). Dolayısıyla argümanını bilişsel yetilerin güvenilirliği üzerine kuran Plantinga, örneğin hafızamızın çoğunlukla doğru inanç üretmesi durumunda onun güvenilir olduğuna inancımız gibi belli bir yeteneğin güvenilirliğinden ziyade bilişsel yetilerimizin bütün bir dizisinin güvenilirliğine de inanabileceğimizi ifade eder. Çünkü ona göre insanlar bilişsel bir işlev hatası, bozukluk veya işlevsizlik olmadığı zamanlarda çoğunlukla yeteneklerinin güvenilir olduğunu veya hiç olmazsa doğru bir şekilde işlev gördüğünü, hatta onların bazı şartlar altında daha da güvenilir olduğunu düşünürler. Dolayısıyla bu görüşü teistik bir yoruma tabi tutan Plantinga, Tanrı'nın insanı kendi suretinde yaratmasının insanın Tanrı gibi bilgi sahibi olma açısından O'na benzediği şeklinde anlaşılması gerektiğinden yola çıkarak bilişsel yeteneklerimizin çoğunlukla güvenilir olduğu fikrini desteklemektedir. Bu bağlamda o, Tanrı inancı yerine naturalistik ve evrimsel iddiaların hesaba katılması durumunda bilişsel yeteneklerimizin güvenilirlik ihtimaliyetinin düşeceğini de savunmaktadır (Plantinga, 2015: 182-183). Bu açıklamalardan sonra doğru işlevselliğin ne olduğuna dair genel bir değerlendirme yaptığımızda söz konusu kavram, her türlü yanlış işleyişten arınmış olan bilişsel mekanizmanın, inanç ve bilgi üretme sürecinde gerekli ve yeterli epistemik bir işleyişe sahip olmasını ifade eden ve epistemik güvence ile yakından ilişkili olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir inancın "olumlu epistemik statü"ye sahip olması için o inancı üreten bilişsel mekanizmada aranan temel niteliklerden biri olan doğru işlevsellik, Plantinga'nın ifadesiyle aslında bir Boeing 727'nin doğru işlevselliğinden çok daha karmaşık değildir. Dolayısıyla nasıl ki bizim tarafımızdan üretilen bir şeyin tasarlandığı hedef doğrultusunda bir işlev görmesi onun doğru işlevsellik koşulunu sağladığını gösteriyorsa, Tanrı tarafından tasarlanmış olan insanın bilişsel yetilerinin de Tanrı'nın tasarladığı doğrultuda işlev görmesi onların doğal çalıştıkları anlamına gelmektedir (Akdemir, 2007: 112; Plantinga, 2010: 292). Ayrıca Plantinga'ya göre epistemik yetilerin istatistiksel anlamdaki normal işleyişi ile doğru işleyişini de birbirinden ayırmak gerekmektedir. Örneğin, nükleer bir facia neticesinde birkaç kişi hariç olmak üzere diğer

tüm insanların körleştiğini varsaysak bile, bu durumda gözleri gören söz konusu bu birkaç kişinin görme yetilerinin de doğru işlemediği sonucuna varamayız. Ayrıca Plantinga'ya göre doğru işlevsellik kavramı biyologlar ve sosyal bilimciler tarafından, değişik organizmaların nasıl işledikleri, neleri amaçlayıp, hangi koşullara nasıl cevap verdiklerine dair öngörü ve açıklamalarındaki "işlevsel genellemeler" de de gizli veya açık bir şekilde kabul edilen bir kavramdır (Reçber, 2003: 43-44). Bu bağlamda Plantinga'ya göre doğru şekilde işleyen bir bilişsel mekanizma tarafından üretilen inançların epistemik bir güvenceye sahip olabilmesi için ayrıca bu mekanizmanın uygun bir epistemik çevrede/ortamda işlemesi de gerekmektedir. Örneğin düz yolda görevini gerektiği gibi yerine getiren bir otomobil Pike's Pike'nin zirvesinde, su altında veya ayda, tasarımlandığı çevreyle ilişkili sorunundan dolayı işlevini yerine getiremeyebilir. Bu durumda içerisinde bulunan koşulların da bilişsel yeti ve süreçlere uyarlanmış olması gerekmektedir (Akdemir, 2007: 113-114). Bilişsel olarak doğru bir işlevin ürünü olsalar dahi bütün inançlar Plantinga'ya göre ayrıca, eşit oranda bir epistemik güvenceye de sahip olmayabilirler (Reçber, 2003: 44). Yukarıda sıralanan koşullara ek olarak Plantinga, doğru işlevselliğin bir plan çerçevesinde ve bir amaç ve tasarım fikriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini de ileri sürer. Dolayısıyla biz insanlar için bir tasarım planı kabul edersek, bu tasarım planından yola çıkarak, insanların bilişsel yetilerinin doğru işleyip işlemediğini, eylem ve davranışlarının doğru veya yanlış olduğunu gözlemleyebiliriz. Bu bağlamda Plantinga söz konusu tasarım planına başarılı olma koşulunu da ekleyerek, sadece doğruyu amaçlayan başarılı bir tasarım planından hareket edilmesi yoluyla epistemik güvenceye sahip bir inanç elde edilebileceğini savunur. Dolayısıyla sonuç olarak Plantinga'nın epistemik güvence anlayışını genel bir şekilde ve bu konudaki tartışmalara çok da girmeden kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Bir inanç başarılı bir şekilde doğruyu hedefleyen bir tasarım planı çerçevesinde, doğru işleyen bilişsel yetiler tarafından ve söz konusu yetilerin kendileri için tasarımlanan epistemik bir ortamda üretilmiş olmaları durumunda bilişsel süje için güvencelenmiş bir inanç olur. Ayrıca söz konusu inanca ilişkin epistemik güç de, o inancı kabul etmeye olan eğilimimizin gücüyle doğru orantılı olmalıdır (Akdemir, 2007: 114-116). Dolayısıyla teistik bir bakış açısıyla yorumladığımızda bizim bilişsel donanımımız Tanrı'nın onu işlev görmek üzere tasarımladığı bir şekilde işlediğinde görevini doğru olarak yerine getirmiş olacaktır (Plantinga, 2010: 294).

SONUÇ

Aydınlanma çağında düşünsel süreçlerde yaşanan değişim ve dönüşümün etkisiyle, yapısal olarak düşünsel faaliyetler üzerine kurulu olan felsefî paradigmalarda görülmeye başlanılan seküler ve pozitivist iddialar, bir yandan dinin bütün bilimsel disiplinler içerisindeki yerinin sorgulanmasına yol açarken, diğer yandan da onun bireysel ve toplumsal hayattaki izdüşümlerinin yadsınarak kurumsal kimlik ve otoritesinin eleştirilmesine neden olmuştur. İşte söz konusu süreç ile başlayan ve günümüze kadar devam eden bu yaklaşım tarzının özelikle felsefî perspektifte ateistik bir söylem içerisinde ve baskın bir şekilde kendini gösteriyor olması, söz konusu yaklaşım tarzının son dönemlerde ortaya çıkan ve kendilerini reformcu epistemolog olarak isimlendiren bir grup teist filozof tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla reformcu epistemologlardan biri olan ve eleştirilerini analitik felsefî yöntem ve teknikleri ustalıkla kullanmak suretiyle çeşitli ateistik iddialara yönlendiren Alvin Plantinga da, felsefî paradigmadaki geleneksel anlayışı, özelde Hristiyan inancı, genelde ise tüm teistik inançları kapsayacak şekilde ve teizmin merkezi konumunda bulunan Tanrı inancını kuramsal yapımızın temeline yerleştirecek şekilde yeniden tesis etme çabası içerisinde olmuştur. Onun yoğun epistemolojik arka plana sahip olduğunu serimlediğimiz bu çalışmalarında, felsefî perspektifi Thomas Reid'e ve teolojik perspektifi John Calvin'e dayalı olan görüşlerinin erken döneminde temel inançlar konusunda benimsediği ana tutum, klasik temelciliğin öne sürdüğü kritere göre daha geniş olan ve Tanrı inancını da içerisine alan posttemelci olarak da nitelendirebileceğimiz epistemik tavırdır. Bu bağlamda felsefî söylemi analitik felsefe ve dînî epistemoloji alanı ile yakından ilişkili olan Plantinga'nın reformcu epistemolojisinde Tanrı inancının temelselliği sorunu çalışmamızda, analitik felsefî gelenek hakkında verilen genel bilgilerden sonra dînî epistemolojik arka planı yoğun olan bilgi ve epistemik gerekçelendirme sorunu, Tanrı inancının rasyonelliği sorunu, epistemik deontoloji ve içselci-dışsalcı yaklaşımlar, doğal teoloji ve evidentialist itiraz ile fideistik tutum vb. gibi konular çerçevesinde ele alınarak Plantinga'nın bu konulara ilişkin temel epistemik tavrı sergilenmiş ve onun temelci yaklaşıma yönelik tutumu bu çerçevede şekillendirilmeye çalışılmıştır. Tanrı inancının herhangi bir önermesel delile dayanmasa bile aklî yani rasyonel açıdan uygun ve makul bir inanç olduğunu savunan Plantinga, bu konuda kaynağını epistemik deontoloji ve içselci tutumdan alan ve epistemik gerekçelendirme açısından temel inançların

belirlenmesinde katı temelci bir tutum benimseyen klasik temelciliğin normatif yönünü ve bu temelci anlayışa dayalı olduğunu düşündüğü delilci yaklaşımı eleştirmiş ve bu yaklaşımın temel inançlar konusunda önceden belirlediği tümel bir kriterden ziyade tikelci yani indüktif bir yolla elde edilen temel bir inançlar kümesinin imkânını savunmuştur. Plantinga'nın çok çeşitli yönleriyle ele alınabilecek temelcilik hakkındaki görüşleriyle ilintili olarak daha pek çok şey söylenebilecek olmasının yanında, onun temelci yaklaşımı teizm lehine revize edici bir faaliyet içerisinde bulunduğunu belirtmekte de yarar vardır. Bu bağlamda Plantinga'nın her ne kadar John Calvin'le özdeşleştirilen Tanrı inancının doğuştan doğal bir eğilim yoluyla tüm insanlarda var olduğu inancı ile bu inancın çeşitli dini tecrübeye dayalı yöntemlerle kanıtlanabileceği ancak günahkâr olan kalplerde söz konusu inancın üstü örtük bir şekilde bulunduğu iddiası yanında onun Thomas Reid'in sağduyu prensiplerine dayalı olarak şekillenen görüşleri çeşitli açılardan eleştirilmiş olsa da onun bu alandaki nihaî amacının son merhalede özelde Hristiyan inancı genelde ise teizm çerçevesinde şekillenmiş olan pozitif inşacı bir din felsefesi kurmak olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla onun felsefî söylemlerinin merkezine oturttuğu teistik inanç konusundaki tavrı, ne teistik delilcilikle ne de fideistik bir yorumla ilişkili olmayıp son tahlilde kendine özgü bir yapı arz etmektedir. Ayrıca Plantinga'nın reform epistemolojisinin erken ve geç dönemlerine ilişkin felsefî söylemlerinin zamansal süreç içerisinde geçirdiği değişim göz önüne alındığında, çalışma konumuzun daha çok onun erken dönem reform epistemolojisi içerisinde mütalaa edildiği de unutulmamalıdır. Bu bağlamda onun son dönem reform epistemolojisine dair görüşlerinden biri olan doğru işlevsellik ve güvence kavramları da çalışmamızla ilintili olan yönleriyle kısaca ele alınmıştır. Sonuç olarak Plantinga'nın Tanrı inancının temelselliği konusunda irdelediğimiz bu görüşlerinin çeşitli felsefî yönelimlere ilgi duyan entelektüel kişiler için genel bir bilgi birikimi sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Acar, R., "Tanrı-İnsan İlişkileri", *Eskiyeni Sosyal Bilimler Dergisi,* 2010, (19), ss. 26-30.

Açıköz, H. M., "18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2000, (2), ss. 01-24.

Akdemir, F., (2006) *Alvin Plantinga'nın Din Felsefesi*", (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun (Türkiye).

Akdemir, F., "Tanrı İnancının Temellendirilmesi ve William Alston'ın Algı Tecrübesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2006, (22), ss. 167-178.

Akdemir, F., (2007), Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi, (1. baskı), Elis Yayınları, Ankara.

Akdemir, F., (2015) "Alvin Plantinga", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, C. IV, (1. baskı), ed. Şamil Öçal, İnsan Yayınları, İstanbul.

Akgün, T., "Anthony Kenny'e Göre Tanrı İnancının Rasyonelliği", *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy,* 8/2018, (1), ss. 95-118.

Alpyağıl, R., (2013), Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak, İz Yayıncılık, İstanbul.

Alston, W. P., "Tanrı'yı Algılamak", (çev. Ramazan Ertürk), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, (8), ss. 299-308.

Aras, A., (2003) *Kalvinizm*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya (Türkiye).

Aydın, M., “Ateizm ve Çıkmazları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1981, (1), ss. 187-204.

Aydın, M. S., (2012), Din Felsefesi, (13. baskı), İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Başdemir, H. Y., (2010) “Gettier ve Bilgide Şans Unsuru”, *Epistemoloji Temel Metinler*, (1. baskı), ed. Hasan Yücel Başdemir, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara.

Batak, K., (2007) *Alvin Plantinga’nın Tanrı Anlayışı*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Anabilim Dalı/Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Batak, K., “Doğal Teoloji ve Teistik Argümanların Gücü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, (11), ss. 45-76.

Batak, K., “Epistemik İçselcilik ve Dışsalcılık”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, (12), ss. 39-84.

Batak, K., (2015), Tanrı’yı Bilmek: Alvin Plantinga’nın Din Felsefesinde Tanrı ve Epistemoloji, (2. baskı), İz Yayıncılık, İstanbul.

Bayrakdar, M., (2013), Din Felsefesine Giriş, (4. baskı), Eskiyeni Yayınları, Ankara.

Bıyık, M., “Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine: John Calvin ve Cenevre Modeli”, *Dini Araştırmalar*, 8/2005, (22), ss. 41-62.

Bor, İ., “John Locke Epistemolojisinde Bilgi ve İman”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2011, (24), ss. 35-51.

Botton, A., (2011), Ateistler İçin Din: Bir İnanmayanın Din Kullanım Kılavuzu, çev. Ayşe Ece, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Büyük, C., “Tanrı İnancının Rasyonelliği ve Kanıt İhtiyacı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, (40), ss. 93-120.

Calvin, J., (1958), Calvin: Commentaries, editor/translator: Joseph Haroutunian, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids.

Calvin, J., (2002), The Institutes of the Christian Religion, translator Henry Beveridge, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids.

Cevizci, A., (1999), Felsefe Sözlüğü, (3. baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Clifford, W. K., “İnanç Ahlakı”, (çev. Ferit Uslu), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2006, (9), ss. 125-136.

Çelebi, V., “Zihinsel Süreçlerin Fiziksel Olarak Açıklanması Problemi ve Fizikalizm Eleştirisi”, *Felsefe Dünyası*, 2015, (61), ss. 127-152.

Çelebi, V., “Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafiziğin Yadsınması, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2016, (26), ss. 69-84.

Çetin, İ., (1995), John Locke’da Tanrı Anlayışı, (1. baskı), Vadi Yayınları, Ankara.

Çetin, İ., “İman ve İnkârın Rasyonel Değeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2002, (1), ss. 88-102.

Dawkins, R., (2009), Tanrı Yanılgısı, çev. Tunç Tuncay Bilgin Kalisto, (10. baskı), Kuzey Yayınları, İstanbul.

Demir, N., “Dilde Doğruluk ve Yanlışlık Kavramlarının Mantıksal ve Epistemolojik Temelleri Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*”, 1996, (1), ss. 259-266.

Deniz, O. M., (2012), Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm, (1. baskı), Emin Yayınları, Bursa.

Deniz, O. M., "John Calvin'in Teolojisi ve Özgünlüğü", *Akademik Bakış Dergisi*, 2012, (33), ss. 1-16.

Doko, E., (2015) "Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirmesi Tanrısız Mümkün mü?", *Allah Felsefe ve Bilim*, (12. baskı), ed. Caner Taslaman, Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul.

Er, F., (2006) *Ontolojinin Dini Tasavvurların İçeriğine Etkisi (Doğal Teoloji)*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi Bilim Dalı, Bursa (Türkiye).

Eroğlu, G., "Akıl Yürütme Formlarının Mantık ve Bilimlerde Yeri ve Değeri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5/2012, (10), ss. 183-196.

Evli, M., "Kozmolojik Argüman ve Farklı Formları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2015, (1), ss. 71-102.

Flew, A., (2011), Yanılmışım Tanrı Varmış, çev. Zeynep Ertan, Hasan Kaya, (4. baskı), Profil Yayıncılık, İstanbul.

Girardi, J., "I Çağdaş Ateizmin Problemi", (çev. Murtaza Korlaelçi), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2005, (0), ss. 365-398.

Gözübek, H., (2015) *Martin Luther ve John Calvin'in Teolojik Görüşlerinin Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Dinler Tarihi Bilim Dalı, Kayseri (Türkiye).

Grunberg, T., "Anlama, Belirsizlik ve Çok-Anlamlılık Üzerine Bir Araştırma: Giriş, Semiotiğin Ana-Kavramları", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 8/1970, (0), ss. 301-388.

Grunberg, T., "Bilgi ve Bilim Felsefesi", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 9/1971, (0), ss. 41-72.

Grunberg, T., "Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40/1999, (1), ss. 97-104.

Grunberg, T., (2007), Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma, (1. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gültekin, A. C., (2013) *Çağdaş Epistemolojide İçselcilik/Dışsalcılık Tartışması*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Felsefe (Sistematik Felsefe ve Mantık) Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Gültekin, A. C., "Çağdaş Epistemolojide Temelci Yaklaşıma Getirilen Eleştiriler ve Dışsalcı Çözümler", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 7/2014, (2), ss. 43-61.

Hasker, W., (2013) "Entelektüel Bir Teistin Durumu", *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, (1. baskı), çev. Nebi Mehdiyev, ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Küre Yayınları, İstanbul.

Hick, J., " Kanıta Dayanmayan Rasyonel Teist İnanç", (çev. Ferit Uslu), *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2002, (2), ss. 305-324.

Hick, J., "Tanrı İnancının Temelleri", (çev. Aydın Topaloğlu), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2007, (32), ss. 209-226.

Işık, A., “Russell’ın Din Felsefesinde İnanç Sorununa Epistemolojik Bir Yaklaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, (23), ss. 3-20.

İlhan Tunç, A., “Aydınlanma Döneminde Realizm ve Ahlak Öğretimi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3/2006, (1), ss. 01-11.

İmamoğlu, T., “Mantıkçı Pozitivizm, Wittgenstein ve Din”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, (35), ss. 39-50.

Kuvancı, C., “William James’in Düşüncesinde İmanın Pragmatik Temelleri”, *Felsefe Dünyası*, 2/2013, (58), ss. 85-107.

Kütükçü, E., (2014) *Alvin Plantinga’nın Natüralizm Eleştirisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/ Din Felsefesi Bilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Locke, J., (2013), İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, (1. baskı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Martin, M., “Fideizm Hakkında Bir Eleştiri”, (çev. Cenan Kuvancı), *Bilimname*, 7/2005, (1), ss. 117-121.

Mehdiyev, N., (2007) *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Anabilim Dalı/Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Mehdiyev, N., “Plantinga’nın Dini Dışlayıcılık Savunusunun Eleştirisi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2009, (22), ss. 95-108.

Mehdiyev, N., (2014), Dini Epistemolojiye Giriş: Tanrı İnancının Rasyonelliği, (2. baskı), İSAM Yayınları, İstanbul.

Nietzsche, F., (2014), Böyle Buyurdu Zerdüşt, çev. A. Turan Oflazoğlu, (2. baskı), İz Yayıncılık, İstanbul.

Ölmez, T., "John Locke'da Dini İnancın Rasyonalitesi", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3/2013, (1), ss. 181-197.

Özcan, H., "Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: "Temelcilik" ve İmancılık"", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40/1999, (1), ss. 157-176.

Özcan, H., (2012), Epistemolojik Açıdan İman, (4. baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Öztürk, A. B., "Karl Popper'ın Gözünden Analitik Felsefenin Dilbilimsel Dönemi", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6/2016, (1), ss. 249-260.

Öztürk, F., "Bilgi ve Doğruluk", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014, (18), ss. 1-14.

Pargetter, R., (2013) "Tecrübe, Uygun Temelsellik ve Tanrı İnancı", *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, (1. baskı), çev. Nebi Mehdiyev, ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Küre Yayınları, İstanbul.

Peterson, M., vd., (2013), Din Felsefesi Seçme Metinler, çev. Rahim Acar, Nebi Mehdiyev, Hümeyra Özturan, Osman Baş, ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Küre Yayınları, İstanbul.

Peterson, M., vd., (2015), Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş, çev. Rahim Acar, (5. baskı), Küre Yayınları, İstanbul.

Pinto, R. C., “Mantık, Epistemoloji ve Argüman Değerlendirme”, (çev. Yunus Emre Akbay), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2012, (28), ss. 163-175.

Plantinga, A., “Is Belief in God Properly Basic?”, *Nous*, 15/1981, (1), pp. 41-51.

Plantinga, A., (1983), “Reason and Belief in God”, *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, ed. Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, University of Notre Dame, Indiana.

Plantinga, A., (1985) “Self-Profile”, *Alvin Plantinga*, (1st edition), ed. James E. Tomberlin, Peter Van Inwagen, D. Reidel Publishing Company, Dortrect, Holland.

Plantinga, A., “The Foundations of Theism: A Reply”, *Faith And Philosophy*, 3/1986, (3), pp. 298-313.

Plantinga, A., “The Prospects For Natural Theology” *Philosophical Perspectives, Philosophy of Religion*, 5/1991, pages 287-315.

Plantinga, A., “Özgür İrade Savunması”, (çev. Cenan Kuvancı), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2002, (12), ss. 313-329.

Plantinga, A., “Dawkins Karmaşası: Natüralizm Saçmalığı” (çev. Engin Erdem), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50/2009, (1), ss. 179-191.

Plantinga, A., “Teizm, Ateizm ve Rasyonalite”, (çev. Ferhat Akdemir), *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, (22), ss. 285-294.

Plantinga, A., (2013) “Doğal Teolojiye Yönelik Reformcu İtiraz”, *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, (1. baskı), çev. Nebi Mehdiyev, ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Küre Yayınları, İstanbul.

Plantinga, A., (2013) “Ontolojik Argümanın Çağdaş Modal Çeşidi”, *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, (1. baskı), çev. Hümeyra Özturan, ed. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, Küre Yayınları, İstanbul.

Plantinga, A., (2014), Tanrı’nın Bir Tabiatı Var mı?, çev. Mehmet Sait Reçber, (2. baskı), Elis Yayınları, Ankara.

Plantinga, A., (2015) “Naturalizme Karşı Evrimsel Argüman”, *Allah, Felsefe ve Bilim,* (12. baskı), ed. Caner Taslaman, Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul.

Reçber, M. S., (2004), Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti, (1. baskı), Kitabiyat Yayınları, Ankara.

Reçber, M. S., “Plantinga, Bilgi ve Doğru İşlevselcilik”, *Felsefe Dünyası*, 2/2003, (38), ss. 41-57.

Rızvanoğlu, E., (2013) *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Rossi, J. G., (2013), Analitik Felsefe, çev. Atakan Altınörs, (1. baskı), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Sarfati, M., “Rasyonalite ve Neoklasik Kuram”, *Ekonomik Yaklaşım,* 16/2005, (57), ss. 103-130.

Sarı, M. A., “Mantıkçı Pozitivizmden Sofistike Yanlışlamacılığa Sınır Çizme Sorununun Kavranışı”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7/2017, (1), ss. 01-21.

Swinburne, R., “Tümevarımlı Kanıtlar”, (çev. Turan Koç), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1992, (8), ss. 273-291.

Şahin, H., (2014) *Tanrı'yı İspatta Klasik ve Çağdaş Teistik Delillerin Karşılaştırılması,* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Şahin, H., "Delilcilik Bağlamında Tanrı İnanının Rasyonelliği", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, (2), ss. 71-94.

Şimşek, İ., "William L. Rowe ve "Kötülüğün Anlamsızlığı*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/2018, (55), ss. 1023-1040.

Tan, N., (2014), İmana Yer Açmak: Immanuel Kant'ın Bilgi ve İman Felsefesi, İz Yayıncılık, İstanbul.

Tanış, A., (2011), *Alvin Plantinga'nın Ontolojik Kanıt Savunması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi Bilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Tanış, A., "İnanma İradesi: William James'in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar,* 19/2016, (48), ss. 179-203.

Tanış, A., (2017) *Pragmatik İman Anlayışı,* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi Bilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Taylan, N., (2015), Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, (3. baskı), Mahya Yayıncılık, İstanbul.

Tanrıverdi, H., (2010) *İnancın Rasyonelliği Sorunu (John Hick Örneği),* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi Bilim Dalı, Konya (Türkiye).

Tanrıverdi, H., (2012), İnancın Rasyonelliği Sorunu, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.

Tevfik, R., “Ateizm, Zındık, Zendaka, Mülhid, İlhad”, (çev. Fuat Aydın, Mehmet Özşenel), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , 5/2003, (8), ss.157-187.

Topaloğlu, A., (2001), Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm”, (1. baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Tresmontant, C., “Ateizmin İlk Kaynakları”, (çev. Hayrani Altıntaş), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1984, (1), ss. 437-459.

Tüzer, A., “ (Batı Felsefesi Çerçevesinde) Epistemolojik ve Etik Açıdan İnanç”, *Dini Araştırmalar*, 6/2003, (16), ss. 87-110.

Tüzer, A., “Rasyonel/Doğal Din ve Spinoza”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3/2013, (1), ss. 33-51.

Ünügür, A., (2013) *Thomas Reid’in Din Epistemolojisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi Bilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Vergote, A., “Ateizmin Psikolojisi”, (çev. Hayati Hökelekli), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1991, (3), ss. 231-245.

Yakıt, İ., “Ateizme Karşı Dinlerin İşbirliği Zarureti Mümkün Müdür?”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 2/2003, ss. 126-133.

Yalçın, Ş., (2010) “Doğal Epistemoloji Mümkün Müdür?”, *Epistemoloji: Temel Metinler,* (1.baskı), ed. Hasan Yücel Başdemir, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara.

Yaran, C. S., “Dini Epistemolojide Eleştirel Akılcılık ve Tahkiki İmancılık”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1997, (9), ss. 217-238.

Yaran, C. S., “Bilimsel Nesnellik ve Teistik İnanç”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1998, (10), ss. 125-140.

Yaran, C. S., “Çağdaş Epistemolojik Dikotomiler ve “Sofyalojik” Bir Epistemoloji Önerisi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, (9), ss. 21-43.

Yaran, C. S., (2012), Din Felsefesine Giriş, (1. baskı), Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.

Yaran, C. S., (2015) “Richard Swinburne”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, C. IV, (1. baskı), ed. Şamil Öçal, İnsan Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, A., “Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/2012, (2), ss. 320-344.